

Verslag van een openbaar verhoor

De parlementaire enquêtecommissie Corona heeft op 3 september 2026 **de heer De Jonge** als getuige gehoord, die werd bijgestaan door de heer Beusekom.

Voorzitter: De Kort
Griffier: Rijkers

Aanwezige leden van de commissie: Huidekooper, De Kort, Lammers, Mutluer en Poortman.

Aanvang 14.00 uur.

De **voorzitter**:

Ik open de vergadering. Het is vandaag donderdag 3 september 2026. Aan de orde is een openbaar verhoor door de parlementaire enquêtecommissie Corona.

Ik verzoek de griffier om de getuige en zijn bijstandsverlener naar binnen te leiden.

(De heer De Jonge wordt binnengeleid door de griffier.)

De **voorzitter**:

Meneer De Jonge, "welkom terug" kan tegen u zeggen, en ook tegen uw bijstandsverlener. Voordat we gaan beginnen, geef ik de aanwezige pers kort de gelegenheid voor een fotomoment.

(Er worden enkele foto's gemaakt.)

De **voorzitter**:

Corona was een pandemie die begin 2020 leidde tot een wereldwijde crisis. Het kabinet nam maatregelen die ons troffen in het dagelijks leven. Ook de Tweede Kamer had een belangrijke rol in die besluitvorming. Als parlementaire enquêtecommissie Corona zijn wij ingesteld om met een grondige, breedgedragen terugblik vanuit de Tweede Kamer te komen op die coronaperiode, om te leren van een eventuele volgende pandemie of langdurige crisis.

Meneer De Jonge, u bent opgeroepen als getuige. Dit is het tweede coronaverhoor met u. In kabinet-Rutte III was u minister van Volksgezondheid. Deze week en volgende week staan in het teken van reflecteren en vooruitkijken. Er zijn al een aantal onderwerpen in het eerste verhoor aan bod gekomen. Het kan zijn dat we daarop doorgaan, maar er komen ook een aantal nieuwe onderwerpen in dit openbare verhoor aan bod.

U wordt gehoord als getuige. Dit verhoor vindt plaats onder ede. U heeft ervoor gekozen de eed af te leggen. Ik verzoek u te gaan staan en met de eed te bevestigen dat u de gehele waarheid en niets dan de waarheid zal zeggen.

(In handen van de voorzitter legt de heer De Jonge de eed af.)

De **voorzitter**:

Dan staat u nu onder ede. U mag plaatsnemen.

Het principe van een openbaar verhoor is u bekend, maar ik vraag toch of u nog vragen heeft aan de commissie.

De heer **De Jonge**:

Nee, hoor.

De **voorzitter**:

Helder. We hebben wederom veel te vragen, dus laten we snel beginnen. Dit verhoor zal worden afgenomen door collega's Huidekooper en Mutluer. Het kan zijn dat ik een enkele aanvullende vraag ga stellen. Voor het eerste onderwerp geef ik graag het woord aan collega Huidekooper.

De heer **Huidekooper**:

Dank, voorzitter. Welkom, meneer de Jonge. Welkom terug, moet ik eigenlijk zeggen. Ik wil graag met u beginnen bij het begin: de organisatie van de crisis. U speelt met uw ministerie natuurlijk een centrale rol in de bestrijding van de pandemie. Uw ministerie is verantwoordelijk voor de zorgsector als geheel, maar de uitvoering van de zorg is in Nederland belegd bij ziekenhuizen en diverse andere zorginstellingen, die vaak zelfstandig zijn en hun eigen keuzes kunnen maken. Mijn eerste vraag is dus: was het voor u en uw ministerie bij de start van die pandemie eigenlijk wel mogelijk om effectief sturing te geven aan die zorgsector?

De heer **De Jonge**:

Ik denk dat u gelijk al een van de ingewikkeldste thema's op tafel legt: hoe het departement zich verhoudt tot de uitvoeringspraktijk van de zorg. VWS is een stelseldepartement, zou je kunnen zeggen, een beleidsdepartement. VWS maakt dus wetten, maakt financiële regelingen, schrijft beleidsprogramma's. Dat is wat het departement doet. Het is uiteindelijk eindverantwoordelijk voor het functioneren van het stelsel, en dus ook voor de kwaliteit van de zorg. Maar de operationele aansturing gebeurt niet vanuit het departement. Ik denk dat daarmee meteen ook een van de grootste kwetsbaarheden, misschien ook wel de grootste lessen, aan bod komt die we zouden moeten willen leren van de crisis, namelijk dat dat in vredestand eigenlijk prima functioneert – je belegt verantwoordelijkheden zo dicht mogelijk op de uitvoeringspraktijk, zo dicht mogelijk op de frontlinie – maar in een crisis, waarin gebrek is aan alles, schaarste ontstaat op allerlei gebieden, je eigenlijk zou moeten willen dat je misschien wel een crisisknop hebt waarmee je omschakelt naar een centrale aansturing. Dan bedoel ik: naar een centrale aansturing van in ieder geval die onderdelen in de zorg die anders eigenlijk niet aan hun trekken komen of eigenlijk onvoldoende worden bediend. Ik denk overigens dat die les ten dele al wel geleerd is.

Als je kijkt naar wat er inmiddels is ontwikkeld ... De LFI, de landelijke functionaliteit infectieziektebestrijding, is echt een goeie stap voorwaarts, een grote stap voorwaarts. Die sluit ook aan bij de evaluatie van de OVV. Ik denk dat dat een hele goede stap voorwaarts is, maar ik denk dat er iets meer nodig is. De landelijke functionaliteit infectieziektebestrijding ziet eigenlijk met name op de dingen die gaan over echt infectieziektebestrijding, dus de GGD-elementen van de crisisaanpak, bijvoorbeeld het vaccineren, het aansturen van het bron- en contactonderzoek, eigenlijk het centraliseren van al die GGD-elementen in de crisisaanpak. Het is eigenlijk nog onvoldoende op de aansturing van het zorgveld zelf, bijvoorbeeld op de opschaling van bedden.

De heer **Huidekooper**:

U hint eigenlijk al op mijn vervolgvraag. Mijn vraag is de volgende. Wat trof u aan waar u van dacht: "Hier had ik eigenlijk een sturingsinstrument in handen moeten hebben. Ik ben hier verantwoordelijk voor, want ik ben als minister van Volksgezondheid verantwoordelijk voor het zorgstelsel, maar hier kom ik er eigenlijk achter dat ik hier geen direct instructies kan geven aan de zorginstellingen die het betreft." U noemde de GGD'en. Hebt u daarvan nog andere voorbeelden paraat?

De heer **De Jonge**:

Ik denk dat de GGD'en het meest treffende voorbeeld waren. Die waren natuurlijk georganiseerd in de regio's, 25 regio's. Daarmee ontstaan er ook regionale verschillen, die allemaal niet zo erg zijn als er geen crisis is. Maar als er wel crisis is, is dat wel erg. Dan zou je echt een directere sturingsrelatie willen. Daar hebben we veel effort in moeten steken: het opschalen van testen, het opschalen van bron- en contactonderzoek, het voorbereiden van de vaccinatiecampagne. Eerlijk gezegd moet je zeggen: dat is wonderwel gegaan. Alleen de organisatiestructuur zoals die was ingericht heeft daar niet heel erg in geholpen, heeft daar hooguit, omdat heel veel mensen bereid waren hun verantwoordelijkheid te nemen, niet in de weg gezeten. Maar dat was ondanks het stelsel en niet dankzij het stelsel.

Ik denk dat je ook zoiets zou kunnen zeggen over de patiëntenspreiding en de opschaling van de ic-capaciteit. Ook dat was in het begin best even ingewikkeld: hoe moesten we dat nou organiseren? Ik ben daar met de inspectie, met de IGJ, mee bezig geweest, met de voorzitter van de LNAZ, het Landelijk Netwerk Acute Zorg. Dat was ook geen gegeven: hoe dat moest en hoe dat even op korte termijn moest, en hoe je dan die gegevensdeling deed. Daar was eigenlijk allemaal nog te weinig over nagedacht, dat moest eigenlijk allemaal on the job worden gecreëerd. Wat er nu al wel is georganiseerd: dat is de LFI, dat is voor een deel de landelijke functionaliteit infectieziektenbestrijding. Voor een deel, namelijk voor het deel van de GGD-taken, is dat denk ik best een probaat middel om in de kouwe fase een crisis voor te bereiden en in de hete fase een crisis te bestrijden. Maar ik denk dat je ten aanzien van de inrichting van het zorgstelsel eigenlijk iets vergelijkbaars nodig hebt, een directe, centraal aan te sturen faciliteit die stuurt op bijvoorbeeld de patiëntenspreiding, die stuurt op de opschaling van bedden. Daarvoor zijn we nu denk ik toch te afhankelijk geweest van de goodwill van gelukkig hele fijne, goeie, verantwoordelijke mensen in de frontlinie. Maar ook daar zou het stelsel helpend moeten zijn en zou je zoiets niet ondanks maar dankzij het stelsel voor elkaar moeten kunnen krijgen.

De heer **Huidekooper**:

U gaf aan: er zijn verbeteringen geweest. Is dit dan een hiaat die nog resteert, die u nu net beschrijft?

De heer **De Jonge**:

Ja, dat denk ik. Ik denk dat u het zo ...

De heer **Huidekooper**:

Zijn er nog andere hiaten die u vanuit uw ervaring met pandemiebestrijding mee zou willen geven aan de commissie, zodat we ons – u noemt het al – eigenlijk in deze vreedstijd kunnen voorbereiden op de situatie "mocht de volgende crisis uitbreken" ...

De heer **De Jonge**:

Dat heeft denk ik veel meer te maken met het wat bredere thema van pandemische paraatheid, of überhaupt met de paraatheid voor een crisis die weer een dergelijke omvang heeft, een crisis ...

De heer **Huidekooper**:

Ik zou nu nog even bij de sturingsinstrumenten willen blijven, dus eigenlijk: wat heeft een volgende minister van Volksgezondheid – laten we hopen dat het niet gebeurt, maar mocht er een pandemie uitbreken – nodig aan instrumenten om effectief die pandemie in die beginfase te kunnen bestrijden?

De heer **De Jonge**:

Er was natuurlijk in de beginfase van de crisis iets heel fascinerends, eigenlijk. Het begon als infectiecrisis. Het werd al heel snel een gezondheidszorgcrisis, een maatschappelijke crisis, een economische crisis. Het was een crisis die de hele samenleving in haar greep hield. In het centrum daarvan stond VWS. Dat had de taak om daar leiding aan te geven. Daar waar je je normaal eigenlijk als een stelseldepartement tot de zorg verhoudt, kreeg je opeens je een hele directe operationele verantwoordelijkheid.

De heer **Huidekooper**:

Nee, ik begrijp het. Ik onderbreek u even, want dit is de context; die kennen wij. Het ging mij even om wat er concreet nog ontbrak aan sturingsinstrumenten, waar we ons op voor zouden moeten bereiden voor de volgende pandemie.

De heer **De Jonge**:

Daar wilde ik naartoe. Want daar hadden we dus opeens een hele operationele verantwoordelijkheid, bijvoorbeeld voor de beschikbaarheid van een testinfrastructuur, of bijvoorbeeld ... Dat bestond natuurlijk wel, maar dan meer als diagnostisch instrument gekoppeld aan zorginstellingen. Maar een testinfrastructuur waarmee je grootschalig zou kunnen testen, bestond

natuurlijk niet. Een infrastructuur waarmee je zou kunnen beschikken over persoonlijke beschermingsmiddelen, bestond natuurlijk niet. Een infrastructuur waarbij je bijvoorbeeld ook voor die medicatie die je nodig hebt ... Je zou minder afhankelijk willen zijn van het buitenland, maar eigen productiecapaciteit willen hebben, bijvoorbeeld om noodzakelijke medicijnen te kunnen maken. Daar hadden wij geen grip op, hadden wij geen sturing op. Dat moest eigenlijk allemaal ... Ja, die brug moest gebouwd worden terwijl je er al overheen liep, zeg maar.

Ik denk, als je nou kijkt naar wat er nu is georganiseerd ... Ik noemde één hiaat. Dat gaat over de aansturing, de centrale aansturing, die crisisswitch die je in crisistijd om zou willen kunnen zetten. Een ander element dat nu, denk ik, nog ontbreekt, is dat je zegt: wij willen ook voor medicatie en voor vaccinatie, voor geneesmiddelen, veel minder afhankelijk zijn van het buitenland. Dat zijn we natuurlijk nog steeds. Daar zijn we ons in die coronacrisis heel erg bewust van geworden: hoezeer wij voor al dat soort hulpmiddelen afhankelijk zijn van met name Aziatische landen. Daar zou je echt van moeten zeggen: dat moeten we in Europa en eigenlijk voor een belangrijk deel gewoon ook in Nederland zelf kunnen. Waarom zouden we ons daarin zo afhankelijk laten zijn van buitenlandse landen, die je op zo'n moment, als de crisis uitbreekt, ook moeilijk in de greep hebt?

De heer **Huidekooper**:

Dus ook het verkleinen van afhankelijkheden, het zorgen voor bepaalde strategische voorraden, of in ieder geval zorgen dat je niet in een afhankelijkheidssituatie zit ...

De heer **De Jonge**:

Productiecapaciteit.

De heer **Huidekooper**:

... als de crisis uitbreekt. Dat punt is helder. Vond u eigenlijk dat de zorgsector goed was voorbereid op een pandemie?

De heer **De Jonge**:

Nou, ik denk dat het onmogelijk is om daar ja op te zeggen als je de omvang van de crisis in ogenschouw neemt. Ik denk dat nergens ter wereld, in geen enkel land, de zorgsector echt was voorbereid op een pandemie. Ik denk dat er in het Nederlandse zorgstelsel daarnaast ook nog een aantal extra kwetsbaarheden zaten. Het gebrek aan mogelijkheden voor centrale sturing

is er een van. Ik denk dat het aantal ic-bedden er een andere van is, hoewel dat, denk ik, ook weleens te groot wordt gemaakt. Want met wat meer ic-bedden hadden we niet opeens heel veel meer ruimte gehad of zo. Dat wordt weleens verkeerd ingeschat. Dat heeft gewoon te maken met de exponentiële groei van dat virus. Dan had je hooguit een paar dagen langer door gekund. Het is dus ook niet zo dat je daarmee onmiddellijk uit de brand zou zijn geweest, maar de beperkte opschaalbaarheid van die capaciteit was, denk ik, echt wel een kwetsbaarheid. Die is nog steeds een kwetsbaarheid; daar moeten we, denk ik, eerlijk in zijn. Dat is niet een kwetsbaarheid die voorbij is. De mate waarin het op dit moment mogelijk is om zorgcapaciteit op te schalen in times of need is nog steeds heel gering. Dat heeft weer alles te maken met personele beschikbaarheid en ook met wat we in vreedetijd daarover met elkaar afspreken: stel nou dat het noodzakelijk is, zouden we dan bijvoorbeeld als we iets toegeven op de kwaliteit toch die handen aan het bed beschikbaar hebben? Dat soort discussies zou je natuurlijk eigenlijk juist buiten crisistijd moeten willen voeren. Ik denk dat we daar, ook sinds de crisis, te weinig echt oog voor hebben gehad.

De heer **Huidekooper**:

Dus dat we ook het gesprek voeren over de vraag: welke kwaliteit van zorg accepteren we als er een nieuwe crisis uitbreekt?

De heer **De Jonge**:

Exact, exact.

De heer **Huidekooper**:

Dan begrijp ik u goed. U noemt een aantal zaken die beter zouden kunnen tijdens een volgende pandemie. Dat is natuurlijk ontzettend waardevol. Daarvoor zitten we hier ook. Tegelijkertijd schreef toenmalig minister voor Medische Zorg, minister Bruins, destijds: wij zijn goed voorbereid op dit soort situaties. Dat stond in het kader van een pandemie. Deelt u die conclusie?

De heer **De Jonge**:

Nou, wat ik net zei: ik denk dat het onmogelijk is om te beweren dat we goed waren voorbereid op een crisis van deze omvang. Ik denk dat een crisis van deze omvang eerlijk gezegd ons voorstellingsvermogen gewoon te boven is gegaan. Ik denk dat men in geen enkel land hardop kan zeggen dat men goed was voorbereid. Natuurlijk was men wel voorbereid op crisis. Alle handboeken lagen klaar. Alleen voor een crisis van deze omvang bestond

geen handboek. Dat wil niet zeggen dat niet iedereen gewoon trouw heeft gedaan wat er van hem mocht worden verwacht, want ik denk dat dat wel zo is, namelijk. Ik denk dat er allerhande voorbereiding is geweest, allerhande crisisoefening is geweest, en dat men daar ook echt wel ver in is gegaan en echt heel professioneel heeft gehandeld. Maar een crisis van deze omvang? Ik denk dat die ons voorstellingsvermogen te boven ging. Dat denk ik.

De heer **Huidekooper**:

Dus u doet niet af aan zijn conclusie, maar u denkt dat op dat moment het kabinet niet uitging van de omvang van de coronacrisis zoals we die nu natuurlijk duidelijk kennen?

De heer **De Jonge**:

Nee. Ik denk dat u dat zo kunt zien. Het kabinet niet, maar dat geldt, denk ik, internationaal. Ik denk dat niemand een crisis van deze omvang op z'n netvlies heeft gehad en dat niemand die heeft voorzien. Ik denk dat daar misschien ook wel een les in zit. Ik denk dat we ons vaak beperken tot het voorstelbare. Maar als je nu kijkt naar geopolitieke dreiging, dan kun je daar ook een les in zien, denk ik. Ook nu is het in onze voorbereiding, niet alleen in pandemische paraatheid, maar in überhaupt onze crisisvoorbereiding, de vraag of we daarin ver genoeg gaan, ver genoeg gaan in de zin van ons voorbereiden op een situatie waarin je het inderdaad lange tijd zonder stroom, zonder boodschappen of zonder communicatie moet stellen. Of we daar dan tegen bestand zijn, of de samenleving daar dan op is voorbereid, is nog maar zeer de vraag.

De heer **Huidekooper**:

Ja, u spreekt dan onder andere over wat ik even vertaal als weerbaarheid in brede zin.

De heer **De Jonge**:

Zeker.

De heer **Huidekooper**:

Dan nog even door op waar we het net over hebben gehad, dus het decentrale karakter van het zorgstelsel, het feit dat zorginstellingen vaak eigen keuzes kunnen maken en daar eigen verantwoordelijkheid voor dragen. U hintte er al op dat dat voor u uitdagingen opleverde. Een van die uitdagingen is – dat heeft uw toenmalig directeur-generaal, de heer Van Koesveld, hier ook aangegeven – dat het ministerie geen goed zicht had op

voorraden van persoonlijke beschermingsmiddelen bij instellingen. Was dat eigenlijk wenselijk?

De heer **De Jonge**:

Nou nee, in een normale situatie natuurlijk niet. Dat is natuurlijk nooit ons werk geweest, hè? VWS heeft zich überhaupt nooit met persoonlijke beschermingsmiddelen bezig hoeven houden. Dat was echt gewoon een taak voor de zorginstellingen zelf. Daar heb je gewoon inkopers. Het enige wat we moesten doen was ervoor zorgen dat instellingen adequaat bekostigd werden, zodat ze dat soort dingen konden doen. Ik denk dat er ook een stelselverantwoordelijkheid was om in algemene zin regels te stellen ten aanzien van veilige zorg en een inspectie te hebben die daar dan op toeziet. Dat is de stelselverantwoordelijkheid die VWS had, maar het inkopen van persoonlijke beschermingsmiddelen, het controleren of het bijhouden van hoe groot voorraden waren, is natuurlijk helemaal nooit het werk van VWS geweest en dat hoeft eerlijk gezegd wat mij betreft ook niet. Zeker in vredestijd hoeft dat niet. Het is meer een voorbeeld waarvan je kunt zeggen: in no time moest dat departement van een beleidsdepartement, een stelseldepartement, eigenlijk omschakelen naar een departement met een hele operationele sturing. Dat is wonderwel gelukt dankzij fantastische mensen op het departement en dankzij fantastische mensen in het veld, maar daar hadden wij ons op voorhand natuurlijk helemaal nooit op hoeven voorbereiden.

De heer **Huidekooper**:

Maar waar leidde dit in de praktijk toe? Want vervolgens was er weinig zicht op. U gaf al aan dat de crisis uitbrak. Ik meende dat u daar een metafoor bij gebruikte van een brug bouwen.

De heer **De Jonge**:

Ja.

De heer **Huidekooper**:

Die komt eigenlijk neer op: op dat moment zou je eigenlijk niet je tijd willen verspillen aan dat soort informatie verzamelen. Leidde dat dan ook tot een ongelijke verdeling tussen instellingen, in de zin dat het uitmaakte in welke zorginstelling je lag of er voldoende voorraden waren?

De heer **De Jonge**:

Nou, ik denk dat dat iets anders is. Ik denk dat dat niet zozeer gelegen is in

het feit dat het departement, of zo, daar geen zicht op had. Ik denk dat dat veel meer was gelegen in het feit dat de uitvoeringspraktijk in de ziekenhuizen er een was van geregeld gebruik van persoonlijke beschermingsmiddelen. Daar waren dus ook veel meer voorraden aangehouden. Ik denk dat men dat in de langdurige zorg veel minder gewend was te doen. Dus ik denk dat het daar sowieso minder gebruikelijk was. Men had daar, denk ik, ook gewoon sowieso minder voorraden. Die gap moest in no time worden overbrugd. Daarvoor zijn verdeelmodellen gemaakt. Dat heeft de heer Van Koesveld hier allemaal toegelicht. Die heeft daar een fantastische rol in gespeeld: verdeelmodellen gemaakt, verdeelmodellen aangepast. Er is in de inkoop onmiddellijk samengewerkt met de inkopers van ziekenhuizen en met Mediq, die daar een fantastische rol in heeft gespeeld. Zo is én de inkoop opgeschaald en genationaliseerd – zo zou je het kunnen zeggen – én is de verdeling genationaliseerd. Dat is wat je te doen hebt in een tijd van crisis. Ik denk dat het heel fijn was geweest als we dat van tevoren hadden doordacht, maar het was ook wel heel bijzonder geweest als we van tevoren hadden kunnen bedenken dat we in zo'n situatie terecht zouden komen. Ik denk dat er, gegeven de omstandigheden, een topprestatie is geleverd, namelijk dat in zo'n korte tijd de centralisatie van die inkoop en de centralisatie van de verdeling heeft plaatsgevonden.

De heer **Huidekooper**:

Dan is de vraag natuurlijk wel of het feit dat de bestuurders inderdaad zelf verantwoordelijk waren voor de inkoop van die persoonlijke beschermingsmiddelen en het feit dat er daardoor ook grote verschillen ontstonden tussen instellingen, eraan hebben bijdragen dat er richtlijnen kwamen in de langdurige zorg, waardoor mensen uiteindelijk zonder die persoonlijke beschermingsmiddelen hebben gewerkt.

De heer **De Jonge**:

Nou, die richtlijnen moesten wel worden gemaakt in een context van schaarste. Ik denk dat dat terecht is. Die richtlijnen zijn niet geschreven richting die schaarste. De lat is dus niet lager gelegd ten aanzien van de veiligheid waarmee mensen moesten werken omdat er schaarste was. Maar het feit dat men met richtlijnen moest werken en dat het ook noodzakelijk was om je aan richtlijnen te houden, had natuurlijk alles te maken met die schaarste. Ja, zeker.

De heer **Huidekooper**:

Wij zien in onze stukken natuurlijk dat er is aangedrongen door ActiZ, Verenso, ouderenzorgorganisaties op het verduidelijken van de richtlijnen op dat punt. Uw directeur-generaal destijds, de heer Van Koesveld, stuurt daarover ook een mail aan de secretaris van het OMT, waarin hij aangeeft: "Het uit voorzorg gebruiken van persoonlijke beschermingsmiddelen bij patiënten die geen verdenking op covid hebben, is niet nodig en gelet op de aanhoudende schaarste aan persoonlijke beschermingsmiddelen ook niet gewenst." Die verduidelijking belandt uiteindelijk ook in het OMT-advies. Zou je dan niet kunnen zeggen dat eigenlijk het feit dat er weinig voorraden waren, ondanks dat bestuurders daar zelf verantwoordelijk voor waren, ertoe heeft geleid dat zij via uw ministerie een richtlijn hebben gekregen waarin is komen te staan dat het ook niet nodig was om met die persoonlijke beschermingsmiddelen te werken?

De heer **De Jonge**:

Ik moet misschien een paar dingen toelichten. Allereerst: daar waar het in de medisch-specialistische zorg heel gebruikelijk is dat de beroepsgroep zelf richtlijnen opstelt, is dat in de langdurige zorg veel minder gebruikelijk. Daardoor kwam de vraag aan het RIVM: zouden jullie misschien een richtlijn willen maken, want dan weten we tenminste in welke gevallen we wel en niet persoonlijke beschermingsmiddelen moeten gebruiken? Dat heeft het RIVM toen gedaan. U zegt terecht dat er onduidelijkheid was over deze passage; in welke gevallen moet het nou wel en in welke gevallen moet het nou niet? Daarbij is ter verduidelijking inderdaad gezegd: "Joh, is dit wat je bedoelt? Als dit is wat je bedoelt, is het misschien goed om dat zo op te schrijven." Want het moest inderdaad duidelijk zijn dat je als het nodig was persoonlijke beschermingsmiddelen moest gebruiken, maar dat als het niet nodig was, dan ook niet, want de schaarste was toen zo groot dat dat dan weleens ten koste zou kunnen gaan van een situatie waarin dat echt wel nodig was. Dus dat het nodig was om met richtlijnen te werken en dat het nodig was om je er ook aan te houden, had alles te maken met de schaarste die er was. Dat is juist. Of dat ook te maken had met dat het departement geen zicht had op die voorraden of dat het departement daar niet op stuurde, denk ik dan weer niet. Als instellingen daar zelf voldoende voorraden zouden hebben gehad, zou dat, denk ik, veel minder aan de orde zijn geweest. Feit was dat dit zeker in de langdurige zorg niet het geval was. De langdurige zorg was dus echt aangewezen op die centrale inkoop en, inderdaad, op een beter verdeelmodel, zodat we ervoor konden zorgen dat iedereen tijdens die schaarste ook daadwerkelijk voorzien werd. Dat is echt heel spannend

geweest, want in heel veel verpleeghuizen heeft men echt wel naar die kast zitten kijken en gedacht: o jee, we hebben nog voorraad voor één of twee dagen; wanneer komt nou de nieuwe voorraad? Daar is het dus echt heel spannend geweest. Ja.

De heer **Huidekooper**:

Dat heeft u dan uitgelegd. Dan resteert natuurlijk nog de vraag: was het enkel een verduidelijking, of is het ministerie van VWS misschien een grens voorbijgegaan doordat die zin uiteindelijk in een OMT-advies is gekomen, dat onafhankelijk zou moeten zijn?

De heer **De Jonge**:

Ik ken die discussie. Die is heel veel gevoerd, ook in de Kamerdebatten. Ik denk dat de heer Van Koesveld hier in zijn verhoor ook heel duidelijk heeft uitgelegd dat het echt ging over een verduidelijking. Het ging over een verduidelijking over in welke situatie persoonlijke beschermingsmiddelen moesten worden gebruikt. Het ging ook over de verduidelijking dat juist omwille van de schaarste je moest doen wat nodig was, maar ook niet heel veel meer dan nodig was, omdat het anders weer ten koste kon gaan van anderen. Dat is natuurlijk de ellende van schaarste. Daar is niet aan de orde, wat door sommigen wel wordt beweerd, dat het departement heeft meegeschreven aan een richtlijn of, laten we zeggen, de lat lager heeft gelegd dan vanuit de inhoud op dat moment noodzakelijk werd geacht.

De heer **Huidekooper**:

Maar dat die verduidelijking erin is gekomen, is mede ingegeven door de schaarste die er op dat moment was?

De heer **De Jonge**:

Ja. En door de onduidelijkheid die er was over wanneer het nou wel en niet moet, en inderdaad ook vanuit het oogpunt van die schaarste. Nogmaals, het was niet zozeer de inhoud van de richtlijn, dus niet zozeer als het gaat over de vraag in welke situaties het nou wel moet en in welke situaties het niet moet, maar het feit dat die richtlijn gehanteerd moet worden omdat er schaarste is. Ja, in dat opzicht natuurlijk wel.

De heer **Huidekooper**:

Ik begon dit blokje met de vraag of u het wenselijk vond dat het ministerie geen zicht had op de voorraden. Als ik uw antwoord goed heb beluisterd, zei u: dat niet per se, maar het is wel onwenselijk dat de voorraden bij een

volgende crisis niet op orde zijn. Ik vertaalde het even, dus corrigeert u mij als u dat anders ziet.

De heer **De Jonge**:

Ja, maar daar lijkt bijna een verwijt in te zitten in de richting van zorginstellingen of zo, maar zo zou ik het zelf nooit willen zien. Kijk, iedereen is totaal overrompeld geweest door wat ons overkwam. Ik denk dat het gewoon menselijk is ...

De heer **Huidekooper**:

Ik probeer met u te onderzoeken ...

De heer **De Jonge**:

... dat dat je voorstellingsvermogen te boven gaat. Ik zou er dus geen verwijt aan willen koppelen in de richting van zorginstellingen. Ik denk dat het gewoon een feit is geweest dat als zij hadden voorzien wat er allemaal op hen af zou komen, ze er dan natuurlijk wel voor gezorgd hadden dat die voorraden op orde waren. Maar in de langdurige zorg werkten ze nooit zo met die persoonlijke beschermingsmiddelen, dus dat was eigenlijk nooit nodig. Dus ja, ik vond het niet zo gek dat dat niet op orde was.

De heer **Huidekooper**:

Nee, ik maak hier geen verwijt van. De vraag is natuurlijk hoe we bij een volgende pandemie kunnen voorkomen dat die voorraden niet op orde zijn. Ik vraag aan u: is het wenselijk dat het ministerie daar zicht op heeft? U geeft aan: dat niet per se. Ik probeer dus samen met u te onderzoeken ...

De heer **De Jonge**:

Hoe dan wel? Oké, dan begrijp ik uw vraag.

De heer **Huidekooper**:

... hoe we het dan zouden moeten regelen zodat ...

De heer **De Jonge**:

Snap ik.

De heer **Huidekooper**:

... die voorraden de volgende keer op orde zijn. Dat probeer ik te onderzoeken.

De heer **De Jonge**:

Snap ik. Nou, eerlijk gezegd zit dat 'm vooral in eigen productiecapaciteit. Hoe kan het eigenlijk dat we voor persoonlijke beschermingsmiddelen afhankelijk zouden zijn van China? Waarom kunnen die dingen alleen daar gemaakt worden? Dat is natuurlijk onzin. Ik denk dus dat dit meer past in het kader dat ik u bij de eerste vraag schetste. Alles wat je nodig hebt in een pandemische crisis, überhaupt in een crisis, zou je eigenlijk zelf moeten kunnen willen maken. "Zelf" is dan tussen aanhalingstekens. Het is prima als je dat doet met buurlanden en zo, zeker in Europees verband. Maar zelfs in Europees verband was het op dat moment ingewikkeld om vrachtwagens vol beschermingsmiddelen de grens over te krijgen, dus laten we ons zeer bewust zijn van het feit dat in crisistijd het hemd altijd nader is dan de rok. De les moet dus volgens mij zijn dat we goed nagaan voor welke cruciale factoren je qua productie eigenlijk niet afhankelijk wil zijn van het buitenland, en zeker niet van verre buitenlanden. Dat betekent inderdaad dat je eigenlijk zelf een productiecapaciteit op orde zou moeten willen hebben voor vaccins, persoonlijke beschermingsmiddelen en tal van dingen die je nodig hebt in een crisis. Dat zou eerlijk gezegd mijn les zijn.

De heer **Huidekooper**:

Dat punt is duidelijk. Dat heeft u hier nu dan nogmaals onderstreept. Ik zou ook even willen kijken naar hoe u en uw ministerie vat kregen op de crisisbeheersing in het begin. Het moge duidelijk zijn dat het initiatief voor de virusbestrijding bij het ministerie van VWS ligt. Dat gaat om de beheersing van de pandemie, adviesaanvragen aan het OMT en de vaccinatiecampagne, maar ook het coronatoegangsbewijs. Mijn eerste vraag zou eigenlijk zijn: moest uw ministerie te veel zelf doen?

De heer **De Jonge**:

Ik heb die suggestie wel horen langskomen, ook in de eerdere verhoren, maar ik zou zelf niet zo goed kunnen bedenken wat we dan niet hadden hoeven doen of wat we ook aan een ander zouden kunnen overlaten.

De heer **Huidekooper**:

Wij zien in onze stukken bijvoorbeeld dat er verschillende opties op tafel zijn gekomen. Vanuit bijvoorbeeld de NCTV, de heer Aalbersberg, wordt er geopperd dat het ministerie van Defensie zou kunnen helpen bij de vaccinaties. Er wordt geopperd dat het ministerie van Economische Zaken zou kunnen helpen bij de ontwikkeling van het coronatoegangsbewijs. Waarom is daar niet voor gekozen?

De heer **De Jonge**:

Er is voor beide wel gekozen. Defensie heeft geholpen, zelfs heel erg geholpen, bij vaccinatie. Ze hebben geholpen bij het hele ontwerp van het logistieke proces, maar ook zelfs echt tot aan de vaccinatiestraat. Defensie heeft daar dus heel erg in geholpen. Maar wat betreft het punt van – dat is een misverstand dat ook toen veel is gerezen – waarom we het leger niet vroegen: de belemmerende factor in de snelheid van vaccinatie was natuurlijk de beschikbaarheid van vaccins. Het leger maakt geen vaccins. We hadden dus niet zozeer een tekort aan prikkers, maar een tekort aan vaccins. Daardoor kon het niet sneller gaan. Dat is dus één element. Daar waar Defensie kon helpen in de vaccinatiecampagne hebben ze dat ook gedaan, en hebben ze dat fantastisch gedaan.

De heer **Huidekooper**:

Ik corrigeer even, want u zegt: ze hebben geholpen. Dat klopt inderdaad, maar dat is natuurlijk iets anders dan de regie voeren.

De heer **De Jonge**:

Ja, maar vaccinatie – volgens mij heeft de heer Pieter-Jaap Aalbersberg dat hier ook gezegd – is natuurlijk wel iets wat echt wel in het hart van de infectieziektebestrijding hoort. Daarmee is het echt een VWS-taak. Het is ook niet zo dat andere departementen daar kennis van hebben of zo. Ik denk dat daarin geen andere keuze gemaakt had kunnen worden dan "VWS en het RIVM", behalve dan in de logistieke kant ervan. Daarmee heeft Defensie heel goed geholpen. U noemt het coronatoegangsbewijs. Vooruitlopend op het coronatoegangsbewijs is het hele testen voor toegang – dat kwam eigenlijk vanuit een initiatief van VNO-NCW, dat Open NL heette – allereerst door EZK omarmd, en daarna ook door VWS. We hebben dat echt in gezamenlijkheid gedaan. We hebben daarin dus juist heel erg samen met EZK opgetrokken. Het was ook heel fijn om dat te doen. Hadden ze dat ook helemaal kunnen doen? Ja, misschien dat dat wel zou kunnen, hoor. Ik weet eerlijk gezegd niet waar je dan een andere grens had kunnen leggen. Aan de andere kant: je probeert het ook altijd wel weer als onderdeel te zien van de maatregelen die je hebt te nemen in de crisisbestrijding.

De heer **Huidekooper**:

Dus u bekijkt het op inhoud en onderwerp. Dat is, denk ik, ook logisch. Tegelijkertijd zou ik u dan even willen challengen. Heel veel onderwerpen horen in een pandemie natuurlijk thuis bij uw ministerie. Het kan natuurlijk ook zijn dat de optelsom van al die onderwerpen op een gegeven moment

leidt tot overbelaste mensen en tot het te veel hooi op de vork nemen, en dat daardoor de corona-aanpak an sich, waarin natuurlijk ook mensenlevens op het spel staan, kan vertragen. Is daar sprake van geweest?

De heer **De Jonge**:

Met uitzondering van uw laatste zin herken ik wat u zegt. Dus nee, niet in de zin van: daardoor zijn er dingen niet op tijd gebeurd die anders wel op tijd gebeurd zouden zijn. Tenminste, dat is niet zoals niet zoals ik het zelf zie. Wel in de zin van: het was natuurlijk ongekend veel. Er kwam zo ongelooflijk veel op het departement af in die crisistijd.

Kijk, ik noemde net al: het is begonnen als een infectieziektecrisis, het werd al heel snel een zorgcrisis en daarna een maatschappelijke crisis en een economische crisis. Natuurlijk hadden alle departementen daarin hun eigen taak, maar VWS stond wel in de eerste linie van de aanpak van de crisisbestrijding, eigenlijk samen met de NCTV zou je kunnen zeggen, als twee hersenhelften. Daarbij was met name de inhoud van de infectieziektebestrijding aan VWS, maar de samenwerking met andere departementen en hoe je die moest organiseren, was met name aan de NCTV als crisiscoördinator. Ik denk dat die verhouding goed is.

Was het veel voor VWS? Het was onwaarschijnlijk veel voor VWS. Was het veel voor de mensen die er werkten? Absoluut. De organisatie moest heel erg worden opgeschaald. Mensen hebben zich echt binnenstebuiten gewerkt. Had dat ook anders gekund? Ik sta natuurlijk open voor iedere suggestie, maar ik vrees eerlijk gezegd dat er niet zo veel taken op de inhoud zomaar even bij een ander belegd zouden kunnen worden. Dan gaat het dus meer over: lukt het dan om de power van de crisisorganisatie af te stemmen op de veelheid van werk dat moet gebeuren? Ik denk dat de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat het VWS in sommige weken in die eerste maanden natuurlijk over de hoge schoenen liep.

De heer **Huidekooper**:

Om even een beeld te schetsen. Mevrouw Sonnema, topambtenaar op uw ministerie destijds, zei in haar openbare verhoor bijvoorbeeld: "Die periode rond kerst 2020 tot half januari heb ik als onmenselijk ervaren."

De heer **De Jonge**:

Ja, dat weet ik.

De heer **Huidekooper**:
Was het onmenselijk?

De heer **De Jonge**:

Ja. Ik herinner me dat ook. We hadden toen een aantal dingen echt tegelijkertijd. We hadden de organisatie van de vaccinatiecampagne. De start van die vaccinatiecampagne ging niet bepaald vlekkeloos, to say the least. We hadden een nieuwe variant, die besmettelijker was. Daardoor moesten we een heel stevig maatregelenpakket afkondigen. Dat was in die tijd. Dus ja, de context was dat echt iedereen gewoon 24/7 aan stond. Ik meen me te herinneren dat ik met Marjolijn Sonnema en Jaap van Delden echt een hele kerstvakantie in allerlei calls heb gezeten, ik geloof alleen op tweede kerstdag in de middag niet. Dus je was echt gewoon vol en continu drie dagdelen per dag aan het werk, terwijl het kerstvakantie was. Dat gold voor honderden mensen.

De heer **Huidekooper**:

En als u zag dat de werkdruk op het ministerie in die periode onmenselijk was, dat het veel, zo niet te veel, vroeg van uw mensen ... U gaf net aan: ik zag inhoudelijk dat een aantal van mijn dossiers – we hebben een paar voorbeelden besproken – overgenomen konden worden. Wat deed u om ervoor te zorgen dat men het op het ministerie, waar keihard werd gewerkt, kon volhouden, dat er geen fouten werden gemaakt doordat er zo hard werd gewerkt?

De heer **De Jonge**:

De ambtelijke leiding van het departement heeft daar echt oog voor gehad. Wat ze goed hebben gedaan, vind ik, is dat ze eigenlijk alle honken dubbel hebben gezet. Bij aanvang van de crisis was dat nog niet zo, maar later in de crisisorganisatie was dat wel zo. U noemde net Marjolijn Sonnema. Dat is echt iemand die altijd oog heeft gehad voor haar mensen. Dat vind ik heel erg mooi, dat je én snoeihard kunt werken in crisistijd én oog hebt voor de menselijke kant van dat werk. Het waren mensen die hun gezinnen in die tijd maar heel weinig hebben gezien en zich het snot voor de ogen hebben gewerkt op het departement. Ik denk dat we daar alleen maar heel dankbaar voor moeten zijn, dat ze dat hebben willen doen. Ik heb een ambtelijke leiding gezien op het departement die ook voor de menselijk kant echt oog had, maar dat heeft niet kunnen voorkomen dat er natuurlijk ook mensen overwerkt zijn geraakt.

De heer **Huidekooper**:

Had u daar meer aan kunnen doen?

De heer **De Jonge**:

Ehm ... Nou ja, als je bereid zou zijn geweest om de lat lager te leggen. Ja, als je misschien bereid zou zijn geweest om vaker tegen de Kamer te zeggen: u vraagt het nu, maar we gaan het niet doen, want we kunnen het er nu even niet bij hebben. Ja, als je bereid zou zijn geweest om minder vaart te maken met alles wat er moest gebeuren. Maar nee, als je vond dat het eigenlijk niet kon. Dit is natuurlijk een eindeloos dilemma geweest. Ik denk dat ik heel veeleisend ben geweest voor de mensen op het departement, dat denk ik. Ik denk, eerlijk gezegd, dat dat ook een soort continuüm is, dat ik dat altijd deed met de mensen met wie ik werkte. Ook voor mezelf ben ik altijd heel veeleisend. Je probeert niet een grens over te gaan, je probeert rekening te houden met wat wel of niet kan. Maar ik leg de lat hoog en zeker in een crisistijd, waarin eigenlijk heel Nederland op je rekent – dat realiseerde iedereen zich: op VWS, op alle departementen – is het zo dat je de snelste weg uit de crisis kiest en dat werktijden daarbij gewoon geen rol spelen. Het enige wat nodig is, is dat je het volhoudt. Daarom moet je ook oog blijven houden voor de menselijke maat. Ik denk dat als je de mensen die in die crisisorganisatie werkten nu spreekt en vraagt naar die tijd, ze dan allemaal zullen zeggen "ik heb nog nooit, nog nooit in mijn leven zo snoei- en snoeihard gewerkt", maar ook dat ze het heel bijzonder en heel mooi hebben gevonden om onderdeel te zijn geweest van iets wat er zo toe deed, van werk dat zo relevant was. Ik denk dat we heel zuinig mogen zijn op mensen die keer op keer bereid zijn om die verantwoordelijkheid te dragen. Ook in een volgende crisis zullen we het moeten hebben van dit soort mensen.

De heer **Huidekooper**:

Oké. Dank u wel. Ik heb geen vragen meer over dit onderwerp.

De **voorzitter**:

Collega Mutluer, heeft u nog aanvullingen?

Mevrouw **Mutluer**:

Ja, ik heb een aanvulling en die heeft te maken ... Welkom overigens, ook namens mij, meneer De Jonge. Ik heb één aanvulling. Die heeft te maken met de schaarste aan persoonlijke beschermingsmiddelen. Was die schaarste uiteindelijk niet leidend voor de lobby vanuit de branchevereniging voor

ouderenzorg voor een interventie richting het OMT, wat uiteindelijk ook leidde tot een aanpassing van de richtlijnen?

De heer **De Jonge**:

Dat is, denk ik, dezelfde vraag als die de heer Huidekooper stelde. Het is, denk ik, belangrijk dat we onderstrepen dat het ging over een verduidelijking. Er is dus geen richtlijn aangepast of zo vanuit het departement. Dat kon ook niet, dat was niet de taak van het departement. Alleen, een richtlijn moest wel goed worden begrepen, ...

Mevrouw **Mutluer**:

Was dat leidend? Dat is mijn vraag.

De heer **De Jonge**:

De schaarste was natuurlijk wel bepalend voor de context waarin die richtlijn werd gemaakt, want als er geen schaarste is, zou je ook een richtlijn kunnen maken van: joh, het maakt eigenlijk niet uit wat je doet, baat het niet dan schaadt het niet, hoe meer hoe beter. Dat had ook een richtlijn kunnen zijn.

Mevrouw **Mutluer**:

Dat is helder. Mijn collega stelde net ook de vraag of het een verduidelijking of een aansturing was. Als wij in de mailwisseling tussen uw ambtenaren en het OMT lezen "het zou enorm helpen als jullie een zin opnemen en, nog mooier, als dit morgenochtend kan worden aangevuld", is dat dan een verduidelijking, of is het meer dan dat? Dat is mij niet helemaal duidelijk.

De heer **De Jonge**:

Ja, het is echt verduidelijking. Het is echt verduidelijking. Ik heb die suggesties natuurlijk wel gezien, ook in het Kamerdebat en ook wel bij Nieuwsuur. Ik snap eerlijk gezegd ook niet waarom de suggestie zou worden gedaan dat het iets anders was dan dat. Waarom zou een ambtenaar op VWS de wens hebben om de lat lager te leggen dan strikt genomen noodzakelijk was? Ik begrijp eerlijk gezegd dus ook niet de insinuatie, zeg maar, die erachter schuilgaat. Er is een verduidelijking geweest, een communicatieve verduidelijking geweest. En het was ook het onderstrepen van de noodzaak om je in tijden van schaarste te houden aan een richtlijn. En waarom? Omdat het belangrijk is dat je, als er schaarste is, je aan richtlijnen houdt die iets zeggen over gebruik. Dat is omdat je wilt dat mensen veilig zijn als ze in een onveilige situatie moeten werken. Daarom zijn die persoonlijke beschermingsmiddelen nodig. Maar dat wil je ook voor

al die andere mensen. Als in een situatie van schaarste de een heel veel gebruikt en er daardoor extra schaarste ontstaat voor anderen – zo ferm was die schaarste op dat moment – dan is het noodzakelijk om nog een keer te verduidelijken dat het belangrijk is om je in een tijd van schaarste aan een richtlijn te houden.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar ja, uiteindelijk zijn die richtlijnen pas later aangepast: ook bij vluchtig contact kon gebruikgemaakt worden van de persoonlijke beschermingsmiddelen. Daarom de vraag die overigens net niet helemaal duidelijk werd, althans het antwoord daarop: leidde dat, terugkijkend, reflectief, uiteindelijk ertoe dat een groep medewerkers binnen de langdurige zorg niet goed beschermd hun werk moesten doen?

De heer **De Jonge**:

Ja ... Nou, ik weet niet of je dat zo een-op-een aan de formulering van een richtlijn kunt ophangen. Ik denk niet dat je dat op die manier kunt stellen. Wat noodzakelijk was om überhaupt met richtlijnen te gaan werken ... Dat was men niet gewend in de langdurige zorg; daarom heeft het RIVM die vraag gekregen. Vervolgens is het aan professionals om die richtlijn op te stellen. De enige suggestie die is gedaan, was een suggestie ter verduidelijking. Waarom? Nou, omdat het belangrijk was dat degenen die ermee moesten werken, begrepen waar het om gaat.

Mevrouw **Mutluer**:

Dat is mij helder, meneer De Jonge. Het gaat mij met name om de vraag: is daarmee, gekeken met de kennis van nu, een groep medewerkers binnen de langdurige zorg niet goed beschermd geweest?

De heer **De Jonge**:

Ik weet niet of je dat zo een-op-een aan die richtlijn zou kunnen ophangen. Ik weet ook niet of ik degene ben die die vraag het beste kan beantwoorden. Ik denk echt dat dat een vraag is die hoort bij de experts. Ik denk niet dat je dat een-op-een zo aan de formulering in een richtlijn kunt ophangen.

Mevrouw **Mutluer**:

Dan laat ik het daarbij.

De **voorzitter**:

Dan ronden we dit onderwerp af en gaan we naar het volgende onderwerp. Daarvoor geef ik graag het woord aan collega Mutluer.

Mevrouw **Mutluer**:

Dan wil ik het graag met u hebben over de rol van het Outbreak Management Team. Want dat is tijdens de pandemie natuurlijk de belangrijkste adviseur van het kabinet, zoals we hebben gezien bij verschillende verhoren. Het bestaat uit 40 plus wetenschappers onder leiding van de heer Van Dissel. Het OMT adviseert en adviseerde heel erg vanuit het medisch-epidemiologisch perspectief. Hoe zag u de verhouding tussen de wetenschap en de politiek?

De heer **De Jonge**:

Dat is een hele mooie vraag en ook wel een hele brede vraag. Er zit natuurlijk altijd spanning op de verhouding tussen de wetenschap en de politiek. Want de wetenschap kan heel goed werken met tijdelijke consensus en iedere dag weer nieuwe inzichten waardoor de consensus net weer een beetje verandert. Dat vindt de politiek natuurlijk heel ingewikkeld, want je wilt een ferm standpunt kunnen uiten. Je wilt niet de ene dag moeten terugkomen op een standpunt dat je gisteren hebt moeten innemen. Dat is dus nogal spanninggevend. Een tweede is: wetenschap kost tijd. Nou, tijd hadden we niet in die tijd. Dus daar kwam natuurlijk altijd spanning vandaan. Ik denk eerlijk gezegd dat dat gewoon de inherente spanning is die er altijd zit tussen de wetenschap en de politiek. In die context denk ik juist eigenlijk dat de verhouding tussen het OMT en het kabinet altijd een hele ... ehm ... goeie is geweest, in de zin van rolvast en ook in die zin dat het kabinet echt heeft kunnen varen op het advies van het OMT. Dat was voor ons, zeker natuurlijk in een crisis waarbij er altijd, zeker in het begin, eigenlijk ongelofelijk veel onbekend was over hoe dat virus zich zou gaan gedragen, ongekend belangrijk. Wij moesten ... Wij hadden een anker nodig waarop ... waaraan we ons vast konden houden. We hadden een kompas nodig, wilde ik zeggen, waarop we konden varen. Dat is het OMT zeker geweest.

Mevrouw **Mutluer**:

Waar eindigt dan in uw beleving uiteindelijk de wetenschap en waar begint politiek? Waar ligt de grens?

De heer **De Jonge**:

Ja. Dat is een zeer terechte. Dat is ook vaak aan de orde geweest. Dat is daar waar gekozen moet worden wat je belangrijker vindt, het een of het ander. Daar is de politiek aan zet. Het was natuurlijk altijd kiezen in schaarste. Daar kwamen natuurlijk alle dilemma's vandaan. Als je uit een lockdown kwam en je had weer iets van ruimte, dan kon je bijvoorbeeld de scholen wel openen, heropenen, maar moest je bijvoorbeeld de avondklok nog eventjes handhaven. Ja, dat was echt een politieke keuze. Ik denk – daarom noem ik ook de rolvastheid – eigenlijk dat dat ...

Mevrouw **Mutluer**:

Wat bedoelt u met "rolvast"?

De heer **De Jonge**:

Dat iedereen dus op zijn eigen stoel blijft zitten, dat de politiek niet met één bil op de stoel van het OMT gaat zitten, maar ook niet andersom. Ik denk eigenlijk dat dat bijna altijd goed is gegaan. Ik zeg "bijna altijd". Het is soms weleens ...

Mevrouw **Mutluer**:

Wanneer niet?

De heer **De Jonge**:

Nou, je ziet soms weleens in een OMT-advies een hele nadrukkelijke voorkeur, wat ook niet gek is natuurlijk. Ik bedoel: het OMT bestaat ook gewoon uit wetenschappers die midden in de samenleving staan en ook alle dagen natuurlijk in hun eigen omgeving te horen krijgen over niet alleen het leed wat dat virus aanricht, maar natuurlijk ook het leed dat al die maatregelen aanrichten. Een deel van de mensen leed onder dat virus, maar een steeds groter deel van de mensen leed natuurlijk vooral onder de maatregelen tegen dat virus. Dus ja, het is niet gek dat dat ook zijn uitwerking heeft op alles en iedereen die in die crisis werkt. Maar ik denk dat het een enkele keer weleens is voorgekomen dat het OMT wel heel gearticuleerd was over welke keuze het kabinet zou moeten maken. Ik denk dat, andersom, het kabinet weleens hele gedetailleerde vragen op het bordje van het OMT legde.

Mevrouw **Mutluer**:

Waar denkt u dan aan?

De heer **De Jonge**:

Nou, ik heb natuurlijk best wel veel teruggelezen. Ik kwam ergens een voorbeeld tegen waarbij het kabinet in een adviesaanvraag vraagt of het OMT het een goed idee vindt dat de nachthoreca open zou zijn tussen 23.00 uur en 6.00 uur, en dan met de geluidsinstallatie niet harder dan 60 decibel, geloof ik. Nou, ik denk dat dat niet te modelleren is. En ik denk dat het OMT dacht – daar zijn ze misschien te beleefd voor – toen ze zo'n zin lazen: "Doe je eigen werk. Als je een ingewikkelde keuze wil maken, doe het lekker zelf en laat het niet aan ons." Wat het kabinet soms weleens te veel deed, is, denk ik, te gedetailleerde vragen op het OMT afvuren, daarmee eigenlijk een ingewikkeld besluit een beetje outsourcend, een besluit dat de politiek gewoon zelf moest nemen.

Mevrouw **Mutluer**:

Vond u eigenlijk daarmee ... Vond u het de taak van het Outbreak Management Team om ook de maatschappelijke effecten mee te wegen?

De heer **De Jonge**:

Nee. Ik ken die discussie.

Mevrouw **Mutluer**:

Waarom gebeurde dat dan uiteindelijk wel bij een aantal maatregelen die we hebben gezien: de avondklok, de versoepelingen in januari – dan gaat het met name om het primair onderwijs en de kinderopvang – en de derde scholensluiting?

De heer **De Jonge**:

Nou, ik denk dat je in het advies van het OMT juist terugleest dat er altijd een medisch-epidemiologische grondslag onder ligt. Ik denk dus eerlijk gezegd dat het OMT daar altijd behoorlijk rolzuiver in is geweest. Als er een dergelijke keuze werd gemaakt, dan had dat ook een epidemiologische kant. Het kabinet heeft het OMT natuurlijk niet altijd gevolgd, maar vaak wel. Dat had natuurlijk te maken met dat je wel een kompas nodig had om op te varen bij de medisch-epidemiologische kant van de crisisbestrijding. Die hele discussie over "had er nou niet ook een ander type expertise in moeten; had dat niet de advisering beter gemaakt?", had ik eerlijk gezegd zelf anders willen vertalen ...

Mevrouw **Mutluer**:

Daar zou ik het straks even met u over willen hebben, want ik was eigenlijk

op dit onderdeel nog niet klaar. De heer Gommers vertelde juist in zijn verhoor – u refereerde net aan dat voorbeeld – dat het OMT niet gelukkig was met adviesaanvragen vanuit het kabinet omdat hij vond dat het bij het OMT moest gaan over of er nog ruimte is om het virus te laten circuleren of niet. "Wij moesten ons weghouden bij de vraag of bepaalde horecagelegenheden dicht moesten, ja of nee." Die vragen kwamen dus wel.

De heer **De Jonge**:

Ja. Ik snap wel, denk ik, wat Gommers daar bedoelt. Volgens mij heeft ook de voorzitter, Jaap van Dissel, daar iets over gezegd. Soms waren die adviesaanvragen gewoon iets te gedetailleerd. Dat is niet onbegrijpelijk, want departementen wilden natuurlijk graag een helder antwoord hebben en ... Tja, ze wilden approval, goedkeuring hebben van het OMT op iets wat men eigenlijk het liefste zou willen. Maar ik kan me voorstellen dat het OMT daar best weleens van gedacht heeft: nou wordt het me al te gedetailleerd, nou duwen we even terug en deze moeilijke vraag moet u zelf maar beantwoorden, want daarvoor bent u ooit de politiek ingegaan. Dat vind ik ook terecht. Ik denk, eerlijk gezegd, dat er gewoon soms – het is ook terug te zien – vragen in de adviesaanvraag waren die gewoon heel hoog over of niet beantwoord zijn. Soms werd het ook letterlijk opgeschreven: "Dat is een vraag waar het OMT geen antwoord op kan geven." Daarom noem ik de verhouding ook rolvast. Ik denk, eerlijk gezegd, dat het OMT zich er gewoon niet aan gewaagd heeft als men vond "daar zijn wij niet van".

Mevrouw **Mutluer**:

Uit meerdere getuigenverhoren en uit ons onderzoek blijkt dat er soms wel vraagstukken werden neergelegd bij het OMT die verder gingen dan alleen het medisch-epidemiologische. Ik heb net een aantal voorbeelden genoemd. Ook in de getuigenverhoren van een aantal OMT-leden werd daaraan gerefereerd. In hoeverre was er echt sprake van rolvastheid?

De heer **De Jonge**:

Nou, rolvastheid ... Het belangrijke daarvan is dat het OMT adviseur is en het kabinet een besluitvormend orgaan. Ik denk dat het altijd best goed gelukt is om die rolvastheid vast te houden. Twee is dat het OMT vanuit een medisch-epidemiologische blik blijft adviseren en dat een politieke weging geen deel uitmaakt van het medisch-epidemiologisch advies. Ik denk eerlijk gezegd dat dat in de meeste gevallen heel goed en heel rolvast is gegaan. Het zal best eens een keer zo zijn geweest dat bijvoorbeeld de voorkeur om, als het even kan, de scholen zo veel mogelijk open te houden ... Ik vind het niet onlogisch

dat ook zo'n afweging in het OMT-advies sluipt. De wetenschappers in het OMT zien natuurlijk ook allemaal welke schade sommige maatregelen aanrichten, dus ik snap eigenlijk heel goed dat dat weleens doorklonk. Maar grosso modo vind ik dat de advisering rolvast is geweest, altijd vanuit een medisch-epidemiologische bril en ook altijd als advies aan het kabinet.

Mevrouw **Mutluer**:

We hebben in de verhoren ook gehoord dat het gewicht van het OMT-advies aanzienlijk is, want het kabinet legt zijn keuzes herhaaldelijk uit door te verwijzen naar de adviezen die vanuit het OMT kwamen. Premier Rutte heeft al in februari 2021 aangegeven dat het OMT-advies het kabinet van debat ontsloeg bij het op dat moment al dan niet afschaffen van de avondklok. Het kabinet volgde dus het OMT. Verschool het kabinet zich ook achter de adviezen van het OMT?

De heer **De Jonge**:

Nou ... Misschien hebben we weleens verwezen naar het OMT-advies zonder goed uit te leggen waarom we dat OMT-advies tot ons besluit maakten. Het zou best kunnen dat we dat te vaak hebben gedaan. Ik zou zelf niet zeggen: verschuilen. Ik geloof sowieso dat het woord "verschuilen" niet heel erg passend is bij wat het kabinet in die tijd heeft moeten doen, maar je zoekt natuurlijk wel een autoriteit vanuit de inhoud om je koers te bepalen. Daarom denk ik dat het soortelijk gewicht van het OMT-advies terecht heel groot is geweest.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar als dat de autoriteit is om de koers te bepalen, hoe ga je dan om met andere adviezen en welk gewicht hebben ze dan?

De heer **De Jonge**:

Ja, precies. Nou, dat hebben we eigenlijk werkende weg steeds beter gedaan, denk ik. In het begin ging het heel erg om het Outbreak Management Team. Dat is natuurlijk ook niet zo gek, want het ging over een outbreak en het Outbreak Management Team bracht daarover het belangrijkste advies uit. Na verloop van tijd kregen we ook andere adviseurs. Het SCP kwam naar voren en we kregen een DG COVID-19 om ook andere, meer maatschappelijke, aspecten en meer langetermijnperspectieven in te brengen. We kregen advies van het CPB en überhaupt van de planbureaus. Dat leidde in het begin van 2021 tot een geïntegreerd advies ...

Mevrouw **Mutluer**:

Maar het OMT zat aan alle tafels ...

De heer **De Jonge**:

Ja.

Mevrouw **Mutluer**:

Het SCP en de andere planbureaus konden aanschuiven bij de ACC, waar de hoogste ambtenaren zaten, en bij de MCC, maar zij zaten bijvoorbeeld niet altijd vast bij het Catshuisoverleg. Dus in hoeverre kan je dan, zeker ook vanuit het vertrekpunt van een gezondheids crisis ... Wat voor gewicht krijgen de andere adviezen?

De heer **De Jonge**:

Ik begrijp die vraag heel erg goed. Ik denk dat we dat in de loop van de crisis steeds beter zijn gaan doen. Ook bij de Catshuisoverleggen lag wel degelijk het hele sociaal-maatschappelijke perspectief op tafel. Ook alles wat je vanuit communicatieve en gedragskundige aspecten over de maatregelen zou kunnen zeggen, lag daar op tafel. Die perspectieven kwamen dus zeker samen. Dat werd ook geborgd door de opdracht die de speciale dg Covid-19 had. Zo kwamen al die perspectieven wel op tafel ...

Mevrouw **Mutluer**:

Maar de vraag is: werd het dan ook even zwaar gewogen?

De heer **De Jonge**:

Exact. Dat is wel een moeilijk punt, denk ik. In een aantal verhoren kwam naar voren: het zou even zwaar moeten wegen. Ik heb me daarvan afgevraagd of dat eigenlijk wel kan, omdat ...

Mevrouw **Mutluer**:

Waarom niet? Is dat omdat je uitgaat van het medisch-epidemiologische vertrekpunt?

De heer **De Jonge**:

Ja, maar eigenlijk ook omdat de doelen van de crisis natuurlijk waren om kwetsbare mensen te beschermen en te voorkomen dat de zorg overbelast zou raken. Dus het is zeer invoelbaar hoe ingrijpend maatregelen waren. We waren als kabinetsleden en als wetenschappers in het OMT natuurlijk allemaal gewoon onderdeel van het maatschappelijk debat. Je zag aan de

keukentafel wat het deed met jongeren als ze niet naar school konden. Het waren namelijk je eigen kinderen die niet naar school konden! Natuurlijk zag je dat dus.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar dat zijn geen harde cijfers.

De heer **De Jonge**:

Dat de cijfers minder hard waren maakt misschien een verschil, maar uiteindelijk was het toch zo dat het ging over vraagstukken van leven en dood en dat wat het zwaarste is, het zwaarste moet wegen. Hoe ingrijpend de eenzaamheid onder jongeren ook was en hoe ingrijpend het ook was voor horecaondernemers dat ze hun zaak aan de grond zagen staan, uiteindelijk kon je niet zeggen: laat om die reden dan toch de ziekenhuizen maar overlopen of laat dan toch maar meer mensen doodgaan dan er anders dood zouden zijn gegaan. Ik denk dus dat de veronderstelde ruimte, dus verondersteld door al die mensen die zeggen "je zou dat advies eigenlijk even zwaar moeten wegen", in een aantal dilemma's waarmee het kabinet heeft gezeten, groter was dan die eigenlijk was. Aan het einde van de dag wil toch niemand meer doden voor zijn rekening nemen om tegemoet te komen aan de maatschappelijke schade die er natuurlijk ook was. Dat is het ingewikkelde.

Mevrouw **Mutluer**:

Dan blijft mijn vraag: als je heel erg uitgaat van een gezondheidscrisis, met dat als vertrekpunt van redenering, is er dan ruimte om andere adviezen zwaar of even zwaar mee te wegen?

De heer **De Jonge**:

Ik denk dat daarin precies de nuance zit. Zwaar? Absoluut. Hadden we het beter kunnen doen? Ik denk het zeker. Ik denk dat we ... We hadden de situatie zoals we die hadden vanaf februari 2021, waarbij we de adviseurs bij alle besluitvormingsmomenten aan tafel hadden en ook hun perspectieven bij alle besluitvormingsmomenten goed betrokken, eerder al gestructureerder kunnen doen. Het zou echt een aanbeveling zijn om in vreedstijd te doordenken hoe je dat in crisistijd moet doen. Of het ook echt zou kunnen dat je dat even zwaar weegt ... Dat denk ik niet. Aan het einde van de dag, als het aankomt op vraagstukken van leven en dood, dan wegen die altijd zwaarder dan wat dan ook. Dat is, denk ik, ook eerlijk om te zeggen. De doelstelling van het kabinet om te voorkomen dat de zorg

overbelast zou raken en om kwetsbare mensen te beschermen, is uiteindelijk door niemand fundamenteel gechallenged. Er is natuurlijk wel gezegd: je zou eigenlijk dit of je zou eigenlijk dat. Maar de doelstelling is nooit echt door iemand ter discussie gesteld, omdat iedereen snapte: het kan niet.

Mevrouw **Mutluer**:

Kon dat niet omdat er geen ruimte was?

De heer **De Jonge**:

Omdat niemand dat vindt. Uiteindelijk komt het aan op: met welke waarden bepaal je je politieke keuze? Welke waarden maak je onderdeel van het kompas dat je hanteert bij je politieke keuze? Het beschermen van het leven is van de hoogste orde. Er is geen hogere orde dan dat. Ik denk uiteindelijk dat de veronderstelde ruimte, dus dat je iets anders zou kunnen kiezen als je adviseurs maar gelijkschakelt, beperkter is dan we misschien zouden willen. Natuurlijk zouden we het willen.

Mevrouw **Mutluer**:

Helder. Ik wil nog even terugkomen op de rol van het Outbreak Management Team. U zei net: je wil niet met een bil op de stoel van het Outbreak Management Team zitten. Dat zijn uw woorden. Op 23 oktober 2020 zien we wel dat u de directeur-generaal Volksgezondheid, Sonnemans, per app vraagt of er een mogelijkheid is om het model van het RIVM te challengen, te bevragen. "Best riskant, hoor", zegt u dan, "dat we alle beslissingen op de Excelsheet van Jaap nemen." In dit geval is dat de NCTV, want die leverde, neem ik aan, ook de sheets aan de bewindspersoon in het Torentjesoverleg en het Catshuisoverleg. U zegt dan: "Kunnen we onder de motorkap kijken of laten kijken?" Wat bedoelde u met onder de motorkap kijken of laten kijken?

De heer **De Jonge**:

Ja, dat herinner ik me inderdaad. Dit ben ik zelf niet tegengekomen bij de voorbereiding. Ik herinner me – dat was nog vrij in het begin van de crisis volgens mij – dat we inderdaad weleens tegen elkaar hebben gezegd: je ziet berichten van over de hele wereld, die ook nog weleens verschillend zijn in hun interpretatie van hoe dit virus zich verder zal gaan ontwikkelen. Wij baseerden ons in onze besluitvorming op modellering ...

Mevrouw **Mutluer**:

Ik zei overigens net "NCTV", maar ik bedoelde het OMT.

De heer **De Jonge**:

Ja, het OMT, dat realiseerde ik me en die modellering was natuurlijk bij het RIVM. De "chief modelleur" heeft u hier ook gehad: Jacco Wallinga, die overigens internationaal ook echt een zeer, zeer, zeer gerenommeerde wetenschapper is. Ik weet nog dat ik toen dacht: heel veel beslissingen zijn gebaseerd op een modellering die ergens bij het RIVM wordt gemaakt, maar wat nou als die modellering afwijkt van andere modelleringen, wat nou als die een onderschatting of een overschatting geeft van de problematiek waarop wij ons baseren en hele ingrijpende maatregelen moeten nemen?

Mevrouw **Mutluer**:

Is dat dan aan u of aan onafhankelijke wetenschappers?

De heer **De Jonge**:

Zeker, absoluut. Zo is het gesprek ook verdergegaan. Wat mij absoluut overtuigde, was de wetenschap dat alle RIVM'en internationaal en alle modelleurs internationaal heel intensief samenwerkten met elkaar en telkens hun modellen aanpasten, ook op basis van elkaars lessen en ervaringen. Tegelijkertijd had je ook je eigen model nodig, omdat een aantal aspecten in Nederland echt anders zijn dan in andere landen. Nederland is een enorm dichtbevolkt landje en dat maakt het echt anders dan dunbevolkte landen, bijvoorbeeld in hoe je dingen moet modelleren. Gedrag, de mate waarin mensen bereid zijn om zich te houden aan maatregelen: al dat soort aspecten werden verwerkt in die modellering. Daarmee heb je uiteindelijk echt je eigen nationale modellering nodig ...

Mevrouw **Mutluer**:

Maar is dat ook de taak van het OMT waarvan u net zei dat het niet over de maatschappelijke effecten ging? Dus die effecten meenemen in de modellen.

De heer **De Jonge**:

Nou, nee. Als je zo'n model zo intelligent mogelijk wil maken, moet je het juist voeden met bijvoorbeeld gedragsaspecten, moet je het voeden met al die aspecten die van belang zijn om te weten welk effect een bepaalde maatregel heeft.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar had u dat dan aan het OMT moeten vragen of had u dat aan andere modelleurs moeten vragen, gelet op het gegeven dat u net zei dat u vond

dat, ook in het kader van rolvastheid, het OMT ging over het medisch-epidemiologische?

De heer **De Jonge**:

Nee, dit is hartstikke medisch-epidemiologisch.

Mevrouw **Mutluer**:

Gedraginterventies?

De heer **De Jonge**:

De mate waarin mensen bereid zijn ... De gedragsexperts van het gedragseenheid van het RIVM voeden met hun expertise de modelleur van het RIVM. Het zijn dus gedragsexperts die de modelleur voeden om dat type gedragseffecten, de mate waarin mensen bereid zijn zich te houden aan maatregelen, bijvoorbeeld, mee te nemen in de voorspelling die een model oplevert. Deze appwisseling ging over iets anders. Deze appwisseling ging over: weten we heel zeker dat dat model inderdaad het allerbeste model is waarop we kunnen leunen en hoe weten we dat eigenlijk zo zeker? Waar ik me toen van heb vergewist, is dat die modelleers van alle lidstaten van de WHO met elkaar contact hielden, onderling kennis uitwisselden over het telkens weer verbeteren van het model. En overigens, onze eigen modelleur, onze eigen Jacco Wallinga, had daar echt een leidende rol in, omdat dat een hele gerenommeerde wetenschapper is.

Mevrouw **Mutluer**:

Wat vond u riskant? U zei: "Best riskant hoor, dat we alle beslissingen op die Excelsheet van Jaap doen. Laten we dat challengen?"

De heer **De Jonge**:

Nou dat dus. Je neemt beslissingen die heel ingrijpend zijn. Uiteindelijk zijn die terug te voeren op datgene wat je wordt aangereikt vanuit modellering die natuurlijk ook nog, zeker in de beginfase, heel veel onzekerheden kende. Dat was de context waarin ik dit bericht stuurde. Dat was waarschijnlijk ook een verwijzing naar onderzoek in andere landen. Dat was nog in de beginfase van de crisis, waarbij de voorspelling van hoe dat virus zich zou gaan gedragen echt ook wel uiteenliep tussen experts. Wat ik net zei over de relatie tussen de wetenschap en de politiek: de wetenschap kan daar prima mee uit de voeten – nog onzeker, we weten het nog niet – maar de politiek kan daar natuurlijk moeilijk mee uit de voeten. Nou, ik was zo'n ongeduldige politicus die daar moeilijk mee uit de voeten kon. Dat was aanleiding voor

mijn vraag in de richting van de dg: hoe weten wij eigenlijk zo zeker dat het model waarop we leunen met elkaar, deugt? Nou, dat deugde dus omdat al die modelleers binnen de WHO heel intensief met elkaar samenwerkten.

Mevrouw **Mutluer**:

Nog even door op dit onderdeel. Uit eerder berichtenverkeer van 14 januari 2021 tussen u en minister Grapperhaus leiden we ook af dat u iets vindt van de onderbouwing door het OMT van de avondklok. U zegt: het moet echt scherp en duidelijk zijn, ondubbelzinnig, geen open eindjes – dit in verband met de proportionaliteitstoets. U zegt tegen de heer Grapperhaus dat u later met de heer Van Dissel zult bellen. Belde u vaker met de heer Van Dissel om door te geven hoe u het OMT-advies wenste?

De heer **De Jonge**:

Nee, maar dat is ook niet wat ik hier bedoelde te zeggen. Kijk, iedereen voelde natuurlijk wel aan dat die avondklok gewoon zwaar op de maag lag. Dat was gewoon een hele zware maatregel. Het OMT had die al eerder voorgesteld. Al in het advies van 20 september 2020 had het OMT voorgesteld om tot een avondklok te komen. Dat vonden we toen echt te ingrijpend, dus dat wilden we toen niet doen. Maar ja, we hadden het net al even over die periode rond de kerst-januari 2021. Dat was zó'n heftige periode. De tweede golf was nauwelijks geluwd en de derde golf, met een nieuwe variant, was daar eigenlijk overheen aan het komen. Het water stond ons aan de lippen.

Mevrouw **Mutluer**:

Het was naar aanleiding van het feit dat de heer Grapperhaus de onderbouwing slapjes vond.

De heer **De Jonge**:

Nou, en dan wil je dus een advies hebben. Als je die maatregel noodzakelijk acht en als je bereid bent daarvoor je nek uit te steken, wetend dat dat een heel ingewikkeld parcours gaat worden, dan moet echt wel helder worden en echt onderbouwd zijn vanuit het OMT dat dat strikt genomen noodzakelijk is.

Mevrouw **Mutluer**:

Waren deze telefoontjes dan nodig?

De heer **De Jonge**:

Nou, misschien meer om die context toe te lichten. Overigens, ik had

uiteraard zeer geregeld contact met Van Dissel, omdat het gewoon een fantastische adviseur is die altijd heel goed kon duiden hoe iets zat en altijd straight was. Als hij iets wist, zeker wist, dan zei hij dat en ook als hij iets niet zeker wist, zei hij dat. We hebben echt heel erg veel aan deze man te danken gehad, denk ik, in die crisis.

Mevrouw **Mutluer**:

Kreeg het OMT wel voldoende ruimte om te adviseren wat zij wilden?

De heer **De Jonge**:

Ja, tuurlijk. Het OMT is altijd zo autonoom als wat geweest. U heeft ook een aantal keren hier met Van Dissel gesproken. Die laat zich niet vertellen wat hij wel of niet moet adviseren, die is zo autonoom als wat.

Mevrouw **Mutluer**:

Die zat wel aan alle tafels.

De heer **De Jonge**:

Ja, maar dat was juist heel praktisch.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar kon dat dan, gezien de onafhankelijkheid van het OMT?

De heer **De Jonge**:

Dat was heel praktisch. Zo hoorde hij de politieke discussie en de vragen die er leefden onder politici en diezelfde politici hoorden bij hun besluitvorming uit eerste hand hoe je het OMT-advies moest lezen en interpreteren. Het was juist heel waardevol dat zowel de eerstverantwoordelijke ministers als het kabinet als geheel, en vervolgens ook de Kamer in de technische briefing, uit eerste hand kennis konden nemen van het advies van het OMT onder leiding van de voorzitter van het OMT.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar ja, bij een van de verhoren werd door een lid van het OMT aangegeven dat ze zagen dat de positie van de heer Van Dissel heel kwetsbaar was, omdat hij twee kanten op communiceerde. Zit hier niet het risico in van vermenging van wetenschap en politiek?

De heer **De Jonge**:

Ehm ... Ik zie dat zelf anders. Ik weet dat dat wordt gezegd. Ik meen ook dat

de OVV daar een opmerking over heeft gemaakt, maar ik zie dat zelf echt anders. Ik zie er juist een grote meerwaarde van in dat iedereen de kans krijgt om uit eerste hand te vernemen, van de hoogste in rang, hoe een OMT-advies gelezen moet worden. Kijk, in zo'n OMT zitten natuurlijk ook weer heel veel verschillende disciplines, heel veel verschillende wetenschappers, ook verschillende wetenschappers van dezelfde discipline, die ook het professionele debat met elkaar hebben over: hoe moet je de werkelijkheid nou duiden? Dus had je ook wel echt behoefte aan een geaggregeerde weergave van hoe dat OMT-advies gelezen moest worden. Ik denk juist dat het heel sterk is dat de voorman van dat OMT, dus uit eerste hand, telkens bij de besluitvormingstafels kon zeggen: het is jullie besluit, maar dit is wat wij bedoeld hebben. Eerlijk gezegd zie ik die kwetsbaarheid niet zo.

Mevrouw **Mutluer**:

De vraag was: leidde dit tot vermenging van wetenschap en politiek?

De heer **De Jonge**:

Ik zie dat niet, ik zie dat niet, nee.

Mevrouw **Mutluer**:

Was er sprake van beïnvloeding?

De heer **De Jonge**:

Ik zie dat ook niet, nee. Overigens, Jaap van Dissel laat zich ook echt niet beïnvloeden, echt niet.

Mevrouw **Mutluer**:

Daar laat ik het bij.

De **voorzitter**:

Collega Huidekooper.

De heer **Huidekooper**:

Dank, voorzitter. In aanvulling nog op wat u net aangaf, meneer De Jonge, met betrekking tot het wegen van de verschillende adviezen: het OMT-advies versus adviezen van adviseurs die zich meer richten op de brede sociaal-maatschappelijke effecten. U gaf aan, als ik het goed onthouden heb: we wegen het heel zwaar, maar even zwaar kan ik niet beloven. Dat is inmiddels ook een beetje het beeld dat uit deze verhoren oprijst: de ruimte om sociaal-

maatschappelijke factoren mee te wegen in het beleid werd eigenlijk bepaald werd door de epidemiologische ruimte. Concreet: op het moment dat de ic's dreigden over te stromen en men dat in de modellen zag, kon er wel een advies komen over eenzaamheid of andere sociaal-maatschappelijke effecten, maar dan ging de virusbestrijding eigenlijk altijd voor. Ziet u dat ook zo?

De heer **De Jonge**:

Ja, en ik denk dat dat uiteindelijk ook onvermijdelijk is. Als je besluiten neemt, wil je eigenlijk alle perspectieven kunnen wegen. Vanuit politiek en bestuur moesten wij al die perspectieven immers wegen. We wisten dat een deel van de samenleving te lijden had onder het virus, maar dat een veel groter deel, zeker naarmate de tijd verstreek, te lijden had onder al die maatregelen tegen het virus. De eenzaamheid onder jongeren nam toe en de eenzaamheid onder ouderen nam toe. We wisten dat dat serieuze vraagstukken waren. De wanhoop onder ondernemers nam toe. Daar hadden we ons toe te verhouden door telkens, als er ook maar enigszins ruimte was, ervoor te zorgen dat we die ruimte ook invulden en eerlijk verdeelden. Tegelijkertijd, en zo reageer ik ook op iedereen die zegt dat het eigenlijk even zwaar zou moeten wegen, denk ik dat dat aan het einde van de dag niet kan. Het doel van die crisisbestrijding was namelijk om kwetsbare mensen te beschermen en te voorkomen dat de zorg overbelast zou raken. En waarom was dat? Nou, omdat je niet wilde dat mensen doodgingen die, als je wel maatregelen zou hebben genomen, niet dood hadden hoeven gaan. Dat was eigenlijk toch de basis van onze crisisaanpak.

De heer **Huidekooper**:

Zegt u daarmee dan ook ...

De heer **De Jonge**:

Uiteindelijk heeft ook niemand dat gechallenged. Dus kun je het even zwaar wegen? Aan het einde van de dag niet, denk ik. Uiteindelijk zal altijd wat het zwaarst is ook het zwaarst wegen, en vraagstukken van leven en dood wegen altijd het zwaarst.

De heer **Huidekooper**:

Zegt u daarmee dan ook dat wanneer leven of dood op het spel staat, de negatieve sociaal-maatschappelijke effecten onvermijdelijk zijn?

De heer **De Jonge**:

Ja, ik denk dat de eerlijkheid dat gebiedt te zeggen, ja.

De heer **Huidekooper**:

Oké, dan heb ik uw visie hierop helder.

De heer **De Jonge**:

Zij het, zij het – toch nog een komma – dat je natuurlijk wel altijd de taak hebt om het doel, namelijk het beschermen van kwetsbaren en het voorkomen dat de zorg overbelast raakt, zo te behalen dat je zo min mogelijk schade aanricht. Uiteindelijk is het onvermijdelijk dat die schade er wel is, maar er zijn natuurlijk nog wel allerlei afslagen te nemen in hoe je kunt voorkomen dat die schade erger is dan strikt genomen noodzakelijk, en dat hebben we altijd wel gepoogd te doen.

De heer **Huidekooper**:

Tot slot dan nog op dit onderwerp. Is het principe dat u hier neerlegt voor u absoluut, of kan dat ook veranderen? Bijvoorbeeld jongeren die al twee jaar thuiszitten: moeten de sociaal-maatschappelijke effecten dan zwaarder wegen? Of de groep die het risico loopt om te overlijden, blijkt kleiner dan eerder gedacht. Kan dat principe dan veranderen? Of zegt u, zoals u net aangaf, wanneer het ...

De heer **De Jonge**:

Het kan zeker veranderen.

De heer **Huidekooper**:

... een kwestie is van leven of dood, dan moet dat altijd prevaleren boven sociaal-maatschappelijke effecten, los van dat die ook heel vervelend zijn?

De heer **De Jonge**:

Ik denk dat ten principale uiteindelijk altijd de weging zal zijn dat vraagstukken van leven en dood het zwaarst wegen. Alleen, ik denk wel dat het in de loop van de crisis wel degelijk ook veranderd is. In het begin wisten we heel weinig, dus hadden we ook meer het zekere voor het onzekere te nemen. In het begin was er nauwelijks immuniteit opgebouwd, dus moesten we ook wel het zekere voor het onzekere nemen. Naarmate de crisis langer duurde, naarmate er ook meer immuniteit was opgebouwd onder de bevolking, onder andere door vaccinatie, hadden we meer ruimte om risico's te nemen. Bijvoorbeeld in het voorjaar van 2021, in april, vond het OMT de

eerste stap van het openingsplan eigenlijk te spannend. Ze adviseerden om dat nog niet te doen. We hebben het toch gedaan en uiteindelijk heeft dat goed uitgepakt, maar er kwamen best wel indringende waarschuwingen van leden van het OMT, ook in de krant, van: pas nou op, pas nou op! Toch hebben we dat toen bewust gedaan omdat we toen dachten: alle 80-plussers zijn nu gevaccineerd; nu moet je wel die stap kunnen wagen. Dus af en toe hebben we dat soort afwegingen echt wel gemaakt. Alleen, wat weegt ten principale aan het einde van de dag het zwaarst, wetend dat er natuurlijk allerlei maatschappelijke schade was die loodzwaar was voor de mensen die het betrof? Uiteindelijk weegt toch het zwaarst dat de overheid het leven heeft te beschermen. Dat is toch wat dan de doorslag geeft.

De heer **Huidekooper**:

De reden dat ik erop doorvraag, is de volgende. Het lijkt in uw visie evident dat je altijd maatregelen neemt om doden te voorkomen. De vraag is eigenlijk: kan er ook een kantelpunt komen? Gaan we dan bijvoorbeeld ook een lockdown doen om één leven te beschermen? Waar ligt die grens voor u?

De heer **De Jonge**:

Nou ja, eigenlijk bij de doelen die we in de crisis hebben gesteld, dus het beschermen van kwetsbare mensen die de overheid nodig hebben om beschermd te worden, en het voorkomen van overbelasting van de zorg. Die konden we ons niet veroorloven. Dan zou er een moment komen dat we toch in een soort Bergamotscenario terechtkwamen. Voor iedereen die denkt "dat was misschien alleen in het begin van de crisis zo": dat is natuurlijk niet zo; dat was ook na verloop van tijd nog steeds een reëel scenario. Waarom? Omdat dat virus ziekmakender werd, omdat het virus zich sneller ging verspreiden. Er waren dus allerlei redenen waarom ook na verloop van tijd deze afweging nog steeds echt in alle scherpste gemaakt moest worden. Wij hebben nooit de Chinese aanpak gekozen, waarbij je eigenlijk uit voorzorg gewoon maar alles in lockdown doet. Er waren natuurlijk ook in de Kamer echt wel geluiden om veel strenger en veel eerder in te grijpen, want dan zou je schade voorkomen. Ja, dat is waar, alleen de maatschappelijke schade die daaruit voortkomt is dan niet meer in verhouding tot de gezondheidsschade die je probeert te voorkomen. Wij hebben dus altijd gestuurd op die twee doelen. Dat was altijd eigenlijk een evenwichtskunst, altijd was dat lopen op een evenwichtsbalk tussen zo veilig mogelijk en zo open mogelijk. En ja, dat was een afweging. Die afweging hebben we overigens natuurlijk altijd voorgelegd aan het parlement. Dat heeft ons daarin af en toe in gecorrigeerd en heeft ook af en toe andere afwegingen

gemaakt. Maar het heeft dat grosso modo natuurlijk ook gesteund, zeker op dat fundamentele beginsel: uiteindelijk zijn vraagstukken van leven en dood toch het zwaarste.

De heer **Huidekooper**:

Helder. Ik ben tussen uw antwoord aan het zoeken naar een antwoord op mijn vraag. Mijn vraag was natuurlijk: waar ligt voor u dat kantelpunt? U geeft net aan: het is wat mij betreft onvermijdelijk dat zaken van leven of dood, wanneer die op het spel staan, voorgaan boven sociaal-maatschappelijke effecten zoals eenzaamheid en noem het allemaal maar op. Mijn vraag is: zit daar ook een kantelpunt, of is dat voor u een soort universeel principe?

De heer **De Jonge**:

Wel in de balans zoals ik die ook schets. Er waren dus ook geluiden – ik zei het – in de Kamer en ook in de samenleving. Er waren ook critici die met ons meedachten die zeiden: je zou veel eerder veel ingrijpender moeten ingrijpen. Dat was bijvoorbeeld in het najaar van 2020 het geval. Daar kon je dan toch omwille van de proportionaliteit eigenlijk niet voor kiezen. Want als je dat wel zou hebben gedaan, dan zou je wel een hele ruige ingreep hebben gedaan die weliswaar gezondheidsschade kon voorkomen, maar de maatschappelijke schade die daaruit zou voortvloeien was eigenlijk niet meer in balans. Er zit dus natuurlijk wel degelijk een balans in. Het is dus niet zo absoluut. Het is ook niet zo makkelijk om een concreet antwoord te geven op uw vraag, om te kunnen zeggen "daar zit het omslagpunt". Het zit 'm toch in de twee doelen die we onszelf als kabinet stelden, namelijk het beschermen van kwetsbare mensen en het voorkomen van overbelasting van de zorg. Met name die laatste zou ook gewoon onmiddellijk tot extra sterfte hebben geleid. Dat zou gebeuren als we in de situatie zouden zijn gekomen dat er mensen geen plek meer zouden hebben gehad op de ic. Dat geldt natuurlijk ook als je langdurig die zorg overbelast: dan moesten er ook allerlei operaties worden uitgesteld, waardoor – dat wisten we – mensen gewoon korter zouden leven omdat ze de operatie die ze nodig hadden om in leven te blijven niet konden krijgen. Dat was dus natuurlijk toch het moeilijke van ons werk in die tijd. Je had ... Aan de ene kant was de maatschappelijk schade van alle maatregelen die je moest nemen groot. Aan de andere kant stond het doel waarvoor die maatregelen genomen werden recht overeind. Natuurlijk was het de taak van het politieke bestuur om het leven te beschermen. Natuurlijk was dat onze opdracht.

De heer **Huidekooper**:

Oké. Het is mij helder geworden hoe u hiernaar kijkt. Het is een dilemma. Het ging mij om de vraag hoe u naar die afweging kijkt. Dat heb ik hier genoteerd. Dank u wel.

De heer **De Jonge**:

Dank.

De **voorzitter**:

Toch nog aanvullend hierop, met name het punt van het voorkomen van het overbelasten van de zorg: kan ik daar dan uit opmaken dat, op het moment dat daar weer ruimte komt, het gewicht van sociaal-maatschappelijke adviezen toeneemt?

De heer **De Jonge**:

Ehm ... Ja. In ieder geval was er de mogelijkheid voor de politiek om je, ook in de maatregelen die je treft, rekenschap te kunnen geven van het perspectief vanuit die andere adviseurs. Jazeker, ja.

De **voorzitter**:

Oké. Helder. Dan kunnen we naar het volgende onderwerp. Daarvoor geef ik collega Mutluer weer het woord.

Mevrouw **Mutluer**:

U gaf net iets aan over de Kamer. Ik wil het graag met u hebben over uw omgang met het parlement, de relatie met het parlement tijdens de pandemie. Wij hebben hier meerdere Kamerleden gehad die daarover een getuigenis hebben afgelegd. Heeft het kabinet met de Tweede Kamer gesproken over de manier waarop de Kamer betrokken moest worden bij de beheersing van de coronapandemie, schouder aan schouder?

De heer **De Jonge**:

Nee. Ik kan me niet herinneren dat we dat expliciet hebben gedaan. Dat was wel precies wat ik dacht toen ik me op dit thema aan het voorbereiden was, dus wat nou een les zou kunnen zijn voor de volgende keer. Dat zou best weleens dit kunnen zijn.

Mevrouw **Mutluer**:

Waarom heeft het kabinet daar niet over gesproken, over de rol van de Tweede Kamer bij de aanpak van een dergelijke omvangrijke crisis?

De heer **De Jonge**:

Zelfs dat kan ik eigenlijk niet zo heel goed traceren. Ik denk dat het toch een beetje de macht der gewoonte is geweest. Kijk, ik denk dat voor iedereen heel duidelijk was dat het parlement natuurlijk een rol had te spelen. Het parlement had zelf de keuze gemaakt om eigenlijk over geen enkel ander onderwerp meer te debatteren, behalve nog over corona. Van begin af aan was het duidelijk dat dit voor de Kamer een ongelofelijk groot onderwerp was omdat er zo veel op het spel stond. Dus hebben we de Kamer altijd heel goed mee willen nemen en hebben we, denk ik, heel veel debatten gevoerd. Ik denk dat onder de streep eigenlijk het goede is dat we in die hele crisis eigenlijk alle parlementaire checks-and-balances, hoe ingewikkeld dat ook was, altijd overeind hebben weten te houden. Ik denk dat dat het goede is. Ik denk tegelijkertijd – dat kwam natuurlijk ook terug in de verhoren van de Kamerleden – dat er ook echt wel frustratie zat aan de kant van de Kamer over dat de voorbereidingstijd vaak heel erg kort was en dat de debatten ook niet altijd brachten wat ze wilden. Er was, denk ik, ook wel frustratie over dat het twee jaar lang alleen nog maar over corona ging, terwijl er ook nog zo veel andere onderwerpen waren die ertoe deden.

Mevrouw **Mutluer**:

Die frustraties die u bij die verhoren vernam, bereikten die u dan niet tijdens de pandemie?

De heer **De Jonge**:

Jawel, hoor.

Mevrouw **Mutluer**:

Was dat dan geen aanleiding om het gesprek erover te hebben?

De heer **De Jonge**:

Jawel. Maar wat eigenlijk het ingewikkeldst was tussen kabinet en Kamer, was, denk ik, de hele korte tijd die we hadden om überhaupt tot een besluit te komen. Kijk – we zijn natuurlijk allemaal amateurviroloog geworden – de reproductietijd van dat virus was dus drie tot vijf dagen. Als een OMT op vrijdag ging adviseren, dan deden ze dat op basis van een data-analyse van, laten we zeggen, een of twee dagen eerder. Dan had het OMT op vrijdag geadviseerd en dan gingen we als kabinet op dinsdag een besluit nemen. Op woensdag gingen we debatteren; dan was je alweer een week verder. Door de tijdelijke wet was het zo dat maatregelen dan vaak een week na dat debat ingingen. Dan was je dus na die data-analyse op grond waarvan het

OMT z'n advies had gedaan twee weken verder. Dan was je dus drie reproductieslagen van dat virus verder. Het virus liet ons dus gewoon niet méér tijd, terwijl je eigenlijk natuurlijk heel veel meer tijd nodig had om de impact van al die maatregelen te kunnen doorgronden voordat je daar ja tegen zei. Dat was natuurlijk de frustratie van Kamerleden. Maar ja, dat was ook de frustratie van het kabinet. We hadden dat virus alleen niet in de hand.

Mevrouw **Mutluer**:

Mag ik begrijpen dat daar niet expliciet zo over is gesproken?

De heer **De Jonge**:

Daar is dus niet expliciet over gesproken over de vraag: hoe kunnen we ons nou op een goede manier verhouden tot hoe dat virus zich nu eenmaal gedraagt? Je kunt met het virus geen afspraken maken. Er is echter wel over gesproken toen die tijdelijke wet werd behandeld. In de behandeling van de tijdelijke wet is er dus expliciet gesproken over de parlementaire betrokkenheid. Ik denk dat dat tot uiting is gekomen in het amendement dat destijds is ingediend van de kant van, ik meen, GroenLinks, het amendement-Buitenweg. Daarmee wordt eigenlijk de voorhangprocedure voorgeschreven. Er zat dus een lichte voorhangprocedure in het wetsvoorstel van het kabinet, en er is een zware voorhangprocedure van gemaakt. Dat betekent dat de Kamer een blokkeringsrecht had ...

Mevrouw **Mutluer**:

We hebben in meerdere verhoren de tijdelijke wet aan bod laten komen, dus ...

De heer **De Jonge**:

Maar ik denk dat het een belangrijk gegeven is. Dus is er helemaal niet over gesproken? Nou ja, toen. En toen is dus ook bepaald hoe de Kamer graag betrokken wilde zijn.

Mevrouw **Mutluer**:

Op verzoek van de Kamer, niet op verzoek op van het kabinet, begrijp ik. Het was naar aanleiding van het amendement dat is ingediend.

De heer **De Jonge**:

Nee, er was namelijk al een wetsvoorstel dat van de kant van het kabinet kwam. In dat wetsvoorstel heeft het kabinet zelf gezegd: de manier waarop

we tot op heden de crisis bestrijden, namelijk op grond van artikel 7 van de Wet publieke gezondheid, is eigenlijk niet de manier waarop we dat de hele crisis willen doen; we willen parlementaire betrokkenheid normaliseren en dus willen we gewoon parlementaire goedkeuring hebben voor de maatregelen die we nemen. Ik denk dat dat heel goed is geweest, maar dat is dus het moment waarop expliciet over die parlementaire betrokkenheid is gesproken.

Mevrouw **Mutluer**:

Helder. We zien in ons onderzoek dat aan het begin van de coronapandemie een groot deel van de Tweede Kamer achter het kabinetsbeleid staat. Vond u het belangrijk dat er een ruime meerderheid was voor het beleid?

De heer **De Jonge**:

Ja, heel belangrijk.

Mevrouw **Mutluer**:

Was dat ook het doel?

De heer **De Jonge**:

Nou, het doel was een goede crisisbestrijding, maar het is heel belangrijk.

Mevrouw **Mutluer**:

Met welke meerderheid was u dan tevreden?

De heer **De Jonge**:

Zo groot mogelijk, omdat we hele moeilijke maatregelen moesten nemen. Ik denk dat het heel belangrijk is dat mensen in het land zien dat de politiek breed achter de noodzaak van die maatregelen staat. Dat was dus heel erg belangrijk.

Mevrouw **Mutluer**:

Hoe zorgde u ervoor dat die grote meerderheid er dan kwam?

De heer **De Jonge**:

Ook daarvoor, voor echt het normale politieke handwerk, ontbrak natuurlijk de tijd, want je nam een besluit, schreef een brief aan de Kamer en had het parlementaire debat. Dus voor het normale politieke handwerk was heel weinig tijd. Dus in alle eerlijkheid denk ik dat we er vooral op rekenden dat als we ons besluit op een goede manier motiveerden, er een zo breed

mogelijke parlementaire meerderheid achter ging staan. Je zag natuurlijk wel dat naarmate de tijd verstreek, die meerderheid ook enigszins afbrokkelde, maar ik denk dat je moet zeggen dat tot het einde van de crisis die parlementaire meerderheid, en best ook een ruime parlementaire meerderheid, gewoon overeind is gebleven.

Mevrouw **Mutluer**:

Voordat ik inga op het afbrokkelen van de steun, wat u zag blijkens uw antwoord: zag u die steun in de Kamer ook als een indicatie voor hoeveel steun het kabinetsbeleid had binnen de samenleving?

De heer **De Jonge**:

Ehm ... Ja, ik denk het wel, in ieder geval als een noodzakelijkheid. Je kunt als kabinet ... Zo zat namelijk de wet die we hadden gemaakt in elkaar. Je kunt als kabinet geen maatregelen treffen als je geen parlementaire meerderheid hebt. Dat kon wellicht, maar eigenlijk de facto ook niet echt, in die eerste fase van de crisis, omdat je toen op basis van artikel 7 van de Wet publieke gezondheid een aanwijzing kon geven aan de voorzitter van de veiligheidsregio, die daardoor weer een noodverordening ging opstellen, maar dat kon zeker niet na vaststelling van die Tijdelijke wet maatregelen covid-19. Vanaf dat moment was gewoon een parlementaire meerderheid vereist.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar u zag dus de steun van de Kamer – dat was de vraag – als een indicatie voor of er wel of niet steun was voor de maatregelen die werden genomen.

De heer **De Jonge**:

Ja, zeker. Ja, zeker. Dat is een belangrijk gegeven. Ik denk dat dat in heel veel landen namelijk echt anders is gegaan. Wij hebben heel bewust gekozen voor parlementaire instemming, dus voor een tijdelijke wet met parlementaire instemming. Het is gelukt om eigenlijk alle checks-and-balances – zo zou je het kunnen zeggen – van de rechtsstaat overeind te laten. Ik denk dat dat ongelooflijk waardevol is, omdat daarmee alle maatregelen die je hebt genomen een democratische legitimatie hebben gehad. Dat gaat dus om de advisering door de Raad van State en instemming van het parlement tot aan tientallen rechtszaken die zijn gevoerd. Mensen konden ook echt nog naar de rechter om hun zaak te bepleiten. Ik denk dat het heel belangrijk is dat in zo'n situatie waarin je hele

ingrijpende maatregelen moet nemen, juist de checks-and-balances van de rechtsstaat hebben gewerkt. Dat wil niet zeggen dat er niets op af te dingen viel. Dat viel er namelijk wel, maar de parlementaire controle op het kabinetsbeleid in crisistijd is ten volle overleefd.

Mevrouw **Mutluer**:

U zei wel: de steun werd in de loop van de pandemie minder vanzelfsprekend.

De heer **De Jonge**:

Ja.

Mevrouw **Mutluer**:

Waarom veranderde dat?

De heer **De Jonge**:

Nou, ik denk dat dezelfde coronamoeheid die in de samenleving sloop, ook in de vertegenwoordigers van die samenleving sloop.

Mevrouw **Mutluer**:

Werd het steeds politieker?

De heer **De Jonge**:

Ook. Zeker. Dat heb ik zelf gemerkt in aanloop naar de verkiezingen. Dat is ook niet onlogisch. Het moet frustrerend zijn geweest voor Kamerleden dat het nog maar over één onderwerp ging. Dat gaf natuurlijk weinig mogelijkheid om met al die thema's waarvoor je ooit de politiek in was gegaan aan de slag te zijn.

Mevrouw **Mutluer**:

Waaraan merkte u dat het politieker werd?

De heer **De Jonge**:

Aan de toon van het debat. Ehm ... Nee, kijk, in alle eerlijkheid: er zijn, denk ik, een aantal dingen die ik echt wel als kritische kanttekening zou willen plaatsen bij de manier waarop we de parlementaire samenwerking, of de parlementaire behandeling, zich hebben zien voltrekken. De eerste is, denk ik, de intensiteit. Het was zo'n ongekeende intensiteit aan debatten – ik heb die frustratie toen ook weleens geuit, denk ik – dat het de brandweer echt wel van het werk heeft gehouden. Met "de brandweer" bedoel ik het

departement. Het departement was natuurlijk een dag bezig met het voorbereiden van het debat, was daar vervolgens tijdens dat debat natuurlijk mee bezig – daar was niet alleen het departement van VWS mee bezig, maar vele ambtenaren op meerdere departementen – en was daarna natuurlijk weer bezig met uitvoering geven aan een heel pak aan moties. Je kunt je tijd maar één keer besteden, dus ik denk dat die intensiteit echt te groot is geweest.

Een tweede ding waarvan ik denk dat we het eigenlijk toch niet onbenoemd moeten willen laten, ook omdat u vraagt hoe ik merkte dat het politieker werd, is toch ook wel de toon van het debat. Die was echt hard en af en toe ook vijandig. Ik denk, en dat geldt natuurlijk maar voor een aantal fracties, dat dat ook z'n weerslag op de samenleving niet heeft gemist.

Mevrouw **Mutluer**:

Zegt u daarmee dat die vijandigheid uiteindelijk tot polarisatie heeft geleid? Moet ik uw woorden op die wijze interpreteren?

De heer **De Jonge**:

Er is een rapport gemaakt in opdracht van de Kamer. Dat heet Spelen met vuur. Dat is gemaakt door de Universiteit Utrecht en daarin is heel goed beschreven wat de interactie is tussen de uitingen die in het politieke debat worden gedaan en de manier waarop dat vervolgens ook z'n weerslag heeft op de samenleving. Daar zit een interactie in die inderdaad leidt tot polarisatie of tot vijandigheid, ook in de richting van politici – een ander onderwerp waar we het vandaag nog over gaan hebben, is de bedreiging van politici – en die ook leidt tot bedreigingen. Ik denk dat dat ...

Mevrouw **Mutluer**:

Voordat we gaan uitweiden, ga ik weer even terug naar mijn vraag, want ik wil het inderdaad later wel met u hebben over die bedreigingen. Wellicht kunnen we dan hier even op terugkomen. Nog even terug naar de checks-and-balances, de parlementaire checks-and-balances, waarvan u zei: die zijn overeind gebleven. We hebben hier een aantal Kamerleden gehad. Die hebben wij verhoord. Die hebben ook aangegeven dat ze te maken hadden met omvangrijke Kamerbrieven en weinig tijd. Mevrouw Agema gaf aan dat ze 40 seconden per pagina had om een debat voor te bereiden. Vaak werden er aanzienlijke stukken in de nacht verstuurd. Er was vervolgens een technische briefing in de ochtend, en direct daarna een persconferentie en een debat. Dus de tijd om je goed voor te bereiden was onvoldoende, werd

aangegeven. Wat vindt u hiervan, ook in het licht van wat u net zei over dat de checks-and-balances vanuit het parlement overeind zijn gebleven?

De heer **De Jonge**:

Dit is eigenlijk ... Idealiter zou je gewoon meer tijd hebben genomen. Ik denk dat het kabinet dat zelf graag had gewild en ik weet heel zeker dat de Kamer dat had gewild, maar het punt is dat het virus ons die tijd niet liet. Wij konden niet een afspraak maken met het virus, zo van: als jij nou even wacht met jezelf reproduceren, dan kunnen wij gewoon even ons debat houden. Dat ging niet. Dus het virus bleef zich reproduceren, terwijl wij bezig waren met de besluitvorming over de maatregelen om dat virus te bestrijden. Dat was het punt; het moest allemaal in een hele korte tijd. Het was zeker niet ideaal.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar kan je dan daarmee zo stellig zeggen dat die parlementaire checks-and-balances overeind zijn gebleven? Want wij zien ook dat regelmatig de maatregelen al gelekt waren. Wij zien ook dat de Tweede Kamer zich vaak beperkt voelde door die maatregelenpakketten, omdat daar niet aan gesleuteld zou mogen worden.

De heer **De Jonge**:

Ik heb dat gehoord, hè.

Mevrouw **Mutluer**:

Vandaar mijn vraag.

De heer **De Jonge**:

Ik realiseer me dat het voor Kamerleden heel lastig was om heel veel informatie in een hele korte tijd tot zich te nemen. Die brieven waren inderdaad heel lang. Ook bewust overigens, want je wilde ook gewoon compleet zijn en compleet informeren. Dus die brieven waren inderdaad lang. Overigens, het was ook een hele hoop werk om ze te schrijven. Dus alle begrip daarvoor, want de avond ervoor had ik 'm zelf moeten samenstellen. Dus alle begrip daarvoor. Dat was ook veel en dat was natuurlijk niet ideaal. Wat ik bedoel met "alle checks-and-balances zijn overeind gebleven", is dat in dat debat, waar de Kamer natuurlijk zelf van bepaalde dat het op die woensdag plaatsvond – dat had ook best een dag later gekund – de Kamer altijd de mogelijkheid had om maatregelen te wijzigen, om maatregelen te blokkeren. Dus daarin is de parlementaire

controle, wil ik zeggen, op de maatregelen zoals het kabinet die voorstelde er altijd geweest.

Mevrouw **Mutluer**:

Tijdens een debat met de premier werd door de SP de vraag gesteld of er een uitruilmogelijkheid was, dus dat je één onderdeel uit het maatregelenpakket haalt en daar een andere suggestie voor doet. Daarvan is gezegd destijds: dat kan niet. Dat is later door mevrouw Koopmans onder anderen ontkend. Vandaar ook wederom de vraag: had de Kamer dan daadwerkelijk, met alle drukte die men voelde, toch wel de ruimte om die aanpassingen te doen aan die maatregelen? Of stonden ze voor een voldongen feit?

De heer **De Jonge**:

Ik denk dat de Kamer heel vaak aanpassingen heeft gedaan. Daar zijn heel erg veel voorbeelden van te geven.

Mevrouw **Mutluer**:

Zoals?

De heer **De Jonge**:

Bijvoorbeeld, de mondkapjesplicht. Die is uiteindelijk op grond van een Kamermotie tot stand gekomen. Er is bijvoorbeeld toen het coronatoegangsbewijs van toepassing werd in september 2021 gezegd: wel voor de horeca, maar niet voor de terrassen in de horeca. Er is op tal van fronten een wijziging aangebracht door de Kamer.

Mevrouw **Mutluer**:

Op detail of op hele wezenlijke punten?

De heer **De Jonge**:

Nou, het is misschien goed om dat toe te voegen. Ik denk dat een grote meerderheid van de Kamer – dat is echt de hele crisis lang geweest – uiteindelijk ook niet wilde tornen aan dat uitgangspunt van beleid, namelijk: we moeten wel voorkomen dat de zorg overbelast raakt.

Mevrouw **Mutluer**:

Wilden of konden ze dat niet?

De heer **De Jonge**:

Dat kon men wel. Technisch kon dat sowieso, want zo zat de wet namelijk in elkaar. Alleen, ik snap wel dat Kamerleden de ruimte daarvoor niet voelden.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar ook uw collega's binnen het kabinet voelden die ruimte niet, getuige ook het verhoor dat we recent met mevrouw Schouten hebben gehad.

De heer **De Jonge**:

Ja, maar dat ...

Mevrouw **Mutluer**:

En getuige ook het verhoor dat we zojuist met de heer Putters hebben gehad, die aangaf in een appbericht: ze zitten dwangmatig in de virusredenering. Dus mijn concrete vraag: in hoeverre is er dan ruimte, in ieder geval voor Kamerleden, om die aanpassingen voor te stellen?

De heer **De Jonge**:

Laat ik me even op de Kamer concentreren. Over het kabinet komen we misschien zo nog te spreken, maar laat ik me even op de Kamer concentreren. Kijk, die ruimte is gewoon wettelijk bepaald. Dus een kabinet kon niet in z'n eentje besluiten nemen. Een kabinet nam een besluit, op basis van de advisering van het OMT en andere adviseurs. Het kabinet nam een besluit en vertaalde dat besluit in een Kamerbrief en in een regeling, die pas inging na een week. Daarom was het zo dat de Kamer het debat wilde voeren en in dat debat eigenlijk alle besluiten kon veranderen, kon blokkeren, voordat ze in zouden gaan. Daarmee had de Kamer – dat was de stelregel zoals die was vervat in de Tijdelijke wet maatregelen – de mogelijkheid om alle maatregelen te blokkeren. Ik begrijp, snap, alleen wel – dat is denk ik het dilemma – dat, a, het debat in heel korte tijd moest worden voorbereid en, b, dat men natuurlijk zelf ook wel zag dat je, als er een OMT-advies ligt waarbij wordt gezegd "als je nu niet deze maatregelen neemt, dan is de kans heel groot dat de zorg overbelast raakt", als Kamerlid wel een risico neemt als je zegt: wij vinden die maatregelen dus niet nodig. En toch zijn er meerdere fracties geweest, zeker naarmate de tijd verstreek, die nou juist dat hebben gezegd. Overigens, dat vond het kabinet natuurlijk onverantwoord.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar dan blijft de vraag, even los van of op papier de checks-and-balances

overeind bleven: heeft de Kamer in uw beleving de controlerende taak optimaal kunnen vervullen, met de opsomming die ik net maakte?

De heer **De Jonge**:

Eh, optimaal, dat ... Ik denk dat we daar de discussie over hebben. Heeft de Kamer z'n controlerende taak kunnen vervullen? Dan is mijn antwoord absoluut ja. Heeft men zich ook daadwerkelijk controlerend opgesteld? Dan is mijn antwoord ook ja. Ik bedoel, die Kamerdebatten konden soms scherp zijn, ook van toon soms scherp zijn, maar ja, dat maakte natuurlijk ook wel dat je de dagen daarna ook echt wilde waarmaken wat die Kamer van je vroeg. Dus in die zin was dat echt wel een stimulans, zeg maar, om je terwijl je je al binnenstebuiten werkte nog iets meer binnenstebuiten te werken. Dus die Kamerdebatten hebben absoluut een hele belangrijke functie gehad, ook een hele sterke controlerende functie.

Mevrouw **Mutluer**:

Zijn ze niet tegengewerkt?

De heer **De Jonge**:

Was het optimaal? Nee, want een veel te korte voorbereidingstijd. Maar ja, het virus gaf ons niet meer tijd. Dat was niet iets wat het kabinet had gepland of zo. Het virus gaf ons niet meer tijd.

Mevrouw **Mutluer**:

Had u dan niet kunnen zorgen dat de Kamerbrieven iets minder omvangrijk waren, zodat de Kamer daadwerkelijk vanuit de kern dat debat kon voeren en die voorbereiding dus goed kon doen?

De heer **De Jonge**:

Maar wat je als Kamerlid bij een debat betreft, dat hangt toch niet af van de lengte van de brief, zou ik willen zeggen. Kijk, die Kamerbrieven gingen bijvoorbeeld in op de moties die in het vorige Kamerdebat waren ingediend. Nou, dat waren er vaak 30-plus. Vervolgens moest je verantwoording afleggen over wat je met die moties had gedaan en als je dat niet deed, dan kwam je in het Kamerdebat en dan werd er gezegd: joh, ik heb vorige keer een motie ingediend en waarom lees ik daar niks over terug in de brief? Dus ja, die Kamerbrieven waren compleet. Maar ja, dat is ook een beetje het effect van de dynamiek natuurlijk tussen Kamer en kabinet. Dus was het optimaal? Nee, het was niet optimaal, want je moest in een hele korte tijd heel ingewikkeld werk doen.

Mevrouw **Mutluer**:

U vindt niet dat de Kamer is tegengewerkt door het kabinet?

De heer **De Jonge**:

Nee, nee. Zo zou ik het absoluut niet zeggen. Sterker nog – dat is waarvan ik juist denk dat we daar ook best een beetje trots op mogen zijn in Nederland – als je kijkt naar hoe in andere landen is omgegaan met de parlementaire controle in die crisistijd, kan ik eerlijk gezegd geen voorbeeld bedenken waar het parlement zo intens, zo intensief betrokken is geweest bij ieder maatregelenpakket dat we voorstelden.

Mevrouw **Mutluer**:

Werd de coalitie uiteindelijk anders of op een andere wijze betrokken bij het coronabeleid dan de oppositie?

De heer **De Jonge**:

Eh, nee. In het begin hebben we nog weleens een aantal keren van die belrondjes gehad. Dan had je een maatregelenpakket besloten en dan informeerden we even de fractievoorzitters van de coalitie: joh, er komt zo meteen een maatregelenpakket aan. Ik meen dat ik zelf nog weleens een paar van dat soort telefoontjes heb gepleegd. Ook toen Bruno Bruins nog minister van VWS was – minister voor Medische Zorg en Sport, moet ik zeggen – en verantwoordelijk voor de aanpak van de coronacrisis, en we als kabinet, of als MCCb was dat toen, een maatregelenpakket hadden besloten, dan informeerden we daar even de voorzitters van de coalitiepartijen over, maar daar zijn we op den duur ook gewoon mee gestopt. Dus nee. Er was wel een-op-eencontact natuurlijk. Dat was er zeker wel, maar dat was ook over de partijen. Er was eigenlijk met meerdere fractie wel een-op-eencontact. Dus er zat geen verschil meer, denk ik, tussen de coalitie en de oppositie. Ik denk, eh, overigens dat het sowieso ... In die zin was het sowieso natuurlijk iets apolitieks. Het virus hield ook geen rekening met politieke verschillen.

Mevrouw **Mutluer**:

Helder. Ik heb toch nog even de behoefte, omdat u er zelf over begon ... U had het net over de brandweer en het brandblussen.

De heer **De Jonge**:

Ja.

Mevrouw **Mutluer**:

Ik neem aan dat u dan de brandweer bent en "de brand blussen" zal dan over het coronavirus gaan. Wij hebben in een audiobericht van de ochtend van 23 februari '21 het een en ander beluisterd in aanloop naar een debat in de Eerste Kamer. Dan zegt u ook tegen minister Grapperhaus: het debat van straks, dat is ruk. En wat later zegt u: "Ooit zullen ze hiervoor gestraft worden, in het hiernamaals en misschien ook wel eerder. Dat eindelijk een keer dat verhaal verteld gaat worden over hoe de Kamer de brandweer van zijn werk heeft gehouden deze crisis."

De heer **De Jonge**:

Nou.

Mevrouw **Mutluer**:

Hoe verklaart u die woordkeuze?

De heer **De Jonge**:

Nou, laat ik er eerst van zeggen dat het niet erg gepast is. Maar ja, hoe verklaar ik dit? Gewoon frustratie. Wat we hebben gedaan, is ...

Mevrouw **Mutluer**:

Voelde u zich gehinderd in uw werk door het parlement en die Kamerleden?

De heer **De Jonge**:

Nou, het was gewoon, en dat heb ik al eerder gezegd, enorm intensief. U moet zich voorstellen dat we ik denk wel 55 debatten in de Tweede Kamer hebben gehad en ik meen 11 in de Eerste Kamer. Het is zelfs voorgekomen dat je in een week in de Tweede Kamer én in de Eerste Kamer een debat had. Het punt is, het was sowieso zeven dagen lang drie dagdelen per dag werken, maar als je de ene dag in de Tweede Kamer zit en nog een andere dag in de week in de Eerste Kamer zit, betekent dat dat je al je werk in de randen van de nacht moet doen; al je werk in de zin van al je executieve werk. Natuurlijk, debatteren is onderdeel van je werk, dat is zo. Nogmaals, ik denk dat we juist iets heel moois hebben weten te bereiken, namelijk dat die parlementaire controle bij alle maatregelen gewoon overeind is gebleven, hoe lastig dat soms ook was. Maar dat het intensief was? Ja, natuurlijk, en dat dat ten koste ging van de tijd die je had om daadwerkelijk maatregelen te kunnen voorbereiden et cetera? Ja, natuurlijk. Dat is overigens een verklaring voor deze tekst. Het is op geen enkele manier een rechtvaardiging voor de woordkeuze, laat ik dat ook helder zeggen.

Mevrouw **Mutluer**:

Als wij een dergelijk bericht lezen, de tekst van een audiobericht – het gaat over een Eerste Kamerdebat – waarin wordt gezegd "we gaan daar gewoon het beste van maken, we gaan het afraffelen en we gaan het kort doen" en u vervolgens zegt "ooit zullen ze gestraft worden in het hiernamaals" en "dat ooit eens verteld gaat worden hoe de Kamer de brandweer van z'n werk heeft afgehouden in deze crisis", is het toch niet raar of gek dat we denken "nou, de minister voelde zich blijkbaar gehinderd door de Kamer, die ook een controlerende taak wenst te vervullen"?

De heer **De Jonge**:

Die woordkeuze is gewoon misplaatst, laat ik dat nog een keer onderstrepen. Maar laat ik ook onderstrepen dat de intensiteit van het verkeer tussen Kamer en kabinet gewoon heel hoog was en soms, ook op het departement, echt ondoenlijk was. Het vroeg zo veel tijd, dat was echt ondoenlijk. Ik zou ook geen ander land weten waar iedere twee weken een coronadebat is geweest. Dat is echt iets heel Nederlands. Het mooie daarvan is dat daardoor alle maatregelen die je hebt genomen, democratisch gelegitimeerd zijn geweest. Maar het moeilijke was om dat allemaal te doen terwijl je daarnaast ook nog al je executieve werk te doen had.

Wat we hadden moeten doen, denk ik achteraf ... Uw allereerste vraag was: is er eigenlijk al eens gesproken tussen Kamer en kabinet over hoe je met elkaar wilde samenwerken en hoe je die debatten wilde doen? Nou, wel dus rondom de vaststelling van die tijdelijke wet. Dat was net na de zomer van 2020. Toen hebben we dat gesprek echt wel met elkaar gevoerd en dat heeft uiteindelijk geleid tot de praxis van: je neemt als kabinet een besluit, daarna heb je het Kamerdebat erover en dat is ongeveer een ritmiek van eens in de twee weken. Na afloop heb ik gedacht dat een les voor een volgende keer zou kunnen zijn om dat gesprek toch explicieter te voeren. Kijk, mopperen in de richting van collega Grapperhaus helpt natuurlijk niet, maar dat gesprek voeren met de Kamer zelf, zo van "dit is voor ons te intens, dit gaat ten koste van onze mensen op het departement, dit gaat ten koste van de brandweer terwijl de brandweer moet blussen" ... Dat was misschien ook best een fair gesprek geweest tussen Kamer en kabinet. Je moet niet eens uitsluiten dat de Kamer dat ook had ingewilligd, maar kennelijk voelde ik daarvoor niet de ruimte.

Ik weet nog wel dat het toen ook wel is geopperd door een aantal mensen op het departement: zou je dat gesprek niet eens een keer voeren? Of over

minder schriftelijke vragen, bijvoorbeeld. Er zijn duizenden, ik geloof wel zevenhonderd-zoveel sets of zo, Kamervragen gesteld in die coronatijd. Die moesten allemaal worden beantwoord en zijn ook allemaal keurig beantwoord, maar dat kostte ongeloofelijk veel tijd. Is dat het recht van de Kamer? Jazeker, het is het recht van de Kamer. Alleen, het moet allemaal wel een beetje doenlijk blijven. Ik denk dat de les voor een volgende keer is, als er weer zo'n crisis uitbreekt, dat je op voorhand met elkaar het open gesprek voert: hoe wil de Kamer de parlementaire controle inrichten en wat kost dat qua effort aan de kant van het departement of aan de kant van de bewindspersonen en kunnen we dat leveren? En: in welke mate kan een te hoge intensiteit ten koste gaan van de crisisbestrijding? Kun je dan ergens in het midden uitkomen? Dat hadden we eigenlijk moeten doen. Het zou misschien ook wel ... Nou ja, het is natuurlijk aan uw commissie om daarover te adviseren, maar dat zou best weleens een oplossing kunnen zijn.

Mevrouw **Mutluer**:

Dank voor deze reflectie. Verder heb ik geen vragen op dit punt.

De **voorzitter**:

Dank voor de toelichting. We zijn al een tijd onderweg in dit verhoor. Ik stel voor dat we even gaan pauzeren, voor vijftien minuten. Ik verzoek de bode om de getuige en zijn bijstandsverlener naar buiten te leiden.

(De heer De Jonge wordt naar buiten geleid door de bode.)

De vergadering wordt van 15.49 uur tot 16.06 uur geschorst.

De **voorzitter**:

Ik heropen de vergadering. Aan de orde is een openbaar verhoor door de parlementaire enquêtecommissie Corona. Ik verzoek de griffier om de getuige en zijn bijstandsverlener naar binnen te leiden.

(De heer De Jonge wordt binnengeleid door de griffier.)

De **voorzitter**:

Meneer De Jonge, welkom terug. We vervolgen het tweede coronaverhoor met u. Voor het volgende onderwerp geef ik graag collega Huidekooper het woord.

De heer **Huidekooper**:

Dank, voorzitter. Welkom terug, meneer De Jonge. We willen het na deze schorsing met u hebben over de dynamiek binnen het kabinet en de wijze waarop het kabinet reflecteert op het eigen beleid gedurende de pandemie. Ik leid het even in. De crisisbeheersing ligt voornamelijk bij vier personen: de premier, de minister voor Medische Zorg en Sport, de minister van Justitie en Veiligheid en uzelf als minister van Volksgezondheid. Dit viertal speelt een centrale rol in de bestrijding van de pandemie. Mijn eerste vraag zou zijn: hoe lagen de verhoudingen binnen dit viertal?

De heer **De Jonge**:

Goed. Ja, goed. In zo'n crisis is het heel belangrijk dat je werkt met mensen die je blind kunt vertrouwen, dat er een zekere mate van loyaliteit is naar elkaar en tegelijkertijd voldoende openheid om ook te zeggen waar het op staat. Ik denk dat dat met deze vier was gewaarborgd. Overigens, zeg ik daarbij, doen we de rest van het kabinet tekort als we denken dat de crisis aankwam op deze vier. Het hele economische pakket, bijvoorbeeld, is heel belangrijk geweest. Dat is niet door deze vier besloten, maar juist weer door andere collega's. Alle departementen deden hun eigen departementale klussen. We deden het dus echt breed als kabinet. Maar het is waar, het kernteam dat de dagelijkse operationele leiding had, waren deze vier.

De heer **Huidekooper**:

Het kabinet komt, vaak op dinsdag, in de onderraad samen om de coronabesluitvorming te doen. Op zondag is er vaak een Catshuissessie, waar zeker niet altijd het gehele kabinet bij aanwezig is, maar soms wel een bredere delegatie. Maar dit viertal komt bijna dagelijks samen, zeker bij de start van de pandemie, in het Torentjesoverleg; later ook wel bwo genoemd. Hoe verhiel dit viertal zich tot de rest van het kabinet?

De heer **De Jonge**:

Heel intensief, want zo'n crisis laat zich natuurlijk niet met z'n viertjes besturen. Het was een crisis die niet alleen de gezondheidszorg bestreek en niet alleen te maken had met de handhaving – het punt waar Ferd Grapperhaus mee van doen had – maar het raakte ook het onderwijs en daarmee de minister van Onderwijs en het raakte alle werknemers en daarmee de minister van Sociale Zaken. Je had dus met alle collega's best intensief contact.

De heer **Huidekooper**:

Dit viertal stond natuurlijk centraal in de crisisbestrijding en had daardoor vaak ook een informatievoorsprong ten opzichte van de rest van het kabinet. Leidde dat weleens tot frictie?

De heer **De Jonge**:

Ja, die frictie was er natuurlijk ook. Misschien kwam dat ook wel door de informatievoorsprong, of misschien door een algeheel gevoel van coronamoeheid, dat natuurlijk ook binnensloop in de samenleving, in de Kamer – daar hebben we net al bij stilgestaan – en ook in het kabinet. We are only human after all, dus natuurlijk hadden wij zelf ook onze momenten dat we dachten: kan het niet een keer klaar zijn met dat virus? Maar dan bleek het virus toch nog niet klaar met ons. Maar ja, we hadden zeer veel dispuut, ook onderling, en ik denk dat dat ook goed is, want daarmee komen ook maatschappelijke perspectieven samen die er sowieso zijn.

Ik denk dat twee aspecten heel belangrijk zijn. Het eerste is het aspect van tijd, dat ook een rol speelt in het verkeer tussen kabinet en Kamer. U moet zich voorstellen dat dat virus ons zo weinig ruimte liet voor een normaal voorbereid besluit, dat je een heel groot, ingewikkeld besluitvormingsproces in een absurd korte tijd moest doen, iedere twee weken opnieuw. We hebben weleens geprobeerd om daar langere lijnen in te kiezen, maar dat is eigenlijk nooit gelukt, omdat het virus ons die ruimte niet liet. Zodoende was de besluitvormingscyclus met name voor mensen die niet in de dagelijkse leiding zaten heel moeilijk om zich toe te verhouden; van een OMT-advies op vrijdag naar een besluit op dinsdag, tussendoor een brainstorm in het Catshuis.

Ik denk dat het tweede was dat het heel erg uitmaakte met welke sector je te maken had. Dus als je heel de dag door met de zorg in de weer was – dat was mijn werk, maar ook het werk van Martin van Rijn bijvoorbeeld en van Tamara van Ark – dan stond je dus heel de dag in contact met mensen die het water aan de lippen voelden staan door die eindeloze stroom aan coronapatiënten, dus had je die urgentie heel goed op netvlies. Maar als je de hele dag met horecaondernemers in de weer was, dan had je natuurlijk die urgentie op je netvlies staan. En als je de hele dag met scholen in de weer was, had je natuurlijk die urgentie op je netvlies staan. Die perspectieven kwamen bij elkaar en zoals die in de samenleving weleens botsten en in de Kamer weleens botsten, botsten die natuurlijk ook weleens in het kabinet.

De heer **Huidekooper**:

U beschrijft het inderdaad goed. Als je primair, als je vanuit de zorg ... Daar is de aanpak op gericht, om overbelasting van de zorg voorkomen. Vervolgens raakt de corona-aanpak natuurlijk ook heel veel sectoren van andere bewindspersonen. Denk bijvoorbeeld aan het onderwijs. Is er weleens bij u of bij premier Rutte aangeklopt door andere bewindspersonen die aangaven nauwer betrokken te willen zijn bij de corona-aanpak?

De heer **De Jonge**:

Ja, heel geregeld.

De heer **Huidekooper**:

Kunt u daar een voorbeeld van geven?

De heer **De Jonge**:

Het ging bijvoorbeeld om collega's die vroegen: joh, kan ik ook niet bij het Catshuis zijn, want ik wil eigenlijk mee brainstormen op zondag. Ehm, ik denk met name dat overigens. Er waren ook weleens collega's die bijvoorbeeld zeiden: joh, dit gaat wel over mijn sector, waarom hoor ik nu pas dat je eigenlijk van plan bent daar deze maatregel te treffen? Ja, heel eerlijk: ik denk dat ze daar soms ook best een punt in hadden. In die korte besluitvormingstijd was het voor ons, voor ons departement, maar ook wel gewoon in persoon voor ons en voor mij in het bijzonder, soms gewoon heel erg lastig om goed te bedienen. Je wilde natuurlijk iedereen graag meenemen. Maar ja, er zitten maar 24 uur in een dag en je moet ook nog een paar uur slapen. Dus het was soms gewoon heel erg moeilijk om dat op een normale manier te doen. De besluitdichtheid en de impact van besluiten waren zo veel groter dan in een normale situatie. Besluiten waar je normaal maanden over kunt doen, moesten nu in een week of in een dag. En dan moet je ook nog proberen om iedereen die het aangaat mee te nemen. En ja, dat ging natuurlijk soms een beetje rafelig en dat leidde soms tot frictie. Dus dat hebben we zeker gehad.

De heer **Huidekooper**:

We zijn in ons onderzoek een aantal verzuchtingen tegengekomen van andere bewindspersonen, die bijvoorbeeld ook graag intensiever betrokken zouden willen zijn bij de corona-aanpak. Kunt u uitleggen waarom daar niet voor is gekozen?

De heer **De Jonge**:

Nou, vaak is er eigenlijk wel voor gekozen denk ik. Heel veel vaker was het eerlijke antwoord: "Ja, sorry. Terecht dat je dat vraagt. Het is me gewoon effe niet gelukt, maar laten we gaan zitten." Dat was eigenlijk heel vaak het antwoord denk ik, bijvoorbeeld bij collega's die graag bij een Catshuisdiscussie wilden zijn. Ik denk dat de voorzitter van de ministerraad daar ook heel vaak in heeft bewilligd. Dus ik denk dat als mensen dat aangaven, dat juist wel het geval is geweest. Tegelijkertijd kun je – dat is natuurlijk ook het moeilijke – niet ... Als je onderweg naar besluitvorming een besluit voorbereidt, zeg maar, kun je bij de voorbereiding van dat besluit niet al echt iedereen betrekken. Dat gaat niet. Dat is gewoon praktisch onmogelijk. Dat gebeurt ook bij normale besluitvorming nooit. Het punt is alleen dat wat het hier anders maakte, was dat je in normale besluitvorming heel veel meer tijd hebt om tot dat besluit te komen. Dus heb je de mogelijkheid van betrokkenheid op een ander moment en dat is in dit geval natuurlijk niet het geval geweest. Ik denk dat het een beetje all the game is dat je in zo'n crisissituatie ook een soort kernteam hebt dat op de dagelijkse uitvoering ziet en dat besluiten ook voorbereidt en dat je vervolgens besluiten vaststelt in de club als geheel. Waar je op moet letten – dat is vaak goed gegaan en soms ook niet – is dat je iedereen die echt ook een stake heeft in die besluitvorming, dus daar echt ook een aandeel in heeft in de uitvoering of wat dan ook, natuurlijk op tijd betreft. Ik denk dat dat vaak wel is gelukt, maar niet altijd. En die frustratie is er natuurlijk bij de collega's, ja.

De heer **Huidekooper**:

U zei net zoiets als – ik parafraseer even, want ik heb uw exacte woorden niet onthouden: we hebben wel geprobeerd om het in langere lijnen te organiseren, maar het virus liet ons de ruimte niet. Dat zien wij ook terug in het onderzoek, dat er op een gegeven moment wordt getracht om over te gaan naar de reguliere besluitvorming, maar dat er uiteindelijk toch weer voor wordt gekozen om in de Torentjesmodus – de crisismodus, wordt het ook weleens genoemd – te blijven. Mijn vraag zou zijn: was u zich ook bewust van de risico's daarvan, van zo'n lange periode met een klein clubje in een crisismodus ...

De heer **De Jonge**:

Ja, ik denk dat we ons daar zeker bewust van waren. Ik denk dat we daar een aantal dingen in hebben gedaan om dat te ondervangen. Kijk, we zaten voor de zomer daadwerkelijk in een crisiskabinet, dus de MCCb. Dat is de

vormgeving eigenlijk van een crisiskabinet bij een nationale crisis, onder leiding van de premier of de minister van Justitie. Dat hangt af van welke keuze wordt gemaakt, maar dat is dé crisisstructuur zoals we die kennen. Die hebben we bewust verlaten rond de zomer. Toen hebben we de MCC-19 als een normale onderraad van de ministerraad ingesteld. En van die onderraad hebben we gezegd: geen selectieve toegang. Normaal is dat wel zo bij onderraden. Dan wordt eigenlijk maar een deel van de ministerraad uitgenodigd. Maar hier was er juist een uitnodiging aan het hele kabinet, alle 24. Alle ministers en alle staatssecretarissen konden bij die MCC-19 zijn, en hun ambtelijke ondersteuning. Dat was belangrijk en dat deden we ook bewust om alle besluiten in alle breedte te kunnen nemen.

Het tweede dat we deden was die Catshuissessie. Die is een aantal keer geweest en op een moment is die echt onderdeel geworden eigenlijk van de manier waarop we overlegden binnen het kabinet. Nou, ik weet dat daar heel veel kritiek op is en zo, maar wat het goede was, wat het ons bracht, was dat je ook eens kon vergaderen met elkaar in een andere samenstelling dan die vier uit de kernclub en dat je daar ook eens ruimte had om alternatieve strategieën te overwegen, dwarskijkers te bevragen.

De heer **Huidekooper**:
Is dat georganiseerd?

De heer **De Jonge**:
Ja. Dat is bewust eigenlijk ... Het kreeg eigenlijk steeds meer dat karakter. Dat is bewust ook op die manier georganiseerd geweest. Dat was een wat vrijere discussie. Het was belangrijk om dat te doen en eigenlijk deden we dat dus heel geregeld. We deden dat wekelijks, omdat we vonden dat we dat nodig hadden als club om ook eens een vrijer gesprek te hebben dan meteen met een besluit op tafel dat was voorbereid.

De heer **Huidekooper**:
Kunt u ons eens schetsen wie dan de dwarskijkers waren, hoe u dat had georganiseerd? Hoe zag dat eruit, zo'n sessie?

De heer **De Jonge**:
De uitnodigingen verliepen denk ik via Algemene Zaken, op aangeven van, denk ik, de NCTV, AZ en VWS. Ik denk dat dat een beetje de aangevende partijen waren en de premier was formeel de uitnodigende partij. Waar altijd op werd gelet – ik heb me er zelf nooit zo mee bemoeid – is: zitten alle

politieke kleuren van het kabinet daar aan tafel, zitten de meest betrokken bewindspersonen aan tafel voor het onderwerp dat de komende weken gaat spelen of het onderwerp dat ter discussie staat en zitten daar waar je al vermoedt dat er frictie zou kunnen gaan ontstaan ook de collega's aan tafel die echt wel, nou ja, een fundamenteel andere opvatting hebben?

De heer **Huidekooper**:

Dus dat dwarsdenken gebeurde binnen het kabinet?

De heer **De Jonge**:

Ja. En soms werden er ook mensen van buiten uitgenodigd, experts die ons meer meenamen, soms in datgene wat echt in de samenleving gebeurde, dus de impact van maatregelen. We hebben bijvoorbeeld de commissie-Halsema gehad over de impact op jongeren. We hebben de burgemeesters van de grote steden, de vier grote steden, een keer gehad.

De heer **Huidekooper**:

Het gaat me nu even om de werkwijze. Inderdaad wordt in het begin – we hebben het er al over gehad – de NCTV, waarschijnlijk begrijpelijk in het licht van de onzekerheid bij de uitbraak van de pandemie, gevraagd om de crisis te coördineren. Op een gegeven moment zien we dat het kabinet probeert om inderdaad de besluitvorming weer op de reguliere manier te doen, dus uit de crisismodus te komen. Daarna wordt op een gegeven moment de NCTV teruggevraagd en zien we dat de crisismodus aanhoudt tot het einde van de pandemie. Opvallend daarin is eigenlijk dat we tot de zomer van 2020 een aantal momenten zien waarop het kabinet reflecteert op het verloop van de crisis, ook op de onderliggende aanpak en de doelen, maar dat we daarna eigenlijk in onze stukken geen reflectiemomenten meer zien. Klopt dat?

De heer **De Jonge**:

Ehm ... Nou, dat weet ik eigenlijk niet. Ik denk dat er op verschillende momenten wel is gereflecteerd. Ik denk dat als het gaat om reflectie op onze aanpak, het Catshuisoverleg daar heel instrumenteel in is geweest omdat dat toch een beetje los was van de alledaagse besluitvorming, zeg maar, en toch wat meer de mogelijkheid gaf om los van voorgenomen besluiten met elkaar tot een gesprek te komen. Dus ik denk dat dat een element was. Er is bijvoorbeeld eens een moment geweest waarop er kritiek was in het kabinet over de communicatie. Toen is er gevraagd aan twee collega's om een rapport te maken. Of, om een rapport te maken? In ieder geval om met die communicatie aan de slag te gaan en eigenlijk een advies aan onszelf te

maken over die communicatie. Dat hebben ze samen met het NKC opgepakt, met de communicatieclub van de NCTV. Ja, dat soort momenten hadden we wel. Dat soort reflectieve gesprekken hadden we wel.

Wat ik hier achteraf gezien beter had willen doen, is eigenlijk zichtbaar maken dat je dat deed en ook wat je ervan leerde. Want we deden het denk ik te veel in eigen kring en als er experts van buiten bij betrokken waren, was toch wat we daarvan leerden vooral voor intern. En dat merkte de buitenwereld dan doordat we die lessen dan betrokken bij onze besluiten. Rond de zomer van 2020 hebben we bijvoorbeeld een honderdtal experts gevraagd om te reflecteren op het beleid, op verschillende aspecten van het beleid: binnenland, buitenland en wat we kunnen leren van andere landen? Nog even los van de lessen die we daarvan geleerd hebben en of we er altijd van zijn opgeknapt, denk ik dat we het hebben gedaan en dat we het ook zichtbaar hebben gemaakt, ook aan de Kamer zichtbaar hebben gemaakt, wat wel heel erg waardevol was. Dat hebben we eigenlijk verderop in de crisis niet meer zo gedaan en dat hadden we misschien wel moeten doen, ja.

De heer **Huidekooper**:

Oké. Dat is dan een duidelijk punt. Wat mij nog niet helemaal duidelijk is, is dat we eigenlijk voordat het kabinet probeert om de reguliere besluitvorming terug te brengen, ook van bewindspersonen duidelijke redenen zien waarom die crisismodus eigenlijk voor de lange termijn niet goed zou zijn. Uw collega Grapperhaus schrijft bijvoorbeeld in een app aan de heer Wiebes: "Ik mis reflectie; het is allemaal hup hup hup". Er is dus een duidelijk beeld van wat de nadelen zijn van die crisismodus. Vervolgens blijft die crisismodus tot het einde van de crisis en vindt daar ook geen reflectie meer op plaats. In ieder geval niet dat wij kunnen zien. Hoe werd daar dan in het kabinet over gesproken? Waren de nadelen van die crisismodus gemitigeerd? Waren die verdwenen, of werden die gewoon geaccepteerd?

De heer **De Jonge**:

Ik denk dat er een paar dingen spelen. Het eerste is dat we rond die zomer, maar dan moet ik even goed de context terughalen. Ik denk dat als je kijkt naar onze taal en onze teksten toen, dat wij er eigenlijk van uitgingen dat we de hele grote uitbraakfase hadden gehad en dat we – ik hoor het mezelf nog zeggen – nu in de controlefase zijn aanbeland. Maar ja, de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat het virus zich weer doorontwikkelde, weer een nieuwe variant, en weg controlefase. Je moest weer volle bak alle brandweer uit de garage rijden. Ik denk dat we daarin onderschat hebben dat we nog met

drie, vier, vijf golven te maken zouden gaan krijgen. Dus het idee dat je uit een crisismodus kunt, terwijl die crisis nog volop gaande is, is een idee-fixe gebleken, denk ik. Dat was het eerste.

Het tweede was dat we, denk ik, juist de nadelen van die MCCb-structuur, eigenlijk hebben ondervangen door, zou je bijna kunnen zeggen, er een soort regulier crisisoverleg van te maken. De MCCb was een onderraad die echt heel specifiek op de coronacrisisbesluitvorming was ingericht. En omdat het nadeel van de MCCb was dat het een veel te smalle vertegenwoordiging van het kabinet was, terwijl het iedereen en alle sectoren aanging, was in de MCC iedereen welkom. Dus na de zomer was iedereen welkom.

Een derde is de les die we over de zomer van 2020 hebben getrokken, namelijk: als je in de ambtelijke voorbereiding geen stevige organisatie hebt, die de belangen van verschillende departementen bij elkaar brengt en als een honest broker of een coördinator functioneert tussen de belangen van de verschillende departementen, dan krijg je het niet voor elkaar om op korte termijn tot stevige besluiten te komen. De vaardigheid van de NCTV om in zo'n crisis ... Pieter-Jaap Aalbersberg heeft het hier "oliemannetje" genoemd, maar ik denk dat je de NCTV daarmee tekort doet. Dat was echt een soort besluitvormingsmachine die je nodig hebt tussen de departementen, om überhaupt tot besluitvorming te kunnen komen in de MCC, in die onderraad. Ik denk dat dat de reden is dat we eigenlijk gewoon tevreden waren, grosso modo, of geaccepteerd hadden, grosso modo, dat het tot het einde van de crisis ongeveer zo zou gaan.

De heer **Huidekooper**:

Maar als u zegt "we waren daar tevreden mee", dan begrijp ik niet waarom de wens bestond om te verbreden, om die besluitvorming breder te maken. De heer Grapperhaus was hier gisteren. Hij sprak van "een leemte in de besluitvorming" op het gebied van sociaal-maatschappelijke effecten. Waarom steekt dan de wens om de besluitvorming te verbreden op verschillende momenten weer de kop op, als u zegt "we waren eigenlijk tevreden"?

De heer **De Jonge**:

Omdat ik denk dat ... Daarna zei ik "of gewoon hadden geaccepteerd dat". Dat is gewoon de realiteit van het virus.

De heer **Huidekooper**:

Had u dat geaccepteerd of het hele kabinet?

De heer **De Jonge**:

Nou, ik denk dat er keer op keer frustratie de kop op stak, die voor een belangrijk deel te maken had met de korte besluitvormingstermijn. Dat was ook gewoon ... Dat zijn gewoon de wetmatigheden van de biologie. Die konden wij als kabinet niet veranderen. Niemand vanuit het kabinet kon een afspraak maken met het virus dat het even moest wachten met zichzelf reproduceren totdat wij onze besluitvorming hadden afgerond. Dat is echt anders dan een andere politieke besluitvorming. Je kunt altijd nog wel een nachtje extra nemen of een week extra nemen of een maand extra nemen om tot een moeilijk politiek besluit te komen, maar wij konden dat niet. Althans niet als je de boel niet in het honderd wilde laten lopen in de ziekenhuizen. Dat betekende dat er altijd een ijzeren regime op zat van op de dinsdag de besluiten nemen, waartoe je in het OMT-advies was opgeroepen op de vrijdag. Dat moest je over dat weekend heen wegen, met allerlei aspecten die daarmee te maken hadden. Ik zou dus ook niet willen zeggen dat daar een leemte zat, als dat de woorden waren die collega Grapperhaus heeft gebruikt. We hebben dat wel gedaan. We hebben al die perspectieven gewogen. Alleen was er maar heel kort de tijd om dat allemaal te kunnen doen. Had die besluitvormingssystematiek anders gekund? Ik denk eerlijk gezegd nauwelijks, omdat het virus ons die tijd niet bood.

Waar ik me weleens van afvroeg of dat niet anders had gekund, maar daarmee gaan we wel erg de besluitvormingstechniek in, was het volgende. Op vrijdag had je het OMT-advies. Op zondag hadden we onze brainstorm. Op maandag moest je een pakket aan besluiten uitwerken en op de dinsdag had je een kabinetsbesluit. Ergens in die besluitvormingsroute zat op maandag het BAO, het bestuurlijk afstemmingsoverleg. Wat ik later weleens heb zitten denken – al heb ik het in die crisistijd eerlijk gezegd nooit gedacht – is: hadden we dat bestuurlijke afstemmingsoverleg, dus met al die sectoren die het aanging, eigenlijk niet op de zaterdag moeten doen, zodat je het advies had van het OMT, het bestuurlijk afstemmingsoverleg had met de sectoren die het aanging, zodat de uitvoeringspraktijk kon terugpraten richting het advies, zodat je op die zaterdag ook de advisering van andere partijen tot stand kon brengen en je eigenlijk zondag, maandag, dinsdag had om tot een goed besluit te komen, waarbij dus al die perspectieven, ook de uitvoeringspraktijk, al voldoende gewogen waren. Dat had wellicht iets – iets, zeg ik met alle voorzichtigheid – kunnen helpen. Maar feit blijft dat het

niet voor niets is dat er voor normale besluiten meer tijd wordt genomen, zeker als besluiten impactvol zijn. Omdat het gewoon beter is om daar langer over te kunnen nadenken, maar het virus gaf ons die ruimte niet.

De heer **Huidekooper**:

Dat is dan iets wat we zouden kunnen meenemen in het kader van leren voor een volgende pandemie. De uitkomst is bekend: uiteindelijk wordt de NCTV teruggebracht en blijft de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid centraal staan in de coördinatie van de besluitvorming van het kabinet, ook wel de Torentjes- of crisismodus genoemd. Wij zien dat ook een aantal bewindslieden daar af en toe kritisch op waren. Hoe ging u daarmee om als bewindspersonen kritiek leverden op het coronabeleid?

De heer **De Jonge**:

Dat hangt er een beetje van af welke kritiek dat was, denk ik. Want kritiek was er natuurlijk van alle kanten. Dat is ... Ik zal niet zeggen "zo veel geluiden als er in de samenleving waren, waren er ook in het kabinet", maar het scheelde niet veel. Wij zaten daar vanuit allerlei perspectieven aan tafel. Als je main focus de hele dag het gesprek was met ondernemers over hoe ze in de knel zaten door maatregelen, reken er dan maar op dat dat ook de mindset bepaalt waarmee je aan tafel zit in het overleg over maatregelen. Where you sit is where you stand. Dat is ook logisch, denk ik, en dat geldt zeker ook in zo'n crisisbesluitvorming. Met heel veel collega's kwam je heel snel tot overeenstemming en met een aantal collega's was er altijd wat meer judowerk voor nodig om tot een maatregel te komen.

De heer **Huidekooper**:

Zag u het als uw taak om collega's binnenboord te houden in het kabinet?

De heer **De Jonge**:

Ja. En ik denk ook dat onze voorzitter daar veel aan heeft gedaan. Mark Rutte is natuurlijk gewoon een fantastische teamchef, en hij heeft het team echt bij elkaar gehouden. Ook als het weleens heel erg botste. Kijk, ik was natuurlijk minister van Volksgezondheid. Dat was mijn belang. Hij was als voorzitter van de ministerraad ook echt de teamchef die het team bij elkaar moest houden. Maar natuurlijk had ik mij voor de maatregelen die ik noodzakelijk vond om te nemen, ook te verhouden tot de collega's. Uiteindelijk moest er in die ministerraad tot een meerderheid worden gekomen. Dat is – dat wil ik echt onderstrepen – totaal anders dan welke andere vorm van besluitvorming dan ook, dus het feit dat er altijd de

noodzaak was om op die dinsdag te besluiten. Dus op de vrijdag het advies, op de dinsdag moest er een besluit liggen, op de woensdag was er een Kamerdebat, waarna dat besluit óf werd bekrachtigd, óf werd verworpen. Maar in die ijzeren modus zaten we continu, en dat is totaal anders dan iedere andere vorm van besluitvorming waarin tijd altijd een oplossing is. Tijd was hier nooit een oplossing: je moest wel.

De heer **Huidekooper**:

Ik vroeg u aan het begin van dit blok naar de verhoudingen binnen het viertal. U nam daarbij ook het woord "loyaliteit" in de mond. Wat ons opvalt aan berichten die u heeft gestuurd, onder andere in het berichtenverkeer tussen u en de heer Hoekstra, is dat u daarin zegt, nadat een van uw collega-bewindslieden kritiek heeft geleverd, "sorry hoor, dit is zo extreem oncollegiaal: er was geen andere mogelijkheid dan vandaag besluiten. In één à twee dagen moet je duizenden gremia meenemen, die allemaal op de bagagedrager zitten in plaats van op de trappers". Zag u kritiek van collega-bewindslieden als deloyaal gedrag?

De heer **De Jonge**:

Nee, generiek op zich niet, maar in dit geval kennelijk wel. Ik denk dat ik weet waar dit over gaat, maar dit gaat, denk ik, over een ministerraadsbesluit en dat maakt ook dat ik er niet over kan uitweiden. Maar laat ik zeggen: nee, niet in generieke zin. In generieke zin juist niet, want we hebben heel erg veel debat gehad, normaal collegiaal debat, zoals dat altijd gaat in de ministerraad. Alleen, als het uur U nadert, namelijk dinsdag rond de lunch, dan moet de hamer wel vallen om een besluit te kunnen voorbereiden, ook communicatief, om die avond naar buiten te brengen. Dan mag je wel van collega's verwachten dat ze zich daar ook toe verhouden, tot die ritmiek ook verhouden. Kennelijk was dit een uiting van de frustratie erover dat dat niet gebeurde.

De heer **Huidekooper**:

U zegt in dat berichtenverkeer nog iets interessants. Overigens reageert de heer Hoekstra daar ook op met: "Volgens mij moet je het niet zo zien. Het gaat niet over loyaliteit; er zit gewoon echt veel onvrede vanwege de impact." Dus die reageert daar ook op en geeft aan dat het niet over loyaliteit gaat. U zegt daarin nog iets interessants. U zegt namelijk: in één à twee dagen moet je duizend gremia meenemen, die allemaal op de bagagedrager zitten in plaats van op de trappers. Zag u de verschillende overleggen die u moest voeren in die tijd als een last?

De heer **De Jonge**:

Nou, ook weer niet ... Generiek natuurlijk niet; het was namelijk een noodzaak. Anders kun je niet tot besluiten komen. Maar het was wel in de context dat de besluitvorming in een hele korte termijn moest plaatsvinden. Wat zich een beetje wreekt, is dat ik niet op de inhoud van dit voorbeeld kan ingaan. Dan had ik het, denk ik, makkelijker kunnen toelichten. Ik moet het dus een beetje abstract houden. Kijk, je mag van collega's ook verwachten dat zij hun eigen sector meenemen. Toch? In het eerste blokje stelde u de vraag of VWS niet te veel naar zich toe trok. Nou, dat probeerde VWS niet te doen, maar er kwam wel veel op het bordje van VWS terecht. Dat zou alleen maar meer worden als collega's niet ook gewoon zelf af en toe hun eigen sector meenamen. Daar zat natuurlijk weleens frictie. Heel veel collega's hebben dat overigens ongelofelijk goed gedaan. Het overleg met het onderwijs is bijvoorbeeld echt altijd gewoon via Arie Slob en Ingrid van Engelshoven verlopen. Maar er was natuurlijk ook weleens dispuut met een collega, namelijk dat wij zeiden: "Hallo, wij moeten dinsdag tot een besluit komen. Je weet dat jouw sector daar onderdeel van is. Ga dat overleg nou voeren, want anders staan ze straks chagrijnig in de krant omdat ze uit de krant hebben moeten vernemen wat er was besloten. Kom dus eens op de trappers in plaats van op de bagagedrager." Dat is de frustratie die hierachter zit. Dat is ook een beetje ministers at work, denk ik, toch?

De heer **Huidekooper**:

Dus u vond zelf dat uw ontvankelijkheid voor kritiek, voor andere geluiden, op orde was?

De heer **De Jonge**:

Ja, dat is ook weer zo generiek. Ik denk dat er best weleens kritiek was waarvan ik dacht "jemig, hoe kun je daar nou mee komen?" of dat ik er defensief op reageerde of dat ik er totaal niet op zat te wachten omdat we nog maar een hele korte tijd hadden om tot een besluit te komen en ik dacht "misschien heb je wel gelijk, maar nu even niet". Dat zal best; daar ga ik van uit. Ik ga dus niet zeggen dat ik generiek altijd openstond voor kri... Kijk, ik leidde de crisisaanpak; ik leidde niet een debatcentrum. Dus nee, je zit niet altijd op kritiek te wachten, maar feit is dat kritiek er is en dat je je daartoe hebt te verhouden. Dat heb ik gedaan, en soms gaat dat op een manier dat het even botst, maar volgens mij uiteindelijk altijd juist ook in goede verhoudingen. Volgens mij – dat is het bijzondere, denk ik – dat het in zo'n crisistijd gewoon lukt om de club bij mekaar te houden – de club min één

dan, maar goed – en eigenlijk juist heel veel grote belangen te overstijgen. Dat is, denk ik, wat juist gelukt is in deze crisistijd.

De heer **Huidekooper**:

Ik ben een beetje op zoek naar het volgende. Kan er ook zo'n dynamiek ontstaan dat de focus op snelheid en het eronder krijgen van dat virus zo groot wordt dat inbreng van collega's en extra overleggen als hinderlijk of in ieder geval afleidend van de bestrijding van dat virus kan worden ervaren?

De heer **De Jonge**:

Ja, dat kan zeker. Zo'n dynamiek kan er zeker ontstaan. Ik denk wel dat we dat hebben weten te voorkomen, of deels weten te ondervangen, door op zondag in dat Catshuis echt de tijd te nemen voor elkaar en toch ook wel voor soms harde noten die gekraakt moesten worden. Dat was geen wandeling in de Alpenwei; dat was ook echt wel gewoon stevig met elkaar discussiëren. Dus zo hebben we dat wel weten te voorkomen, denk ik. Ik denk ook dat goed ambtelijk overleg echt helpt. Maar ja, de besluiten waren uiteindelijk zo ingrijpend, waren soms ook zo moeilijk te verteren hoezeer men misschien ook de noodzaak zag, dat men dacht "nou alsjeblieft niet nog een paar weken langer mijn sector aan de ketting". Dat is zo begrijpelijk dat het daarmee, denk ik, ook onvermijdelijk is dat daar frictie ontstaat. Dan zit iedereen natuurlijk ook vanuit zijn belang strijdbaar aan tafel. Ik denk dat wat Arie Slob hier heeft verteld vanuit het onderwijs, een goed voorbeeld is. Hij streed voor het onderwijs en hij begreep dat ik een andere taak had. Ik streed voor het niet laten overlopen van de zorg, en ik begreep dat hij natuurlijk wilde dat het onderwijs open bleef. Als we op elkaars stoel hadden gezeten, hadden we waarschijnlijk vanuit een ander perspectief precies hetzelfde gedaan.

De heer **Huidekooper**:

Ja. Hier hebben we het in het vorige verhoor uitgebreid over gehad, maar dank voor het bevestigen en voor het schetsen van die dynamiek.

De **voorzitter**:

We gaan direct door naar het volgende onderwerp. Collega Mutluer.

Mevrouw **Mutluer**:

Ik wil nog even blijven bij dit onderwerp en het met u hebben over de omgang met verschillende opvattingen. We hebben hier de heer Rutte ontvangen voor zijn eerste verhoor. Hij verklaarde daarin dat er geen

tunnelvisie ontstond in het kabinet doordat er heel veel ruzies plaatsvonden. Hoe heeft u dat zelf ervaren?

De heer **De Jonge**:

Nou, ik denk dat dat waar is. Overigens, dat eerste is waar, maar dat tweede ... Ik zou het zelf geen ruzies noemen, maar het botst natuurlijk wel. Ja. Dat is ook zo. Ik denk eerlijk gezegd dat dat in alle kabinetten voorkomt als er spannende dingen op de rol staan. Ik denk dat we daar de afgelopen dagen ook nog getuige van zijn geweest. Dat is gewoon wat ook een beetje bij het politieke vak hoort. Politiek is een wonderlijk vak; dat wordt met hart en ziel bedreven en met huid en haar. Daar zitten allemaal mensen die zich tot in hun DNA ongelofelijk verantwoordelijk voelen voor de taak die ze hebben gekregen. Dus ja, natuurlijk wordt daar stevig met elkaar gediscussieerd. Maar belangrijk is ... Het verwijt is weleens: kun je geen tunnelvisie ontwikkelen? Dat hebben we, denk ik, weten te voorkomen door die Catshuisoverleggen in te bouwen, dus door dat moment van reflectie in te bouwen. Dat hebben we voorkomen door in de besluitvormingscyclus altijd de breedte aan tafel te hebben, dus de volledige ministerraad aan tafel te hebben bij besluiten die gingen over corona. Dat hebben we voorkomen door niet alleen het OMT te laten adviseren, maar door in de hele besluitvormingsroute eigenlijk tal van andere adviseurs ook in toenemende mate van belang te maken. Dat hebben we voorkomen door de Kamer, vanuit de volle breedte van de samenleving, ook ieder besluitvormingspakket te laten bediscussiëren. Ik denk dus dat we tunnelvisie echt hebben weten te voorkomen.

Mevrouw **Mutluer**:

Voordat ik daarop terugkom, het volgende. Hij gaf dus ... U vindt dat door die ruzies ... De heer Rutte gaf aan dat "het knetterde". U zegt "dat is inherent aan de politiek"; zo parafraseer ik u even. Maar in hoeverre is een ruzie ook een goede inhoudelijke discussie?

De heer **De Jonge**:

Daarom zou ik het zelf denk ik geen "ruzie" noemen. We hebben juist inhoudelijk geknetterd en inhoudelijk gebotst. Ik denk dat dat ook moet. Ja, zonder wrijving geen glans. Het hoort er, denk ik, echt bij in dit vak en daar moet je ook een beetje tegen kunnen. Volgens mij is het op die manier gegaan. Eerlijk gezegd ... Ik zei dat net al en het is echt zo: Mark Rutte – ik heb hem in een aantal kabinetten meegemaakt – kon dat heel erg goed: in een team zorgen dat mensen die aan het uitchecken waren of even bij de

besluitvorming aan het afhaken waren, er weer bijgetrokken werden. Ik denk dat we juist op die manier hebben gezorgd dat we als club ook bij mekaar bleven en eigenlijk toch grosso modo in dezelfde film bleven, hoezeer het ook waar is dat iedereen daar met z'n eigen perspectief zat.

Mevrouw **Mutluer**:

Ik stel die vraag, want je kunt in een tunnel blijven zitten en ruzie hebben zonder aan het einde van de tunnel het licht te zien. Mijn vraag is dan ook tegelijk: leidden de ruzies uiteindelijk ook tot wijziging van een strategie, namelijk de strategie gedurende de pandemie omtrent de rode lijn "de ic-bedden niet vol laten lopen"?

De heer **De Jonge**:

Nou, gelukkig niet, zou ik bijna willen zeggen. Dus nee. Het mooie was dus juist dat we grosso modo het over dat basisprincipe juist eens waren en ook eens bleven, namelijk dat aan het einde van de dag wat het zwaarste is ook het zwaarste moet wegen. Dat is dat je natuurlijk niet de ziekenhuizen kunt laten overlopen.

Mevrouw **Mutluer**:

Dan andere voorbeelden. Mijn concrete vraag is: als je met elkaar ruziet, maar je gaat met dezelfde mensen met dezelfde strategie dezelfde dingen doen, waarover ook collega-bewindspersonen tijdens meerdere verhoren hebben aangegeven "ik voelde niet altijd ruimte om onze input in te brengen", leidden die ruzies dan uiteindelijk niet tot een tunnelvisie?

De heer **De Jonge**:

Ik vind het moeilijk om deze vraag goed te beantwoorden. Mag ik hem proberen te ontleden? Allereerst over het woord "tunnelvisie". Ik heb het woord vaak gehoord; u gebruikt het woord nu ook een aantal keer in uw vraagstelling. Ik durf te beweren dat er geen sprake is geweest van een tunnelvisie en dat we allerlei dingen hebben gedaan om te voorkomen dat er sprake kon zijn van een tunnelvisie. Wat wel zo is, maar dat heeft niet met een tunnelvisie te maken, is dat we inderdaad standvastig zijn gebleven in het vaste voornemen dat we hadden, namelijk dat we kwetsbare mensen zouden beschermen en dat we zouden voorkomen dat de zorg overbelast zou raken. Ik denk dat het iets krachtigs is in een crisisaanpak, als je ondanks alle kritiek, ondanks alles wat erop inbeukt, toch standvastig blijft in het doel dat je uiteindelijk voor ogen hebt.

Het derde element is: maar voelen collega's dan eigenlijk wel hun ruimte om in die besluitvorming in te brengen wat zij van belang achten? Daarop is het antwoord: ja, zeker. Of ze daarmee ook altijd binnenhaalden wat ze graag hadden gewild? Nou nee, en daar hebben we natuurlijk tal van voorbeelden van voorbij zien komen in de afgelopen weken. Nou, ik noem toch maar weer het voorbeeld van Slob. Ik weet dat we in november 2021 in het Catshuis, mijmerend over de vraag waar we de besluitvorming in de komende weken naartoe zagen neigen, nog dachten dat onderwijs ... Wij vreesden dat de golf zo hoog zou worden dat het onvermijdelijk zou worden dat we toch het onderwijs weer zouden moeten sluiten, ook al wilde helemaal niemand dat. Maar daarvan is op dinsdag in de MCC gezegd, onder aanvoering van Arie Slob: nee, dat gaan we niet doen. Dat was in november 2021. Dus daar lukte het hem om iets te bevechten in diezelfde MCC.

Mevrouw **Mutluer**:

En toch hebben we ook andere collega's gehoord ...

De heer **De Jonge**:

Een maand later kon het dus niet anders.

Mevrouw **Mutluer**:

We hebben meerdere getuigen gehoord die aangaven dat men de punten wel kon inbrengen, dat de trekkers van de corona-aanpak wel ontvankelijk waren voor de input, maar dat men dat niet terugzag in het handelingsperspectief. Oftewel, het leidde niet tot ander beleid.

De heer **De Jonge**:

Maar zou dat ook niet te maken kunnen hebben met dat de veronderstelling dat er heel erg veel alternatieven waren, eigenlijk heel veel minder vaak waar is geweest dan we zouden willen? Natuurlijk is het zo, zeker als je al een tijd in een crisis zit en iedereen hartstikke crisismoe is, dat je denkt: kan het nou echt niet anders? Dan denk je: zou het niet zus kunnen of zou het niet zo kunnen? Maar ja, als de werkelijkheid is dat het virus zich niet aan die wensen houdt en bezig is die zorg te overbelasten, is het kabinet er uiteindelijk toch ook voor om wat het zwaarst is, het zwaarst te laten wegen en kun je toch geen andere keuze maken, terwijl je dat misschien wel zou willen. Dat zou toch ook kunnen?

Mevrouw **Mutluer**:

Is deze redenering, dit wat u nu doet, eigenlijk ook geen tunnelvisie, in uw beleving?

De heer **De Jonge**:

Nee. Ik denk ...

Mevrouw **Mutluer**:

U gaf namelijk net aan: de pandemie was een medische crisis. U zei het letterlijk aan het begin van het verhoor: het veranderde; je zag dat het ook een economische crisis werd en een maatschappelijke crisis. Ik voeg er nog eentje aan toe naar aanleiding van het verhoor van vanochtend: een leefomgevingscrisis.

De heer **De Jonge**:

Hm-mm.

Mevrouw **Mutluer**:

Dan is de concrete vraag: hadden die ruzies of die gesprekken niet tot iets anders moeten leiden? U blijft in uw antwoord vasthouden aan die gezondheidscrisis. Dat is een oprechte vraag om het te begrijpen.

De heer **De Jonge**:

Nee. Kijk, er waren heel veel mensen die leden onder dat virus. Er waren meer mensen die leden onder de maatregelen tegen dat virus. Naarmate de tijd verstreek, veranderde die balans. Er waren steeds meer mensen die leden onder de maatregelen tegen dat virus. Dus de maatschappelijke schade van de maatregelen was echt groot. En die perspectieven moesten dus ook in toenemende mate worden betrokken bij de crisisbesluitvorming. Dat hebben we ook gedaan. Als collega's in de ministerraad dat type perspectieven inbrachten, hebben we ons daar ook toe te verhouden. Het punt is – daarop ben ik het denk ik niet eens met de suggestie die in uw vraag besloten ligt – dat als je blijft vasthouden aan het hogere doel, dat je nu eenmaal vanaf het begin van de crisisaanpak hebt vastgesteld en dat ook nooit door het kabinet of door de Kamer fundamenteel ter discussie is gesteld, namelijk "we moeten uiteindelijk kwetsbare mensen beschermen en voorkomen dat de zorg overbelast raakt" ... Als je vasthoudt aan dat fundamentele doel en als je niet bereid bent dat los te laten, is er op den duur een grens aan de ruimte voor alternatieven of de ruimte om rekening te

kunnen houden met de maatschappelijke schade die wel reëel is en wel terecht is, maar ...

Mevrouw **Mutluer**:

Ook twee jaar lang dus, is dan de vraag.

De heer **De Jonge**:

Ja. U lijkt dat "tunnelvisie" te noemen, maar ik zou dat standvastigheid willen noemen. Ik denk ook dat het een standvastigheid is waaraan niemand heeft willen, durven of kunnen tornen. Geen enkele politieke partij, op een enkele na ... Maar geen enkele serieuze politieke partij heeft dat willen doen, ook in de Kamer niet. Geen van de kabinetsleden heeft dat willen doen. Ik denk namelijk ook dat het een verhaal zou zijn dat niet thuis te brengen zou zijn, waarin je zou zeggen: ja, we weten wel dat het ziekenhuis gaat overlopen, maar we zijn er gewoon klaar mee; we gaan het gewoon doen. Dat kan toch niet? Dat kan toch nooit een serieus politiek voorstel zijn geweest?

Mevrouw **Mutluer**:

Over serieuze politieke voorstellen gesproken: wij hebben uiteraard ook van u wat berichten gezien, ook audioberichten over de corona-aanpak. We zijn overigens ook berichten over collega-bewindspersonen tegengekomen met opvallend taalgebruik. Zo wil ik wijzen op een bericht van 10 november 2021 na afloop van een overleg over de uitbreiding van het coronatoegangsbewijs. U stuurt dat aan de heer Grapperhaus en u noemt daar de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties "een bak grind in de machine van ieder besluitvormingsproces". Ik noem dit voorbeeld om toch de vraag te stellen wat dit bericht eigenlijk zegt over de mate waarin je dus andere collega-bewindspersonen die meedoen met de crisisaanpak en die zich verantwoordelijk voelen, serieus neemt.

De heer **De Jonge**:

Daarover zegt dit niets, want natuurlijk namen we alle collega's serieus in die hele besluitvormingsprocedure. Ja, weet je, dit soort woorden moet je niet gebruiken; dat is niet goed. Tegelijkertijd denk ik dat hier gewoon de frustratie in doorklinkt van dat als je korte tijd hebt om tot moeilijke besluiten te komen, je van collega's verwacht dat ze dat zien en daar ook rekening mee houden. Overigens heb ik zeer veel waardering voor collega Ollongren en is onze samenwerking juist altijd heel erg goed geweest. Collega Ollongren is een vakvrouw en misschien is dat ook wel wat een

beetje doorklinkt in deze app, want kennelijk had ze iets tegengehouden wat ik graag wilde en was ik daar chagrijnig over. Dat denk ik. Ik weet niet meer waarover dit ging.

Mevrouw **Mutluer**:

Om even dit voorbeeld aan te halen: dit gaat over een minister die de hoeder van de Grondwet is. Die gaf in haar eigen verhoor aan over de avondklok dat ze het gevoel had dat ze als landverrader werd gezien. Dat was haar emotie en gevoel. U noemt haar "een bak grind in de machine van ieder besluitvormingsproces". Even los van hoe je ontvankelijk je bent voor iemands input, roept dat gewoon de vraag op in hoeverre je die input ook meeneemt en serieus neemt.

De heer **De Jonge**:

Nou, gewoon: absoluut. Natuurlijk kon het af en toe botsen, maar hier zat gewoon een team professionals z'n werk te doen. Ik heb al vaker gezegd: het is natuurlijk logisch dat iedereen daar vanuit zijn eigen perspectief aan tafel zat. Het is ook zo dat er in een hele korte tijd hele ingewikkelde besluiten moesten worden genomen en het is ook zo dat daarvoor soms echt even armpje gedrukt moest worden. Volgens mij geeft deze berichtgeving er blijk van dat ik het kennelijk niet voor elkaar kreeg om een besluit dat ik graag had willen nemen, te kunnen nemen. Daar uit ik mijn frustratie over in woorden die ik niet moet gebruiken; dat is waar. Tegelijkertijd: ja, soms gebruikten we WhatsApp weleens als ventiel voor frustratie. Dat hadden we misschien niet moeten doen en dat was misschien niet verstandig, maar dat gebeurde wel.

Mevrouw **Mutluer**:

Is dat de kwalificatie van al die appberichtjes die zijn gestuurd? Wij hebben natuurlijk meerdere appberichtjes gezien, waaronder ook dat u een andere minister "vermoeiend" vindt en "niet te nassen". We hebben de heer Grapperhaus gisteren gehoord en een aantal berichten voorgelegd die naar u zijn gestuurd. Ja, is dat een uiting van frustratie?

De heer **De Jonge**:

Ja, ik denk het wel.

Mevrouw **Mutluer**:

En niet iets anders? In hoeverre neem je je collega's serieus als je ze op deze wijze kwalificeert?

De heer **De Jonge**:

Heel serieus. Het is een selectie uit vele duizenden berichten. Ik zou het ook absoluut niet willen zien als een illustratie van de onderlinge verhoudingen, maar wel als een illustratie van frustratie die gewoon optreedt als ministers in een hele moeilijke tijd onder hele hoge druk hele moeilijke besluiten moeten nemen en dat vooral in een heel kort tijdsbestek moeten doen, waardoor er eigenlijk voor het overleg dat je normaal kunt hebben om tot een besluit te komen, gewoon onvoldoende tijd is.

Mevrouw **Mutluer**:

Was er niet een andere manier om je frustraties te uiten? Ik zie dat meneer Grapperhaus iets creatiever is in zijn kwalificaties dan u bent geweest richting anderen. Maar was er geen andere mogelijkheid om de frustraties te uiten?

De heer **De Jonge**:

Zeker. Door de telefoon te pakken. Door mekaar aan te spreken bij de koffieautomaat. Ook al die andere mogelijkheden zijn allemaal benut. Collega's deden dat in mijn richting. Ik deed dat in de richting van collega's. Hier was een groep mensen aan het werk die onder hele hoge druk hele moeilijke besluiten moest nemen en soms kennelijk een ventiel nodig had om de frustratie te laten vieren. Daar is soms WhatsApp voor gebruikt en daar is veel vaker een andere methode voor gebruikt. Dat is allemaal niet verstandig misschien, maar dat is wel wat er gebeurt als mensen aan het werk zijn.

Mevrouw **Mutluer**:

Wat zeggen dergelijke patronen, berichten of uitingen van frustraties over het in voldoende mate meewegen van standpunten, signalen en opvattingen van anderen?

De heer **De Jonge**:

Niet zo veel. Die standpunten zijn namelijk gewoon meegewogen. Dat hebben we gewoon als team met elkaar geklaard. Alleen, het botst dan weleens tussen collega's. Er wordt weleens frustratie geuit. Nogmaals, dit is wat er gebeurt als een groep mensen onder hoge druk hele moeilijke besluiten moet nemen. Dan wordt er weleens frustratie geuit in woorden die je niet had moeten willen kiezen en waarvan je, als je die achteraf terugleest, denkt: nou, daar ben ik niet trots op. Is het daarmee illustratief voor de onderlinge verhoudingen? Nee, die waren namelijk gewoon grosso

modo goed. Is het daarmee illustratief voor de wijze waarop onderwerpen besproken zijn geweest? Nee, alle perspectieven konden daar gewoon aan bod komen. Is het een illustratie van dat er af en toe frustratie was? Jazeker. We're only human after all.

Mevrouw **Mutluer**:

Was dat een valkuil van het feit dat jullie de crisisaanpak binnen kleine kring probeerden op te pakken? Dat was met heel veel inspanningen; dat zien we ook. Was een valkuil niet dat je elkaar in elkaars opvattingen versterkt als je in zo'n kleine kring blijft?

De heer **De Jonge**:

Nou, dat ... Ik snap dat u die vraag stelt. Het zou kunnen dat zo'n patroon optreedt, maar ik denk dat dat is voorkomen doordat je niet alleen in die kleine kring met elkaar bezig was, maar dat je natuurlijk ook met tal van andere collega's een-op-een bezig was, dat je in het Catshuis met een veel bredere kring zat, en dat je in de ministerraad wekelijks met een veel bredere kring zat. Dat was zelfs twee keer, op de dinsdag en op de vrijdag. Dus nee, ik denk dat juist hoe de ritmiek was ingericht dat heeft voorkomen. Maar ik snap uw vraag, want zo'n patroon kan natuurlijk zeker optreden.

Mevrouw **Mutluer**:

Ben je, als VWS zo veel hooi op de vork neemt, als je de crisis binnen een kleine kring probeert aan te pakken, en zeker als brandweerman die de brand blust, in staat om goed tegen kritiek en andere opvattingen te kunnen?

De heer **De Jonge**:

Ja, ik denk het wel. De brandweer was ik overigens niet alleen. Dat was ook VWS niet alleen. De brandweer waren heel erg veel mensen. We hebben veel te danken aan vele duizenden mensen die alle dagen bezig waren met het bestrijden van die crisis. Maar zeker, als je niet tegen kritiek kunt, zit je sowieso niet goed op deze plek. Er waren 18 miljoen mensen, 150 Kamerleden en honderden journalisten bezig met dat virus. Die waren niet alleen maar lovend over hoe die crisis werd aangepakt, dus kritiek kwam echt van alle kanten. Daar moet je dus tegen kunnen. Ook van collega's moet je daartegen kunnen. Ik denk dat het is gelukt om juist met die kritiek toch telkens weer te zorgen voor een verbetering van de aanpak. Sommige kritiek hebben we zelf opgezocht, door bijvoorbeeld expertsessies en door critici van buiten te vragen om met ons mee te denken.

Mevrouw **Mutluer**:

Dat gaat om inhoud.

De heer **De Jonge**:

Zeker. En sommige kritiek heb je gehoord en daarvan wist je: daar moet ik echt iets mee. Sommige kritiek hoorde je wel, maar daar kon je niks mee. Die legde je dan terzijde. Ja, zo gaat dat.

Mevrouw **Mutluer**:

U heeft op enig moment intern wel besloten om te werken aan jullie eigen narratief door een onderzoek daarnaar uit te zetten. Was dat ook om naderhand kritiek te weerleggen?

De heer **De Jonge**:

U doelt, denk ik, op de uitzending van Nieuwsuur van deze week.

Mevrouw **Mutluer**:

Ik doel op het onderzoek van de NSOB.

De heer **De Jonge**:

Aan het begin van de crisis realiseerden we ons eigenlijk al vrij snel dat dit zo groot was dat we dachten: daar gaat nog heel vaak op worden teruggeblikt; dat gaat nog aan alle kanten worden geëvalueerd. Je wil dat leren mogelijk maken door goed te documenteren hoe je hebt gedaan wat je hebt gedaan. Dat was één element. Daar is onder andere dat NSOB-onderzoek uit gekomen. Er is later een Berenschotevaluatie gedaan. Dat had te maken met het evalueren van jezelf tijdens die crisis om beter te worden, maar ook om goed vast te leggen: hoe deden we nou eigenlijk de dingen? Daarbij was ook heel belangrijk dat dit heel groot en heel spannend was, ook voor de mensen op het departement. De ambtelijke leiding op dat moment, en ikzelf ook, hebben naar mensen willen uitstralen: "We gaan iets doen wat ongekend is in omvang en impact. Niemand van ons heeft dit ooit eerder gedaan. We gaan fouten maken. Dat weten we ook, want het is onmogelijk om dit te doen zonder fouten te maken. Maar weet dat dat erbij hoort en dat we ervan gaan leren." Ook dat is een reden geweest om inderdaad eigenlijk al heel vroeg in die crisis aan een aantal externe partijen te vragen om mee te kijken, om te evalueren.

Mevrouw **Mutluer**:

Het was niet zo van: na de crisis zullen mensen best wel kritisch op ons zijn; dan is het makkelijk praten, dus laten we alvast ons verhaal opschrijven?

De heer **De Jonge**:

Nee, ik heb dat terug zien komen in die nieuwsuitzending. Ik herken dat niet. We wisten natuurlijk wel dat er een parlementaire enquête aan zou komen. Dat wisten we echt al vroeg in de crisis. Daar zijn we gewoon helemaal van uitgegaan. We wisten ook dat er vele evaluaties aan zouden komen. We hebben nota bene zelf de OVV gevraagd om de crisisaanpak te evalueren. Dat er veel evaluaties zouden komen omdat de omvang van de crisis zo groot en ongekend was, wisten we natuurlijk. We wilden een aantal dingen doen. We wilden zorgen dat we goed documenteerden wat we deden, zodat we onszelf ook evalueerbaar maakten, vandaar ook alle tijdlijnen en minutieuze vastlegging van alles wat we hebben gedaan. En we wilden tegen onze mensen zeggen: "Je gaat iets heel groots, heel ongekenks doen, en het is onmogelijk om daarbij geen fouten te maken. Dat is ook helemaal niet erg, ook niet als je je daar ooit over moet verantwoorden. Ook dat is helemaal niet erg, maar laten we er in ieder geval wel van leren. Vandaar dat er een aantal evaluatieonderzoeken zijn meegenomen.

Mevrouw **Mutluer**:

Ik stel die vraag ook in het licht van het omgaan met kritiek tijdens de crisis, maar ook daarna. In dat licht heb ik die vraag gesteld.

De heer **De Jonge**:

Snap ik.

Mevrouw **Mutluer**:

Dank u wel.

De **voorzitter**:

Oké. Laten we naar het volgende onderwerp gaan. Daarvoor geef ik collega Huidekooper het woord.

De heer **Huidekooper**:

Hartelijk dank, voorzitter. Het volgende onderwerp is de communicatie van het kabinet gedurende de coronapandemie. Ik zou willen beginnen met de vraag welk cijfer u de communicatie van het kabinet gedurende de coronapandemie geeft.

De heer **De Jonge**:

Ik weet niet of het aan mij is om cijfers uit te delen. Ik was ooit schoolmeester, dus toen wel, maar nu niet meer. Ik denk dat communicatie eigenlijk altijd in het hart van de crisisaanpak heeft gezeten en ongelofelijk cruciaal is geweest.

De heer **Huidekooper**:

De vraag was welk cijfer u gaf.

De heer **De Jonge**:

Ja, maar daar waag ik me toch niet aan. Dat is aan u.

De heer **Huidekooper**:

U bent verplicht om te antwoorden.

De heer **De Jonge**:

Ja, maar wel naar waarheid.

De heer **Huidekooper**:

Waarom vindt u het zo moeilijk om daar een antwoord op te geven?

De heer **De Jonge**:

Omdat ik dat niet aan mij vind. Ik vind het echt ongepast, eerlijk gezegd, om een cijfer te geven. Ik zou het willen kwalificeren. Ik denk dat er heel veel in de communicatieaanpak best goed is gegaan. Ik denk dat we daar ook naarmate de crisis voortduurde steeds professioneler in werden. Ik denk dat communicatie eigenlijk vaak zozeer het hart vormde van onze aanpak dat het heel erg belangrijk was om dat heel goed te doen. Ik denk tegelijkertijd dat er, zoals altijd bij zoiets – bij een crisisaanpak geldt dat al helemaal, zeker bij zoiets groots – ook in de communicatie best wel lessen te trekken zijn, die meer gaan over: dat hadden we misschien nog iets intensiever, meer moeten doen. Dat geldt bijvoorbeeld voor het spreken in dilemma's. Ik zie ons in heel veel persconferenties spreken in dilemma's, maar ik denk dat we dat nog meer en nog bewuster hadden moeten doen, om telkens ook de mensen weer mee te nemen in het waarom van onze afweging. Ik denk dat dat heel belangrijk is.

De heer **Huidekooper**:

Uw collega Koolmees, destijds minister, heeft dat hier ook geschetst. Ik parafraseer hem even, maar hij zei: we hadden eigenlijk veel meer open

moeten zijn over de onzekerheden waar we mee te maken hadden en de dilemma's die dat opleverde in het beleid. Deelt u die visie?

De heer **De Jonge**:

Ja. Ik heb dat natuurlijk ... In mijn herinnering hebben we dat ook best wel gedaan. Ik heb dat natuurlijk even nagezocht. Dan zie je dat het spreken in dilemma's op heel veel persconferenties terugkomt. Ook het spreken in onzekerheden of varianten van onzekerheid komt in heel veel persconferenties terug. Maar ik denk toch dat we dat nog intensiever hadden moeten doen om mensen nog meer mee te nemen in het waarom.

Ik denk dat een tweede les die je zou kunnen leren, is dat je de communicatie nog meer gericht zou moeten enten op specifieke doelgroepen. Dat deden we naar verloop van de crisis in toenemende mate. Zeker bij de vaccinatiecampagne hebben we dat heel bewust gedaan. We zijn bijvoorbeeld gaan werken met Steffie voor communicatie voor laaggeletterden. "Communicatie in eenvoudige taal", zou je moeten zeggen. Daarbij hebben we een heel intensieve samenwerking opgebouwd, heel mooi. We hebben heel bewust communicatiecampagnes opgezet voor een aantal doelgroepen die moeilijk bereikbaar zijn voor de vaccinatiecampagne. Maar ik denk dat dat nog beter had gekund, nog intensiever had gekund en nog meer vanaf het begin had gekund.

De heer **Huidekooper**:

U noemt een voorbeeld. Hoe heeft u zich eigenlijk laten adviseren over de communicatie?

De heer **De Jonge**:

We hadden een hele indrukwekkende communicatieclub, vind ik. Dat is het NKC. Dat is eigenlijk een samenwerkingsclub onder de NCTV, die zich echt helemaal richt op die communicatie. Wat zij deden was het volgende. Zij maakten handreikingen voor medeoverheden voor hoe er gecommuniceerd zou kunnen worden. Zij zetten al die doelgroepencommunicatie op. Zij maakten de communicatiestrategie en voerden die ook door. Zij deden, ter voorbereiding op de persconferenties, de communicatieve vertaling, zeg maar, in allerlei communicatie-uitingen, om die al direct na de persconferentie online te kunnen zetten.

De heer **Huidekooper**:

Kunt u voorbeelden geven, zodat het ook een beetje tastbaar wordt? Wat is

dan bijvoorbeeld een bijstelling van de communicatie naar aanleiding van zo'n advies van het NKC?

De heer **De Jonge**:

Een voorbeeld. Ik denk dat die persconferenties heel erg belangrijk waren in de communicatie. Dat was toch het tweewekelijkse moment, of soms zelfs intensiever, waarop we ons verhielden tot de pers, maar zeker ook tot het publiek, om uit te leggen hoe het ervoor stond en welke maatregelen we moesten nemen en waarom. Die waren heel erg belangrijk. In het begin waren die nog niet zo heel erg doordacht, eerlijk is eerlijk. Ik meen dat we weleens een persconferentie hebben gedaan met vier mensen, waarbij de strakheid van de boodschap ver te zoeken was en we zelf ook blij waren met het journaal die avond, omdat het journaal wat handzamer samenvatte wat we nou eigenlijk wilden overbrengen dan wijzelf. Er waren toen ook niet meteen op dat moment al communicatieve uitingen klaar. Later in die crisis zijn we dat veel strakker gaan doen en was de persconferentie eigenlijk altijd volgens hetzelfde model: met z'n tweeën, met een gebarentolk. En vervolgens waren er meteen ook op die dag, in het uur dat de persconferentie werd gehouden, alle communicatieve uitingen die daarmee samenhangen. Dus ik denk dat we daar telkens professioneler in zijn geworden. Ik denk dat die club, het NKC, waarin dus heel veel communicatieprofessionals met elkaar samenwerkten, daarin echt een topjob heeft gedaan en dat echt hartstikke goed heeft gedaan. Tegelijkertijd ...

Nee, misschien heb ik nog een andere les die we daaruit zouden kunnen leren. Dat is de volgende. Communicatie zat in toenemende mate echt in het hart van het beleid. Je kreeg dus echt al bij de voorbereiding van de maatregelen vanuit de communicatie peilingen mee en ze toetsten bijvoorbeeld met gedragsdeskundigen, zo van: "Hoe komen woorden nou over? Hoe komen zinnen nou over? Pas op met al te metaforisch taalgebruik, want dat wordt moeilijk begrepen." Et cetera. Toch heeft dat niet kunnen voorkomen dat we soms maatregelen voorstelden die toch best heel moeilijk uitlegbaar waren. Dat ligt niet zozeer aan de communicatie, maar dat ligt natuurlijk aan de aard van die maatregelen. Eigenlijk zou je zo'n communicatieve toets tot aan het allerlaatste besluit moeten doen. Dus tot aan de MCC zou je die communicatieve toets dus moeten doen, zo van: deze uitzondering kun je wel maken, maar daar wordt de regel wel moeilijk uitlegbaar van.

De heer **Huidekooper**:

Daar heb ik ook een vraag over, want u gaf net ook aan wat er beter had gekund, namelijk: we hadden beter kunnen kijken naar de communicatie gericht op specifieke groepen. We hadden hier vanochtend de heer Kim Putters te gast en die maakte daar ook een punt van. Wij zien, ook door de mensen die we gesproken hebben, dat er onder een aantal groepen, bijvoorbeeld de groep mensen die zich vanuit geloofsovertuiging of om andere redenen niet wilde laten vaccineren of de groep mensen die zich om verschillende redenen minder goed aan de maatregelen kon houden, ook door de communicatie wel veel verharding gekomen is. Kunt u dat begrijpen?

De heer **De Jonge**:

Ja, dat kan ik zeker wel begrijpen. Kijk, we hebben het er de vorige keer over gehad, denk ik, dat ik soms best wel stevig was. Was het nou nodig om dat te doen? Daarvan heb ik de vorige keer ook gezegd dat ik me er best wel van bewust ben dat sommige woorden hard kunnen binnenkomen. Ik ben me er ook best wel bewust van dat we ook als kabinet de polemieken wel hebben opgezocht. Dat is ook echt wel zo. Je deed dat alleen wel met een reden. Kijk, als ik uitsprak dat het zo was dat het overgrote merendeel van de samenleving was gevaccineerd, namelijk 87%, maar dat het niettemin zo was dat het overgrote merendeel van de mensen in de ziekenhuizen niet was gevaccineerd, dan deed ik dat bewust. Dan deed ik dat om mensen wakker te schudden en dan deed ik dat om mensen te laten inzien: kijk nou wat het effect daarvan is.

De heer **Huidekooper**:

Dus zou u uitspraken zoals dat mensen die niet gevaccineerd zijn, een bed bezet zouden houden van mensen die wel gevaccineerd zijn en uitspraken zoals "het is een pandemie van de ongevaccineerden", dan nog een keer doen?

De heer **De Jonge**:

Ja, ehm ... Daarmee heb ik mensen willen wakker schudden, zo van: kijk, er is een mogelijkheid dat we met elkaar ...

De heer **Huidekooper**:

Maar u zet daarmee ook groepen tegen elkaar op.

De heer **De Jonge**:

... die crisis achter ons laten. Dat maakt dat je in de samenleving ook

allemaal een plicht hebt, een plicht om daaraan mee te werken. "Alleen samen krijgen we corona onder controle." Het "alleen samen" van die coronacampagne was ook een moreel appel, namelijk dat je niet kon denken: ik hoef niet mee te doen; de rest lost het maar voor me op. Dat gaat niet. Je zult het echt met elkaar moeten doen. Dus in die zin, nog even los van de exacte woordkeuze, was het een dringend moreel appel op mensen om mee te doen en mensen ook te doordringen van het feit dat het inderdaad zo was dat terwijl het merendeel van de samenleving gevaccineerd was, het merendeel van de mensen in de ziekenhuizen dat niet was en dat je daarmee dus eigenlijk een bed bezet hield dat gebruikt had kunnen worden om iemand te opereren die al een tijdje wachtte op een operatie. Ja, dat was een onomstotelijk feit waarvan mensen wel doordrongen moesten zijn.

De heer **Huidekooper**:

Uw doel is helder. De vraag is alleen of het bijeffect daarvan is geweest dat groepen tegen elkaar zijn opgezet.

De heer **De Jonge**:

Nou, niet bewust, maar het doel was ... Daarom zeg ik dat ik me ervan bewust ben dat ik daarin heb bijgedragen aan de polemiek, maar het doel was natuurlijk juist om te zorgen dat mensen mee zouden doen. En ja, ehm ... Natuurlijk realiseer ik me heel goed dat dat bij sommige mensen juist de luiken heeft doen sluiten. Dat is ook zo natuurlijk. Niet alle taal is dus even functioneel geweest daarin, maar dat laat onverlet ... Ik was minister van Volksgezondheid. Als minister van Volksgezondheid moet je toch kunnen zeggen waar het op staat en kun je toch ook geen Zwitserland zijn. Zo is het wel echt; zo zie ik het wel echt. Ik kan niet ... Als het gaat om vaccinatie, wat toch de manier was om uit deze crisis te komen, kan ik niet zeggen: joh, het maakt ook eigenlijk helemaal niet uit wat je doet. En natuurlijk: ieders keuze was vrij. Maar de verstandige keuze was wel om je te laten vaccineren en voor dat feit had ik wel te staan. Ik zag het wel als mijn taak om die boodschap ook op een indringende manier, op een polemische manier, over te brengen, ja.

De heer **Huidekooper**:

Aan het begin van de crisis is het draagvlak voor de coronamaatregelen eigenlijk enorm groot, maar naarmate de pandemie vordert, neemt het draagvlak voor de coronamaatregelen af. Dat zie je ook gebeuren in de

samenleving. Er komen demonstraties en protesten. Was dat afnemende draagvlak een reden om de toon in de communicatie aan te passen?

De heer **De Jonge**:

Nou ... Ik denk wel dat er iets van een verband is tussen de communicatie, die natuurlijk ook als doel heeft om het draagvlak voor de maatregelen juist overeind te houden ... Er zijn natuurlijk echt wel fouten geweest in die communicatie, waardoor het draagvlak bijvoorbeeld afgenomen zou kunnen zijn; dat is echt wel gebeurd. En toch denk ik dat het afnemen van draagvlak ook gewoon te maken had met de coronamoeheid die toesloeg. We werden wellicht in toenemende mate immuun voor het virus, maar we werden in ieder geval ook in toenemende mate immuun voor de boodschap dat het noodzakelijk was om je aan de maatregelen te blijven houden. Daar viel natuurlijk op een zeker moment nauwelijks meer tegenop te communiceren, laten we eerlijk zijn. Het is ons niet gelukt om tot het einde van de crisis alle hearts and minds van de mensen voor ons te winnen.

Soms zijn er ook gewoon communicatieve ongelukken gebeurd. Ik herinner mij dat er een vraag werd gesteld op een persconferentie, zo van: u weet toch zeker wel dat er ook een aantal mensen is dat zich echt moeilijk zal laten overtuigen van vaccinatie. En dan zei ik: ja, zeker, er zijn mensen die dat niet zullen doen vanwege hun geloofsovertuiging en er zijn mensen die gewoon een alternatieve levensopvatting hebben en dat ook niet zullen doen. Toen werd er gezegd: o, dus u heeft eigenlijk wel begrip voor het feit dat mensen zich niet laten vaccineren? Toen zei ik: nee, geen begrip; ik heb nul begrip voor mensen die zich niet laten vaccineren. De kop was als volgt. "De Jonge: nul begrip voor ongevaccineerden." Nou, als zo'n kop dan vervolgens op social media maar vaak genoeg wordt verspreid, dan is dat een hele knalharde boodschap die ik eigenlijk helemaal niet had willen uitstralen. Ik had eigenlijk juist willen zeggen: ik weet ook wel dat we niet een vaccinatiegraad van 100% gaan halen. Zo zijn er meerdere voorbeelden geweest waarbij je ...

De heer **Huidekoper**:

Maar is die uitspraak dan uit zijn verband gehaald of neemt u die hierbij terug?

De heer **De Jonge**:

Ja, maar niet ... Ja, zeker uit zijn verband, maar ...

De heer **Huidekooper**:
Of allebei? Dat kan ook.

De heer **De Jonge**:

... dat zeg ik niet als verwijt. Het is namelijk eerder een verwijt aan mezelf: je weet dat zoiets uit zijn verband wordt gehaald, dus pas nou even op je woorden. Toch nog een ander voorbeeld. In een Kamerdebat kreeg ik de vraag voorgelegd over 2G. Nee, 3G. Het ging gewoon over het coronatoegangsbewijs. "Als ik me nou niet wil laten vaccineren, kan ik dan niet meer naar het theater?" "Jawel" zei ik, "dat kan wel. Dan kun je je nog steeds laten testen en dan kan je alsnog naar het theater." "Ja, maar ik wil me ook niet laten testen. Kan ik dan naar het theater?" Toen zei ik op den duur, na drie keer doorvragen: "Dan zet je maar een dvd'tje op." "De Jonge: je kunt ook gewoon een dvd'tje opzetten." De hele culturele sector boos, terwijl ik dat helemaal niet had bedoeld te zeggen en dat dus natuurlijk ook niet had moeten zeggen. Dus ja, zo heb ik best met enige regelmaat eh ... een communicatieve fout begaan, die vervolgens inderdaad een eigen leven ging leiden. Een hele belangrijke die echt een eigen leven is gaan leiden in menige kring is "we weten waar de ongevaccineerden wonen". Ik kom uit een Eerste Kamerdebat waarin ik een vraag krijg over de vaccinatiegraad en hoe ik denk dat ik mensen ga bereiken die zich door overheidsinformatie helemaal niet zo makkelijk laten bereiken. Ik vertel dus een heel enthousiast verhaal over dat we de wijken ingaan met de GGD en dat we allerlei campagnes gericht op doelgroepen hebben. Toen kreeg ik de wedervraag: ja, maar hoe weet u dan waar u moet zijn? Ik zeg: "Nou ja, we hebben de postcodes. We houden dat natuurlijk bij op een geaggregeerd niveau. Dus ja, we weten waar ze wonen." "De Jonge: we weten waar de ongevaccineerden wonen." Vervolgens gaat zoiets een eigen leven leiden en straalt dat ook een boodschap uit die je niet bedoeld hebt – maar het gebeurt wel – en waarvan je je natuurlijk ook bewust moet zijn op het moment dat je communiceert.

De heer **Huidekooper**:

U heeft heel veel context geschetst. Het is, denk ik, ook goed om dan vanuit uw perspectief te begrijpen hoe u die uitspraken heeft gedaan. Ik heb ook gehoord: het waren ongelukkige uitspraken. Dank voor die reflectie daarop. Ik ben verder nog benieuwd naar het volgende. We hadden hier ook burgemeester Halsema te gast. Zij schetste eigenlijk vrij beeldend dat het kabinet na verloop van tijd dwingender werd, meer op handhaving en repressie gericht werd. Zij zegt eigenlijk dat je onder burgers zag dat ze

elkaar daardoor ook gingen controleren, zo van: dit mag ik niet en dus mag jij dit ook niet. Herkent u die sfeer?

De heer **De Jonge**:

Ja. Ik denk dat dat ook een beetje inherent is aan de toenemende crisismoeheid die we natuurlijk hebben gezien. Kijk, als je heel streng moest zijn, dus eigenlijk gewoon voor iedereen moest zeggen "er kan gewoon niks meer", dan was het eigenlijk, gek genoeg, makkelijker om het draagvlak daarvoor overeind te houden. Dat zien we ook in al die draagvlakpeilingen: als er stevige lockdowns noodzakelijk waren, dan was eigenlijk het draagvlak hoog. Maar als er weer ruimte kwam om te versoepelen, dan was er weer ruimte te verdelen en dan gaf je de ene sector wel de mogelijkheid en de andere sector niet. Dat was ... Dat was ... Ja, dan kwamen er allerlei gevoelens op, van: dit is niet rechtvaardig, dit is niet eerlijk. Iets anders problematisch – dat lag, denk ik, niet zozeer aan de communicatie tijdens de crisis maar gewoon meer aan de aard van de maatregelen – wat echt aan de orde was, was als je maatregelen had die moeilijk uitlegbaar waren, gewoon omdat ze niet zo heel consistent waren. Dat kwam dan vaak weer door de juridische achtergrond van maatregelen. Als je bijvoorbeeld een onderscheid probeert te maken tussen winkels die je essentieel noemt en niet, dan laat zich dat natuurlijk niet helemaal met een schaarstje knippen. "Essentieel" is bijvoorbeeld waar je levensmiddelen kunt verkrijgen, maar levensmiddelen kun je niet alleen maar bij de supermarkt kopen; die kun je ook bij tankstations kopen. Et cetera. Zo slopen er vaak inconsistenties in die je niet per se bedoeld had maar die wel voor een soort oneerlijkheidsgevoel zorgden. En ... Ehm ... Ja ... Is dat oplosbaar? Dat weet ik eerlijk gezegd niet.

De heer **Huidekooper**:

Dat punt over de uitlegbaarheid van de maatregelen, ook in relatie tot elkaar: dat is ook duidelijk. Tegelijkertijd – dat is dan mijn slotvraag op dit onderwerp – zien we dat het kabinet het afnemend draagvlak als signaal ziet om de communicatie aan te passen. We zien dat het ertoe leidt dat er discussies plaatsvinden over extra capaciteit op de handhaving. Alleen, de vraag blijft natuurlijk wel: is er ook over gesproken of dit verminderde draagvlak niet zou moeten leiden tot andere maatregelen of een andere strategie?

De heer **De Jonge**:

Heel veel. Ik denk dat dat heel vaak zo is geweest. Ik denk dat heel vaak ...

De heer **Huidekooper**:

Maar: gesproken?

De heer **De Jonge**:

Ja, zeker. Ik denk dat dat heel vaak op tafel heeft gelegen: we zien het draagvlak afkalven, dus wat betekent dat voor de manier waarop we over maatregelen communiceren? Ik verwees eerder in het verhoor al naar de twee collega's, Kaag en Van Nieuwenhuizen, die samen ook een soort adviesrapport aan onszelf hebben gemaakt over hoe die communicatie anders en beter kon. Dat had dit als achtergrond. Het tweede is dat we, denk ik, keer op keer zochten naar "ja, maar hoe houden we nou draagvlak overeind?". Zeker na de zomer van 2021 was dat echt. Toen zagen we het draagvlak gewoon echt afkalven. We waren er gewoon totaal klaar mee, maar ja, we moesten nog een tijdje.

Dat was heel erg ... Ehm ... Dat was heel erg moeilijk. Het was heel erg moeilijk om dat goed overeind ... Ook omdat wat je er dan aan deed, de maatregel die je dan probeerde te treffen, opnieuw weer leidde tot controverse. Dat hele coronatoegangsbewijs was nou juist bedoeld om, terwijl het eigenlijk epidemiologisch te spannend was, toch alvast een aantal sectoren vrij te kunnen geven. Dat had tot gevolg dat dat als zodanig weer werd gezien als onderscheid in gevaccineerden en niet-gevaccineerden. Dus ook de maatregel om juist weer dingen mogelijk te maken, werd vervolgens weer onderdeel van de controverse. Dat maakte het in die tijd, toen de crisismoeheid al zo had toegeslagen, heel erg moeilijk om nog steeds de goeie dingen te blijven doen, en om nog steeds het oog op de bal te houden: ons doel is kwetsbare mensen beschermen en voorkomen dat de ziekenhuiscapaciteit overschreden wordt.

De heer **Huidekooper**:

Oké. Dus als ik u goed begrijp, zegt u eigenlijk: er is afnemend draagvlak. Dat is een signaal om de communicatie beter te doen, ook om te kijken of de handhaving op orde is, en ook om een gesprek te voeren over de vraag of we nog de juiste strategie voeren. U gaf eerder in het verhoor ook al aan: daar moet wel epidemiologische ruimte voor zijn.

De heer **De Jonge**:

Exact.

De heer **Huidekooper**:

Helder, dank u wel.

De heer **De Jonge**:

Eén aspect zijn we hier misschien nog vergeten, en dat is desinformatie – dat zou je ook als onderdeel kunnen zien van communicatie – en hoe je dat tegengaat. Ik hoop namelijk zo dat uw commissie ook op dat punt met een advies zou willen komen. Ik ben ook heel benieuwd wat dat dan zou zijn. Ik denk namelijk dat desinformatie ons in die coronacrisis echt enorm parten heeft gespeeld en zeer ondermijnend is geweest voor het draagvlak van maatregelen en voor de bereidheid om tot vaccinatie te komen.

De **voorzitter**:

Ik ga u toch even onderbreken. Ik begrijp dat u die oproep doet, meneer De Jonge. Dat het nu niet aan bod komt, wil niet zeggen dat we daar geen aandacht voor hebben in bijvoorbeeld eerdere verhoren of in dossieronderzoek. Dit is inderdaad een onderwerp dat de commissie kent, maar wat nu niet aan de orde komt. Ik kijk even naar collega Mutluer of zij op het onderwerp "communicatie" nog een aanvulling heeft.

Mevrouw **Mutluer**:

Ik heb inderdaad nog één aanvulling. Even terugkerend naar het onderwerp ga ik niet naar desinformatie maar naar het onderwerp "polarisatie". De heer Putters heeft hier in de ochtend aangegeven dat hij vanuit het SCP al eerder had gewaarschuwd voor afbrokkelend draagvlak als de crisis langer zou duren. Is er in uw beleving met die waarschuwing vooraf vanuit het SCP voldoende gedaan?

De heer **De Jonge**:

Nou, ik denk dat we ons dat allemaal zeer bewust waren: dat het draagvlak zou afnemen naarmate de crisis langer duurde, en ook de bereidheid om solidair te blijven met elkaar. Ja. Daar waren we ons allemaal zeer bewust van.

Mevrouw **Mutluer**:

Hij gaf ook aan: pas op met schuldigen aanwijzen. Als we kijken naar de communicatie die plaatsvond ... Vindt u dat het aanwijzen van schuldigen – niet-gevaccineerd of gevaccineerd – heeft bijgedragen aan de polarisatie? Ik vraag dit ook om ervan te leren.

De heer **De Jonge**:

Ik zou het zelf niet "schuldigen" noemen. Dat woord heb ik ook nooit gebruikt, natuurlijk niet, zou ik willen zeggen.

Mevrouw **Mutluer**:

Gevaccineerd, niet-gevaccineerd.

De heer **De Jonge**:

Ik denk dat ik daarvan heb toegelicht waarom ik die polemieken heb opgezocht. Ik zie ook een ... Er is echt een verschil tussen polemiseren en polariseren. Polemiseren is de scherpste opzoeken in het debat om mensen in beweging te krijgen, aan het denken te zetten, wakker te schudden. Polariseren is bewust groepen tegen elkaar opzetten.

Mevrouw **Mutluer**:

U zegt ...

De heer **De Jonge**:

Dat laatste heb ik natuurlijk nooit gedaan.

Mevrouw **Mutluer**:

Nee, maar even erboven hangend: het risico van schuldigen aanwijzen is polariseren.

De heer **De Jonge**:

Maar daarin veronderstelt u twee dingen, namelijk ten eerste dat ik een schuldige zou hebben aangewezen. Dat heb ik niet gedaan en dat heb ik niet willen doen. Het tweede is dat ik zou hebben bijgedragen aan polarisatie. Ook dat werp ik van me. Wat ik heb gedaan: ik heb helder gearticuleerd wat er op dat moment aan de hand was. Dat heb ik gedaan vanuit de taak die ik had. Ik heb daarvan gezegd: kijk, in een situatie dat vaccinatie de uitweg is uit deze crisis, mag een minister van Volksgezondheid daarop wijzen. In de situatie dat de zorg overbelast dreigt te raken omdat nog steeds een serieus deel van de samenleving dat niet heeft gedaan, mag een minister van Volksgezondheid daarop wijzen. Een minister van Volksgezondheid kan geen Zwitserland zijn.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar dan gaan we specifiek in op dit punt, maar het was meer een algemene

vraag omdat Kim Putters in zijn verhoor aangaf dat je tijdens een crisis ook rekening moet houden met verschillende motieven.

De heer **De Jonge**:

Dat snap ik. Dat zegt hij terecht. Dat ben ik ook met hem eens. Ik denk dat ook voor ons altijd wel een afweging is geweest dat als je de scherpste opzoekt in de communicatie, je natuurlijk ook weet dat dat een effect heeft. Maar daarvan zeg ik ook: Alleen Samen is niet een zoete boodschap geweest of zo, "Alleen samen krijgen we corona onder controle" is wel degelijk ook een moreel appel geweest op mensen om mee te doen, om niet langs de kant te staan en te denken dat een ander het oplost, maar om mee te doen om die crisis onder controle te krijgen. Het was ook echt zo dat het alleen kon door het samen te doen. Dat morele appel mag dus ook op mensen worden gedaan.

Mevrouw **Mutluer**:

Ik laat het voor dit punt hierbij.

De **voorzitter**:

Meneer De Jonge, dan komen we aan bij het laatste onderwerp van dit openbare verhoor en daarvoor geef ik het woord aan collega Mutluer.

Mevrouw **Mutluer**:

Ik heb u beloofd dat ik nog terug zou komen op het onderwerp bedreigingen. Wij hebben hier een aantal getuigen gehad die bedreigd zijn, u bent bedreigd en mogelijk wordt u nog steeds bedreigd. Maar we zien ook dat medewerkers van onder andere GGD-teststraten bedreigd worden tijdens de coronapandemie. Zo worden er bijvoorbeeld op 24 oktober 2020 in een GGD-teststraat in Breda vernielingen aangericht, worden medewerkers geïntimideerd en uitgescholden. In de maanden die volgen zijn er meerdere incidenten bij teststraten in Amsterdam, vernielingen en een poging tot brandstichting in Limburg en zelfs een explosief bij de teststraat in Hilversum. Ik ben benieuwd hoe dergelijke incidenten werden meegenomen en betrokken bij de gesprekken binnen het kabinet.

De heer **De Jonge**:

Nou, we hebben natuurlijk altijd, als het zich voordeed onmiddellijk zelf contact gezocht met degenen die het betrof. Binnen het kabinet is het absoluut een punt van gesprek geweest, ook omdat we zagen dat eigenlijk iedereen die een rol en een aandeel had in het bestrijden van die crisis op

enig moment te maken kreeg, zeker als daar publieke uiting aan werd gegeven, met bedreigingen. Dat was echt breed. Dat geldt voor wetenschappers die vaak op tv waren. Die hebben allemaal te maken gehad met bedreigingen – Marion Koopmans, Jaap van Dissel – op echt een heel erge manier. GGD-artsen of huisartsen die zich uitspraken en een pleidooi hielden voor vaccinatie, konden vervolgens enorme bedreigingen verwachten. Dat hebben we zeer ernstig genomen.

Mevrouw **Mutluer**:

Ja? Tot welke acties vanuit het kabinet leidden dit soort incidenten uiteindelijk?

De heer **De Jonge**:

Nou, alles vanuit de veiligheidshoek natuurlijk, hè. Vanuit de NCTV, vanuit de politie, vanuit de DKDB, vanuit eigenlijk alle kortingen die je hebt in het veiligheidsdomein kwamen ze uit de garage gereden om te zorgen dat we de mensen beschermden. Toch zit er nog steeds een heel groot gevoel van onmacht, dat ik hier ook wel zou willen benoemen. Kijk, wij hebben zelf heel intens te maken gehad met bedreigingen. Dan moet u denken aan dat het noodzakelijk was om een politiehuisje voor de deur te zetten, dat er allerlei gekken filmend en scheldend voor de deur stonden, dat we onze eigen post niet meer konden openmaken, persoonsbeveiliging, van alles en nog wat; ik, maar ook mijn vrouw, mijn kinderen, mijn broers et cetera. Dat is heel intens geweest, zeker voor mijn kinderen. Het erge en het meest onmachtige gevoel dat je daarbij hebt is dat je eigenlijk niet in staat bent om je kinderen daarvoor te behoeden. Zeker mijn dochter heeft daar ongelooflijk veel last van gehad, is zelf ook heel intensief bedreigd geweest en heeft serieus geleefd met de angst dat op een dag haar vader niet meer thuis zou komen.

Hoe ga je daarmee om? Ik ben ontzettend dankbaar voor al die politie, al die veiligheidsmensen die zo ongelooflijk goed op onze veiligheid hebben gepast. Dat is de reden dat er uiteindelijk nooit een echt levensbedreigend incident heeft plaatsgevonden. Tegelijkertijd weten we ... Dat gaat niet alleen om mij, dat gaat over iedereen in het publieke domein: Kamerleden, wethouders, ministers, maar dus ook wetenschappers die zich in het publiek uiten, ook journalisten die gewoon hun werk doen ...

Mevrouw **Mutluer**:

Even terug naar u.

De heer **De Jonge**:

Ja. Beveiliging is één kant van de zaak, maar de onmacht zit 'm in het feit dat het niet stopt, dat het niet ophoudt, dat het ...

Mevrouw **Mutluer**:

U zegt: het had impact op mijn omgeving. U noemt heel expliciet uw dochter, maar hadden die bedreigingen uiteindelijk ook impact op het werk dat u verrichtte als minister tijdens de coronapandemie?

De heer **De Jonge**:

Nou nee, op je bewegingsvrijheid. Je kon geen stap buiten de deur zetten zonder persoonsbeveiliging. Je moest gepantserd worden vervoerd. Er is een nacht geweest dat we met spoed het huis uit moesten omdat ons huis werd bestormd; allemaal dat soort ellende. Maar op de besluiten niet, maar dat was omdat je veilig werd gehouden door al die veiligheidsdiensten. Het punt is, we krijgen het niet gekeerd, denk ik, als we niet in staat zijn en bereid zijn om toch twee dingen te doen. Eén is de samenleving nog meer doordringen van de ernst ervan. Twee is toch veel stevigere maatregelen eisen van techbedrijven die, denk ik, toch veel te veel ruimte bieden aan allerlei desinformatie en anti-overheidssentiment dat maar geuit kan worden, op een manier die heel moeilijk via het strafrecht is aan te pakken. Er zit eigenlijk een soort wetteloosheid in de onlinewereld die we normaal niet accepteren. We vinden het niet goed dat iemand met een bivakmuts op in de bus zit, dat is verboden. Iemand die een ander zo zou bedreigen in het normale verkeer? Dat zou onmiddellijk worden aangepakt. Maar online kan je kennelijk anoniem eindeloos blijven bedreigen ...

Mevrouw **Mutluer**:

We hebben hier ook ...

De heer **De Jonge**:

... zonder dat dat echt wordt aangepakt. Ik hoop zo dat u met een advies op dit punt komt, omdat ik denk dat het echt een destabiliserende en ondermijnende werking heeft. Er gaat natuurlijk een dag komen dat mensen niet meer naar voren stappen. Sterker nog, het gebeurt al dat mensen niet kiezen voor de politiek, niet kiezen voor een publiek ambt, als journalist niet de ruimte voelen om alles te schrijven wat je wilt schrijven.

Mevrouw **Mutluer**:

Dat lijkt me een hele terechte boodschap die u ons geeft, ondanks het feit

dat ik geen oordeel mag vellen. Ik denk dat niemand in Nederland erachter staat dat mensen bedreigd worden. Wij hebben hier ook een aantal OMT-leden ontvangen als getuige die tijdens de pandemie ook zijn bedreigd, onder anderen OMT-lid Illy en de heer Van Dissel. Hoe keek u daarnaar tijdens de pandemie? Hoe zorgde u ervoor dat de overheid er ook voor hen was?

De heer **De Jonge**:

Ehm ... Dat zat natuurlijk meer bij mijn collega Grapperhaus, als eindverantwoordelijke voor de veiligheidskant, en bij de NCTV. Eerlijk gezegd vond ik het verschrikkelijk. Ik vond het verschrikkelijk om dat soort verhalen te horen van wetenschappers die daar natuurlijk helemaal nooit voor hadden gekozen, die gewoon in de situatie terecht waren gekomen dat ze publiek hun mening uitten en vanuit hun professie de samenleving adviseerden. We mogen dankbaar zijn dat wetenschappers dat hebben willen doen en ons zo door de crisis hebben helpen leiden. Je moet willen dat het ook een volgende keer weer zo is dat wetenschappers naar voren durven stappen.

Mevrouw **Mutluer**:

Hoe kan de overheid daarbij helpen?

De heer **De Jonge**:

Door nooit zuinig te doen als het gaat over de veiligheid, dus echt alles uit de kast te halen en al die afkortingen in het veiligheidsdomein ten volle aan het werk te zetten. Dat is één. Twee, door – ik vind die campagne van Voor Ons Nederland, onder anderen van Klaas Dijkhoff, die nu rondgaat op social media heel sterk – dit thema ook maatschappelijk bespreekbaar te maken, van: weet wat het doet, weet wat bedreigingen doen met mensen die in het publieke domein werken. Je kunt als samenleving wel degelijk ook om mensen heen gaan staan door je wél te uiten. En drie, we zullen toch toe moeten naar een identificatieplicht, ook op sociale media. Sociale media hebben een heel katalyserende werking in online bedreigingen en daar moeten we vanaf. Het is zó ondermijnend, zó destabiliserend, daar moeten we vanaf. Ik snap alle argumenten die daar weer tegen pleiten. Dat snap ik allemaal, maar de prijs die we op dit moment betalen voor de anonimiteit online is te hoog en hij wordt alleen maar hoger.

Mevrouw **Mutluer**:

Wellicht valt dit buiten ons onderzoek of aanbevelingen, maar ik zou zeggen: waarvan akte. Dank u wel.

De **voorzitter**:

Meneer De Jonge, dank voor uw openhartigheid, ook op dit persoonlijke punt. Ik wil namens de commissie uitspreken dat we het onacceptabel vinden, de bedreigingen en de intimidatie waarmee u te maken heeft gehad. Dat geldt ook mensen van de GGD, wetenschappers, journalisten, politici. Namens de commissie wil ik hier nogmaals mijn afkeur over uitspreken. Helaas heb ik dat ook al eerder moeten doen.

Hiermee zijn we aan het einde gekomen van dit openbare verhoor. Dank voor het beantwoorden van de vragen die de commissie had in het tweede coronaverhoor met u.

Ik verzoek de bode om de getuige en zijn bijstandsverlener naar buiten te leiden.

(De heer De Jonge wordt naar buiten geleid door de bode.)

De **voorzitter**:

Het eerstvolgende openbare verhoor van de commissie vindt plaats aanstaande maandag 7 september in de ochtend, om 10.00 uur, met oud-premier Mark Rutte. Ik sluit de vergadering.

Sluiting 17.34 uur.